

AUTONÓMIA & TÁRSADALOM

AUTONOMY & SOCIETY

TANULMÁNYOK:

Zsinka László: Államelvűség, avagy a társadalom autonómiája? Európai civilizáció-értelmezés a kora újkorban 1500-1800

Sashalmi Ádám: A függetlenség értelmezése a klasszikus olasz geopolitikai gondolkodásban

Szilágyi István: Autonómia-kérdés és alkotmányreformok – a chilei tapasztalatok nemzetközi jelentősége

Frang Gizella: Jövőkép- és életminőség-megközelítések az 1900-as évek első felében és 1990 után

Mészáros Attila: Iskolai közösségek a Riemann-Thomann-rendszer alapján

ISSN 2786-085X

9 772786 085007 >

AUTONÓMIA & TÁRSADALOM

AUTONOMY & SOCIETY

Társadalomtudományi folyóirat

Az "Autonómia és Társadalom" c. folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztályának "C" besorolású tudományos minősítésével rendelkezik.

ISSN 2786-085X

Főszerkesztő / Editor-in-Chief: Kulcsár László

Főszerkesztő-helyettes / Managing Editor: Domokos Tamás

Szerkesztőségi titkár / Editorial Assistant: Simon Rita

A szerkesztőbizottság elnöke / Senior Advisory Editor: Garaczi Imre

Szerkesztők / Editors:

A. Gergely András

Bakk Miklós

Garaczi Imre

Nagy Károly Zsolt

Samu István

Szenkovics Dezső

Tóth Imre

Varga Norbert

Vitus Bulbuk István

Szerkesztőbizottság / Editorial Board:

Balsay István (Székesfehérvár)

Rostás Zoltán (Bukarest)

Csernicskó István (Beregszász)

Stojic Karanovic Edit (Belgrád)

Duray Miklós (Pozsony)

Szilágyi István (Veszprém)

Hervainé Szabó Gyöngyvér (Székesfehérvár)

Tonk Márton (Kolozsvár)

Szakmai partnerek / Partners:

Az MTA Veszprémi Területi Bizottsága Gazdaság-, Jog- és

Társadalomtudomány Szakbizottság

Kodolányi János Egyetem Fejlesztő Szociológia Kutatótanszék

Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány

Magyar Városkutató Intézet

A folyóiratban közölt tanulmányok külön is letölthetők az Academia.edu honlapjáról.

Szerkesztőség címe / Office:

8000 Székesfehérvár, Rákóczi u. 25.

E-mail: autonomyandsociety@gmail.com

<https://autonomia.enigmakiado.hu>

<https://tab.mta.hu/veszpremi-területi-bizottsag/tudomanyosertekezesek>

Kiadó / Publisher:

ENIGMA 2001. Kiadó és Médiaszolgáltató Kft.

8000 Székesfehérvár, Tobak utca 17.

E-mail: info@enigma2001.hu

Hungary

Az "Autonómia és Társadalom"-ban megjelenő tanulmányok és ismertetések kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a szerkesztőség, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

TARTALOM

Zsinka László

Államelvűség, avagy a társadalom autonómiája?

Európai civilizáció-értelmezés a kora újkorban 1500-1800. 6

Etatism or Autonomy of Society? Interpretations of European

Civilization in the Early Modern Age 1500-1800. 7

Sashalmi Ádám

A függetlenség értelmezése a klasszikus olasz geopolitikai

gondolkodásban 14

The Interpretation of Independence in Classical Italian

Geopolitical Thinking 14

Szilágyi István

Autonómia-kérdés és alkotmányreformok – a chilei tapasztalatok

nemzetközi jelentősége 24

The Aspects of Autonomy and constitutional reforms – the international

significance of the Chilean Experiences. 24

Frang Gizella

Jövőkép- és életminőség-megközelítések az 1900-as évek első felében

és 1990 után 42

Concepts of Vision and Quality of Life in the First Half of the 1900s

and after 1990 42

Mészáros Attila

Iskolai közösségek a Riemann-Thomann-rendszer alapján 58

School Communities Based on the Riemann-Thomann Model 58

GONDOLATOK KÖNYVEKRŐL

A. Gergely András

Populizmus van-e Magyarországon?

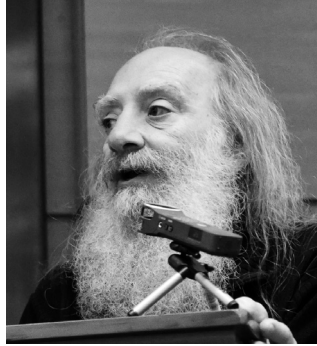
– Avagy van-e populizmus Magyarországon 72

A kéziratokra vonatkozó formai és szerkesztési követelmények. 78

Etikai normák 82

Editorial Issues for Authors 84

Ethical Standards 87

A. GERGELY ANDRÁS

(1952-2023)

Sajnos újra nekrológot írunk! A. Gergely András (AGA) súlyos betegségben ez év áprilisában elhunyt. AGA – éppúgy, mint Duray Miklós – a kezdetektől bábáskodott folyóiratunk, az „Autonómia és Társadalom” születésénél. Nemcsak a szerkesztéssel kapcsolatban adott rengeteg megszívlelendő tanácsot, hanem ami még fontosabb, a folyóirat koncepciójának, szellemiségének kialakításához járult hozzá a tőle megszokott magas színvonalon, türelemmel és humorral. „Az erőszak archeológiájától az állami uralomig” című tanulmánya (Autonómia és Társadalom 2022. 1.) pedig sokáig „versenyben volt” folyóiratunkban a legolvasottabb tanulmány „címéért”. Könyvismertetései pedig maguk is felértek egy alapos tudományos munkával, mivel nem a könyv tartalomjegyzékét „zanzásította” az ismertetésben, hanem megvilágította az ismertetett szöveg elméleti és társadalom, valamint tudománytörténeti háttérét is nem elhallgatva a kritikát sem.

Az 1980-as évek elején ismertem meg, amikor Bóhm Antal és Pál László létrehozták a „Helyi társadalom” kutatócsoportot a Társadalomtudományi Intézetben. A helyi társadalom (a lokalitás) szociológiai kutatása ott kezdődött, s a vitákhoz sok ismert kutató mellett én is kapcsolódtam. AGA olvasottságával, elméleti felkészültségével és nem utolsósorban személyiségével, segítőkészségével meghatározó szerepet töltött be a csoportban. Pál László korai halála és a rendszerváltozás után több folyóirat szerkesztését vállalta, írta. Az MTA Etnoregionális Kutatóközpont létrehozásával és vezetésével, valamint számos, a tudományos életben betöltött funkciójával a magyar társadalom- és kulturális antropológia kiemelkedő tudományos kutatója, egyetemi oktatója volt.

Sokan emlékezhetnek arra, milyen gondosan figyelte és karolta fel a fiatalok tudományos kezdeményeit, segítette tudományos pályájuk indulását. A felsorolás helyett álljon itt szerkesztőtársunk, Nagy Károly Zsolt megemlékezése:

„Elment AGA, vagyis A. Gergely András, a kortárs magyar társadalomtudomány – nem csak a kulturális antropológia – egyik legjelentősebb alakja. Csendes,

bölcs és nagyon nagy tudású ember volt, aki mindig kész volt segíteni, azoknak is, akiknek neveltetése, értékrendje, véleménye nem egyezett az övével. Vendégoktatóként is hallottam őt Miskolcon, antropológiai tanulmányaim alatt, de a meghatározó beszélgetésünkre mégis a Debreceni Egyetem aulájának második emeletén, egy kora reggeli órán került sor, úgy húsz éve. Történt, hogy az OTDK dolgozatomnak senki sem akart a második bírálója lenni. Mint utóbb megtudtam, vagy három felkért szaktekintély adta vissza a szöveget azzal, hogy elég jó, de ők ehhez nem értenek. Eljött a „verseny” reggele, és még mindig nem volt meg a második bírálatom. (Comeniusról írtam, az Orbis pictus képeit a korszak műveltségének összefüggésébe állítva elemeztem. Semmi extra, de kétségtelen, hogy a szöveg az antropológia határterületein mozgott.) Ebben az egyszerre kínos és nevetéses helyzetben, a kezdés előtt fél órával szembe jött velem AGA. Félrevont a többiekől, és mindig bozontos szakálla fölött egyszerre szomorú és nevetős tekintettel – mindig megvolt a tekintetében ez a kettősség – közölte, hogy most reggel olvasta el a dolgozatomat, ő lesz a második bírálóm, le fogja adni a bírálatot írásban is, de nem lehet az, hogy egy hallgatót ilyen kellemetlen helyzetbe hozzanak, így hát most elmondja, hogy mi a véleménye a szövegről. Persze, mondta, ő sem ért hozzá, de érintőlegesen foglalkozott a témával. A következő fél órában az aula kő korlátjának támaszkodva, végig a szemembe nézve beszélt. Egy szó sem esett a dolgozatról, de annál több a problémaérzékenységről, a múlthoz való antropológiai viszonyról, a képekről, a tudományos írásról, mindez a kollegalitás magától értetődő természetességével. Egyszerre volt megterhelő és felszabadító. Az a délelőtt sok tekintetben lett meghatározó a későbbi pályámon. Első díjat nyertem, az előadáson ott voltak a szakma nagyjai, akik vagy a zsűriben ültek vagy téma-vezetőként a saját hallgatóikat kísérték, s évekkal később is emlékeztek rám. Számomra azonban, hosszú távon, mégis az AGA-val való találkozás, beszélgetés, az ő hozzájárulása vált fontossá. Sokáig őriztem magamban, amit mondott. Ma már a konkrétumok szintjén nincs meg, „felszívódott”, részemmé lett, de a beszélgetésben adott példája elevenen él. Emlékéből fakadjon másoknak is áldás!”

Sajnos kevés az olyan széles nemzetközi kitekintéssel, alapos történeti tudással rendelkező, tudományos felkészültségű társadalomkutató, mint AGA volt, de remélhetjük, hogy a fiatalok közül, akiknek pályáját egyengette, többen olyanokká válnak, váltak.

Szerkesztőségünk egy tudományos szimpóziumot szervez ez év őszén AGA munkásságával kapcsolatban. Felhívásunk e lapszámban olvasható. Várunk mindenkit, aki AGA-val kapcsolatos emlékeit szeretné megosztani velünk, vagy tudományos írása, amit a szimpóziumon közzé tenne, kapcsolódik személyéhez, vagy az általa művelt tudományterülethez. A szimpózium görög szó, eredetileg „közös ivászatot” jelentett, s ha ivászat nem is lesz, de egy közös búcsúpohár megoldható.

Kulcsár László

MEGHÍVÓ

Az MTA-VEAB Gazdaság-, Jog- és Társadalomtudomány
Szakbizottsága és az Autonómia és Társadalom folyóirat
szerkesztősége

Etnoregionalizmus és kultúrakutatás (Identitásrégiók-tértradíciók-időtörténelem-autonómia-szuverenitás)

címmel,
emlékülést szervez az alhunyt A. Gergely András kollégánk tiszteletére.

Ideje: 2023. október 19. (csütörtök)
Helye: MTA-VEAB Székház, Veszprém, Vár utca 37.
Lebonyolítás módja: hibrid

Az eseményen felkért pályatársak emlékeznek A. Gergely András személyiségére, sokrétű és összetett kutatói pályaképeire. A részletes programot 2023 augusztusában tesszük közzé az MTA-VEAB honlapján. Az elhangzott előadások írott változatait megjelentetjük az Autonómia & Társadalom folyóirat 2024. évi számaiban.

Az Autonómia & Társadalom folyóirat eddigi számai a következő linken olvashatók: <https://autonomia.enigmakiado.hu/>

További információk:

Garaczi Imre
garaczi.imre@gmail.com
30/291-9964

KONFERENCIA-FELHÍVÁS

Az MTA-VEAB Gazdaság-, Jog- és Társadalomtudomány Szakbizottsága és az Autonómia és Társadalom folyóirat szerkesztősége

Nemzetpolitika és szuverenitás

címmel,

a 2022-ben elhunyt Duray Miklós tiszteletére emlékkonferenciát szervez.

Ideje: 2023. november 16. (csütörtök)

Helye: MTA-VEAB Székház, Veszprém, Vár utca 37.

Lebonyolítás módja: hibrid

A konferencia célja:

Várjuk kutatók, egyetemi oktatók és doktoranduszok jelentkezését 20 perces szekció előadásokra, amelyek kapcsolódnak Duray Miklós kutatói pályaképehez, politikusi működéséhez, illetve a magyar nemzetstratégia-alkotás folyamataihoz. A konferencián elhangzott előadások írott változatait megjelentetjük az Autonómia & Társadalom folyóirat 2024. évi számaiban.

Jelentkezési határidő: 2023. szeptember 25.

(Az MTA Veszprémi Területi Bizottsága honlapján, a felhívás alatt található nyomtatványon.)

Az Autonómia & Társadalom folyóirat eddigi számai a következő linken olvashatók:

<https://autonomia.enigmakiado.hu/>

Részletes információk, jelentkezés:

Garaczi Imre

garaczi.imre@gmail.com

30/291-9964

ÁLLAMELVŰSÉG, AVAGY A TÁRSADALOM AUTONÓMIÁJA?

EURÓPAI CIVILIZÁCIÓ-ÉRTELMEZÉS A KORA ÚJKORBAN 1500-1800

Zsinka László*

ABSZTRAKT

Az európai civilizáció-értelmezés első kísérletei a kora újkorban bontakoztak ki. Az államköz-pontú hierarchikus társadalommodellel szemben az európai politikai filozófiában ekkor fogalmazódott meg a társadalom autonómiájának gondolata. Az abszolutista uralkodók a 16-18. században addig nem látott mértékben összpontosítottak a kezükben hatalmi eszközöket, és azt a félelmet keltették, hogy aláássák a társadalom régóta kialakult középkori szabadságintézményeit. Ennek a folyamatnak a negatív végpontja a rendi monarchia zsarnoksággá silányulása lehetett volna, amely nem sokban különbözik az ázsiai önkényuralomtól. A fejedelmi hatalom szükséges korlátairól való gondolkodás Machiavelli, Boccacini, Bodin és Montesquieu műveiben gyakran Európa-Ázsia (vagy Nyugat-Kelet) szembeállítás keretében mutatkozott meg. A keleti despota önkényuralmát a nyugat-európai uralkodó számára egyrészt elkerülendő végkifejletként, másrészt a nyugati társadalmi és politikai valóságtól idegen kormányzati berendezkedésként mutatták be. A korabeli politikai gondolkodók szerint a keleti uralkodó által gyakorolt korlátlan hatalom ellenpontja a nyugati fejedelem jogszerűsége alapuló kormányzata, ahol a tulajdont védő szokásjog, a történelmi arisztokrácia és egyes társadalmi intézmények, mint az uralkodóval szembeni hatalmi ellensúlyok értelmezhetők. Ezek a megfontolások az európai önmeghatározás közvetett kísérletét jelentették, hiszen az abszolutizmus összefüggésében merültek fel, és az ázsiai önkényuralom ellentéziseként kerültek kifejtésre, valamint előzményül szolgáltak a 19. századi liberális gondolkodók számára. Az államelvű felfogásokkal szemben az autonóm civil társadalom eszméje kora újkori előzményekből táplálkozott, és az európai társadalommodell egyik alapvető összetevőjévé vált a modern korban.

Kulcsszavak: *európai társadalomfejlődés, autonómia, civil társadalom, szabadságok, abszolutista állam, despotizmus, zsarnokság*

* Dr. Zsinka László, egyetemi docens, PPKE, részfoglalkozású egyetemi docens, BCE laszlo.zsinka@uni-corvinus.hu

ETATISM OR AUTONOMY OF SOCIETY? INTERPRETATIONS OF EUROPEAN CIVILIZATION IN THE EARLY MODERN AGE 1500-1800

ABSTRACT

The first attempts to interpret European civilization unfolded in the early modern age. In contrast to the state-centered societal model, the idea of the autonomy of society was formulated for the first time in European political philosophy. In the 16th-18th centuries, the European absolutist rulers concentrated the means of power in their hands to an unprecedented extent and created the fear of undermining the long-established medieval liberties of society. The negative end point of this process could have been the decline of the medieval monarchy into a tyranny, which is not much different from Asian despotism. In the works of Machiavelli, Boccalini, Bodin, and Montesquieu, the necessary limits of political power were often presented in Europe-Asia (or West-East) opposition. The Western European ruler was compared to the unlimited power of the Eastern despot as an outcome to be avoided and as a political system that is alien to the social and political reality of the West. According to early modern political thinkers, the counterpoint to the unlimited power exercised by the Eastern despot is the rule based on the legality of the Western kings and princes, where the customary law protects property, moreover the historical aristocracy, and some „institutions of freedom” can be interpreted as power counterbalances to the ruler. These considerations represented an indirect attempt at European self-determination since they arose from the critics against the European absolutist state and were expressed as a counterpoint to Asian despotism. At the same time, they served as a precedent for the liberal thinkers of the 19th century. In contrast to state-centered concepts, the idea of an autonomous civil society was nourished by early modern antecedents and became one of the fundamental components of the European societal model in the modern era.

Keywords: *European societal development, autonomy, civil society, liberties, absolutist state, despotism, tyranny*

BEVEZETÉS

Az európai történelem sajátos vonásainak vizsgálata a társadalom és a kultúra jelenségeinek reflexióját feltételezi.¹ Ez a kora újkor kezdetén vált lehetségessé, amikor kellő mértékben megerősödött a világi kultúra autonómiája. A keresztény középkor még magától értetődő vallási és spirituális egységként fogta fel a latin Nyugatot, és az európai társadalmat elsősorban a közös hit felől értelmezte. A vallásos gondolkodás által áthatott, illetve az újkor által kidolgozott kritikai módszereket nélkülöző középkori kereszténység – bár nem kérdőjelezte meg az értelmi megismerés lehetőségét – nem jutott el a hit és a kultúra, valamint a kinyilatkoztatás és a társadalom fogalmai közötti árnyalt különbségtételhez. Ezért arra sem volt képes – érdeklődése is más kérdésekre irányult –, hogy a társadalom és a kultúra bizonyos „európai” sajátosságainak, mint immanens jelenségeknek a történeti vagy filozófiai módszer felé mutató leírását megalkossa. Tehát az sem véletlen, hogy az európai önértelmezés első olyan törekvései, amelyek tartalmi vonatkozásban többet jelentenek a kereszténység és a latin Nyugat egyszerű azonosításánál, akkor születtek meg, amikor kialakult a középkori tomizmussal polemizáló reneszánsz és kora újkori politikai filozófiai gondolkodás.

AZ EURÓPAI CIVILIZÁCIÓ TÖRTÉNETI ÉRTELMEZÉSE

A politikai eszmék történetének Machiavellitől a skót felvilágosodásig terjedő íve a kora újkorban korántsem fűzhető fel egyetlen szádra, de egyik központi problémája volt az abszolutizmushoz való viszony. Az abszolutista állam hatékonyságát elemző, vagy azzal éppen szembenálló és nemegyszer rendi törekvéseket kifejező politikai gondolkodók mind az uralkodói hatalom, mind a társadalom jogait megfogalmazták. Ezen az úton jutottak el a társadalomelvűség és az autonóm civil társadalom (*civil society*) koncepciójának jól ismert meghatározásáig, amely aztán a klasszikus liberalizmus eszmerendszerének egyik fontos kiindulópontjává vált. A „társadalom” szó a politikai filozófiában kétféle hagyományhoz kapcsolódott. Az arisztotelészi megközelítés állam és társadalom azonosításán alapult. A másik felfogás a kora újkori politikai gondolkodás eredményeként alakult ki. Locke és a liberális nézetek megalapozói teremtették meg a „civil társadalom” fogalmát, amely elválasztotta a „társadalmat” az „államtól”. A „polgári társadalom” és az „állam” közötti különbségtétel végül Hegel jogfilozófiájában általánosabb megfogalmazást kapott, majd a 19-20. század jellegzetes megközelítésévé vált. (Skinner 1987 és Seligman 1997)

Az európai önmeghatározás első kísérletei mindenekelőtt ebből a problémakörből vezethetők le. Azáltal, hogy az abszolutista uralkodók a 16-18. században felszámoltak vagy egységesítettek középkori privilégiumokat, immunitásokat, és addig nem látott mértékben összpontosítottak a kezükben hatalmi eszközöket, azt a félelmet keltették, hogy aláássák a társadalom régóta kialakult középkori szabadságintézményeit. Ennek a folyamatnak a negatív végpontja a rendi monarchia zsarnoksággá silányulása lehetett volna, amely nem sokban különbözik az ázsiai önkényuralomtól. A fejedelmi hatalom szükséges korlátairól való gondolkodás számos esetben az Európa-Ázsia (vagy Nyugat-Kelet) szembeállítás keretében jelent meg. A keleti despota önkényuralmát a nyugat-európai uralkodó számára egyrészt elkerülendő végkifejletként, másrészt a nyugati társadalmi és politikai valóságtól idegen kormányzati berendezésként mutatták be. A korabeli politikai gondolkodók szerint a keleti uralkodó által gyakorolt korlátlan hatalom ellenpontja a nyugati fejedelem jogszerűségeen alapuló kormányzata, ahol a tulajdont védő szokásjog, a történelmi arisztokrácia és egyes társadalmi intézmények, mint az uralkodóval szembeni hatalmi ellensúlyok értelmezhetők. (Said 1978; Anderson 1989, 605; Turner 1994, 34-35)

Az önkényuralmi Ázsia és a szabadságszerető Európa szembeállítása nem kora újkori találmány. Olyan gondolatról van itt szó, amely az antik görög hagyományra, nevezetesen Hérodotoszra, Arisztotelészre és Hippokratészre nyúlik vissza. A szalamiszi tengeri szorosban (Kr.e. 480), majd egy évvel később a plataiai síkságon a perzsák felett aratott győzelmet fogták fel úgy a görög poliszok – legalábbis a türannoszokat már korábban elűző Athén, illetve más demokratikus kormányzati formával rendelkező városállamok, valamint Spárta polgárai –, hogy a perzsa nagykirály despotikus birodalmával szemben függetlenségüket és egyben a poliszpolgár szabadságán nyugvó politikai berendezkedést védtek meg.

Ezt az eseménysorozatot és szemléletmódot örökítette meg az athéni erőfeszítéseket méltányló Hérodotosz történetírói munkájában. A „történetírás aty-

ja” művének rendezőelvévé Európa és Ázsia – a mítosz béli Médea elrablásától a trójai háborún át a görög-perzsa háborúig ívelő – történelmi ellentétét tette. Európa és Ázsia, illetve a hellének és a perzsák konfliktusának azonosítása Hérodotosznál (I.4. Hérodotosz 1989 p. 6-7) így fogalmazódott meg:

...a későbbi viszályokért azonban a bűn egészen a helléneket terhelte, mert először ők indítottak hadjáratot Ázsia, s nem a perzsák Európa ellen. ...a hellének... hatalmas sereget gyűjtöttek, behatoltak Ázsiába és megdöntötték Priamosz uralmát. Ettől kezdve a perzsák szilárdan ellenségüknek vallották a hellén népet. A perzsák ugyanis a magokénak tekintették Ázsiát s az ott lakó barbár népeket, Európát viszont s a hellének lakta földet különálló területnek.

Alig több mint fél évszázad múlva Thuküdidész megfogalmazta a poliszszabadság eszményét, amikor híres Periklész-beszédében az athéni demokrácia értékeit a szabadság és a közfeladatok megbecsülésében és a mindenkire azonos módon vonatkozó jogi-törvényi elbírálásban (iszonomia) határozta meg:

Mi olyan alkotmány szerint élünk, amely nem szomszédjaink törvényeit veszi mintául, s inkább mi szolgálunk példaképül másoknak, mint hogy mi utánoznánk más népeket. A neve pedig, mivel az uralom nem néhány ember, hanem a többség kezében van, demokrácia. A magánügyekben a törvény mindenkinek egyenlő jogot biztosít, ami pedig a tekintélyt és azt illeti, hogy egyesek miért örvendeznek jó hírnék, a megbecsülés nem a közéletben elfoglalt helyzetüktől, hanem az érdemeiktől függ, s ha valaki képes rá, hogy városának valamilyen szolgálatot tegyen, ezt akkor is megteheti, ha szegénysége miatt társadalmi rangja jelentéktelen. A közösség ügyeit mi a szabadság jegyében intézzük... Mert mi vagyunk az egyetlenek, akik a közélettel szemben teljesen közönyös embert nem visszahúzódnak, hanem semmirevalónak tartjuk... Mi vagyunk az egyetlenek, akik nem a várható hasznot mérlegelve, hanem a szabadságtól fakadó bizalommal eltelve, aggodalmaskodás nélkül segítünk meg másokat. (II. 37-40. Thuküdidész 1985 p. 146-149)

A hellenisztikus kor előestéjén Arisztotelész összegezte a görögök és az ázsiai barbárok politikai berendezkedése közötti különbséget:

...a barbárok szolgálbb természetűek, mint a hellének, az ázsiai barbárok pedig, mint az európaiak, ezért minden zúgolódás nélkül eltűrik a despotikus hatalmat. (III. 14. Arisztotelész 1984 p. 163)

A görögség poliszszabadságra vonatkozó eszményeit Róma is érvényesnek tartotta és tovább gondolta. A római jog császárkori rendszerezése, a principátus korának virágzó városi önkormányzatai, vagy a 2. század filozófus császárainak – Antoninus Pius, Marcus Aurelius – nemes kormányzati törekvései a szabad emberek felett gyakorolt méltányos uralom eszménye felé mutattak. Az ókori Rómában a principátus századaiban megfogalmazott sokatmondó vélemény volt, hogy egyedül a római császár uralkodik szabad emberek felett, míg más uralkodók alattvalói szolgák. Ezek az ideák a keresztény középkorban sem tűntek el teljesen. A 12-13. századi antikvitásreceptió eredményeként a kortársak számára Arisztotelész lett a „Filozófus”. Megfontolásai és terminológiája komoly hatást gyakoroltak a késő középkori politikai gondolkodásra. Ezért az sem tekint-

hető véletlennek, hogy a szabadságszerető európaiak és az önkényuralmi Kelet szembeállítására nem lett idegen a reneszánsz és a kora újkor politikai filozófiájától. Az európai önértelmezés alapvető vonulata, a klasszikus antikvitásból átörökölt „szabadságtoposz”, amely az Európa-Ázsia szembeállításán keresztül fogalmazódott meg, a kora újkori politikai gondolkodók számára is ismeretessé vált.

A reneszánsz idején a keresztény Európa számára Ázsia erejét a terjeszkedő török birodalom testesítette meg. Bár a muszlim támadások elsősorban a dél-kelet- és a közép-európai népeket érintették, a 16. század elejétől tengeri flottát felszerelő oszmán hatalom egyre jobban veszélyeztette Itália partvidékét. A kortárs humanisták a konfliktust a keresztény világ és az iszlám összecsapásaként élték meg, és ha a keresztény közösség (*Respublica Christiana*) kifejezés helyett az „Európa” szót használták, általában a keresztény országok egységére gondoltak.

Az oszmán törökök előre nyomulása félelemmel töltötte el a keresztény világot, így a korabeli Európa erejéről és lehetőségeiről alkotott önképe nem nélkülözte a borúlátó felhangokat. A fénykorát élő török birodalom államberendezkedése viszont ereje és hatékonysága miatt csodált kormányzati rendszerként jelent meg az európai kortársak előtt. A keleti önkényuralkodót irigyelt és nagyhatalmú „Nagyúrként” ábrázolták a gyakran szűkös pénzügyi és katonai eszközökkel rendelkező európai uralkodókhoz képest:

Érdekes véleményt képviselt Traiano Boccalini (1556-1613)... Az életben csodálódott, sőt már-már kétségbeesett Boccalini az egész világot 'romlott'-nak, 'alantas'-nak látta – s ez egyebek közt arra indította, hogy a köztársasági kormányzást tartsa jobbnak... 'Az ember igazi hazája a szabad város', írta. Az európai fejedelmek pedig, lám, mindent elkövetnek, sőt még össze is beszélnek, hogy a szabadság győzelmét megghiúsítsák. Mivel nincs elég szabadság, egyelőre még szükség van az 'államhatalom'-ra. Ezt az eszményt egyedül az Oszmán Birodalom tudta megvalósítani, 'barbár' természete ellenére. A janicsárok elítélt serege... , a megingathatatlan parancs, hogy soha nem adhatnak fel olyan területet, ahol egyszer mecsetet állítottak... – mindez hozzájárult ahhoz, hogy az Oszmán Birodalom erős állammá váljék. (Duroselle 1993 p. 202)

Politikai és katonai erő szempontjából hasonló módon közelítette meg a török kérdést Machiavelli. A firenzei gondolkodó *A fejedelem* című munkájában (1513) úgy írt a török birodalomról, mint amit „*egyetlen úr kormányoz*”, aki tetszés szerint helyezheti át más és más tisztségekbe alattvalóit, és ahol a szultáni hadsereg különös módon „*nőtt össze egy testté a tartományok kormányzásával és igazgatási rendjével*”. (Machiavelli 1996 és Anderson 1989 p. 515-516) Ezt állította szembe azzal a kormányzati formával, ahol az uralkodó főemberei nem csupán a fejedelem akaratából, hanem ősi privilégiumokból nyerik hatalmukat. Erre a politikai berendezkedésre Franciaországot hozta fel példaként. Machiavelli felismerte a nem örökölhető szpáhi birtokok, illetve az immunitásokkal védett és örökölhető európai feudális nagybirtokok eltérő jellegét, másrészt utalt arra a különbségre, ami a Nyugaton kialakuló – elsősorban jogászokra épülő – központi hivatalnokszerkezet és a fejedelmi zsoldossereg elkülönülése, illetve a török katonai és igazgatási rendszer szoros összefonódása között fennállt.

Ezeket a szempontokat mintegy fél évszázaddal később Jean Bodin gondolta tovább. Az államról című művében (1576). Az abszolutizmus korának ismert francia politikai gondolkodója az államot szuverén hatalommal bíró jogszerű kormányzatként határozta meg. A jelen összefüggésben Bodin felfogásában a jogszerűség bizonyul központi jelentőségűnek. Ebből kiindulva állította szembe az európai államok „királyi monarchiáit” az ottománok önkényuralmi berendezkedésével, amit „úri monarchiának” nevezett el. Az ázsiai kormányzati forma legfőbb jellemzőjét abban látta, hogy a keleti „Nagyúr” hatalmát semmi nem korlátozza alattvalói felett, aminek következménye a személyi és a vagyonszükség, illetve az örökölhető vagyon hiánya. A „királyi” szuverenitásnak ezzel szemben az a jellemzője, hogy az alattvalók engedelmeskednek a törvényeknek, míg a király figyelembe veszi a „természet törvényét”. (Bodin 1987 és Bobbio 1989 p. 59-66)

Az isteni és a természeti törvény érvényességének elfogadása mérsékli a király abszolút hatalmát. A király ugyan *legibus solutus*, a törvény felett áll és alattvalói nélkül is gyakorolhatja korlátlan hatalmát, beleértve a szokásjog felfüggesztését is. Mégis az isteni és a természeti törvény elismerése az igazságosság mértékét is magában foglalja, így a királynak figyelembe kell vennie alattvalói érdekeit. Ezért aztán az alattvalók megőrzik természetes szabadságukat és vagyonuk tulajdonjogát.

Királyi egyeduralkodó az, aki ugyanúgy engedelmeskedik a természeti törvényeknek, ahogyan alattvalóitól elvárja, hogy neki engedelmeskedjenek, s meghagyja mindenkinek természetes szabadságát és vagyona fölötti tulajdonjogát. (Bodin 1987 p. 139)

Bodin jó szemmel vette észre, hogy az általa „úri monarchiának” nevezett despotikus kormányzási forma hosszú évszázadok óta nem található meg Európában. Ezzel olyan állításokat előlegezett meg a nyugat-európai feudalizmus sajátos jellegéről – szabadságok, jogszerűség megléte –, amit csak jóval később fogalmazott meg a történetírás.

Bodint mindenekelőtt az abszolutista állam teoretikusaként tartják számon, egyes állításai mégis az állammal szemben a társadalom autonómiáját hangsúlyozó – a később megfogalmazódó „civil társadalom” – koncepció előzményének tekinthetők. Álláspontja szerint a királyi monarchia, amelynek mintaképeként a francia államot gondolta el, nem nélkülözheti a már kialakult hivatalok, rendi parlamentek, tanácsadó testületek szerepét. Az európai abszolutizmus Bodin által kidolgozott eszméje a keleti önkényuralmi berendezéssel szemben a hatalmi ellensúlyokon és jogszerűsége alapuló kormányzást tartotta követendő normának.

Boccalini, Machiavelli és Bodin állításai a 16. században arra is rámutattak, hogy az ottomán birodalom és az európai államok szembeállítása meglehetősen eltérő összefüggésekben is megfogalmazásra kerülhetett. Ha Boccalini inkább a török hatalom imponáló ereje felől közelített a problémához, úgy Bodin már megelőlegezte azokat a politikai gondolkodókat, akik az „állam” túlhatalmával szemben az autonóm „társadalom” jogainak a védelmében kerestek érveket.

Az európai társadalmi berendezkedésre vonatkozó jellegzetességek kifejtésének módja a 17-18. században is a keleti önkényuralommal való szembeállításon

alapult. A 17. század derekától fokozatosan átalakult a török birodalom európai megítélése. A hanyatló oszmán katonai rendszer első komolyabb kudarcai nagyjából egybeestek Nyugat-Európa haderejének gyors növekedésével. A történettudomány az európai abszolutizmusok rendelkezésére álló katonai eszközök erőteljes gyarodását az államigazgatás megerősödésén túl a korabeli „hadművészeti forradalom” jelenségéből vezette le. (Parker 1988) Ezek a változások kihatottak a török államberendezkedés megítélésére is. Fokozatosan előtérbe kerültek azok az érvek, amelyek az egyéni érdekeltég korlátlan uralkodói földtulajdon miatt kialakuló hiányát tették felelőssé az oszmán birodalom hanyatlásáért. Ezzel újabb elem jelent meg az európai társadalmakra vonatkozó sajátosságok között, a magántulajdon problémája. A távolabbi mogul Indiára vonatkozóan Bernier, francia utazó fogalmazta meg XIV. Lajos korában, hogy a mezőgazdaság hanyatlásának oka egyebek mellett a földmagántulajdon hiánya.

A 18. században azoknak az eszméknek az érvényességi körét, amelyek eredetileg a Törökországgal való érintkezésből fogantak egyre keletebbre tolták ki Perzsiára, azután Indiára és végül Kínára....

Arisztotelész terminológiáját felhasználva megszületett a politikai despotizmus fogalma – egy terminus, amely eddig hiányzott a Törökországgal foglalkozó európai kommentárok szótárából, bár lényege már régóta jelen volt bennük. Machiavellinél, Bodinnél... ...a török szultán hagyományos elnevezése Nagyúr volt... ...Hobbes volt az első jelentős filozófus, aki despotikus hatalomról beszélt a 17. században – paradox módon a szuverenitás természetes és megfelelő formájaként ajánlva azt. De általában a despotikus hatalmat mindenhol egyre inkább a türannisszal azonosították... Franciaországban a Fronde óta a Bourbon-dinasztia ellenfelei polemikus írásaikban gyakran vetették annak szemére a török türanniszt. (Anderson 1989 p. 596)

A kialakulóban lévő „despotológiát” Montesquieu öntötte végső formájába a 18. század során. (Young 1978 p. 392-405) A keleti önkényuralommal a nyugati feudális monarchiát állította szembe. A központi hatalom korlátozásában a rendi intézmények szerepét fontosnak tartó francia gondolkodó a keleti társadalmakkal kapcsolatban egyrészt megismételt korábbi véleményeket – mint az örökletes arisztokrácia hiányát –, másrészt új felismeréseket is tett. Hangsúlyozta, hogy a keleti országokban számos esetben a vallás előírásai működnek a törvény helyett. A vallás és a világi törvény tehát nem válnak szét úgy, ahogy az európai országokban megfigyelhető. Montesquieu ezzel lényegében megelőlegezte azt a felismerést, hogy a szent és a profán szféra elválasztása (szekularizáció) az európai történelmi fejlődés egyik fontos jellegzetessége.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összességében a kora újkori politikai gondolkodás számos értékes felismerést tett az európai társadalmak sajátos vonásairól, és ezek szinte minden későbbi okfejtés alapjául szolgáltak. Az állam teljhatalmát korlátozó társadalmi intézmények és testületek, a feudális arisztokrácia ősi jogszokásokból eredő privilégiumai, az örökölhető tulajdon, valamint a katonai és polgári közigazgatás, illet-

ve a vallási és a jogi-társadalmi viszonyok elválasztása azonos irányba mutató megfigyelések voltak, amennyiben az állami-uralkodói hatalom ellensúlyainak a lehetséges összetevőit vizsgálták. Ezek a gondolatok egyelőre csak az európai önmeghatározás közvetett kísérletét jelentették, hiszen elsősorban a korabeli abszolutizmus problémája miatt vetődtek fel, és az ázsiai önkényuralom ellenpontjaként kerültek kifejtésre. Mégis előzményül szolgáltak a 19. századi liberális gondolkodók számára. A „szabadságot”, azaz a társadalom uralkodói hatalommal szembeni „autonómiáját” a királyi jogkört korlátozó és történetileg kialakult „közvetítő intézményekből” – rendi parlamentek, városi autonómiák – származtató liberálisok (Guizot és Tocqueville) egyértelmű kapcsolódási pontokat mutattak ezekkel a nézetekkel. A „szabadságmotívum”, mint az európai történelem különlegessége emellett a „hosszú 19. század” történetfilozófiai koncepcióiban – Hegelnél – is megjelent. Azonban a szabadság fogalma a nagy német filozófusnál már inkább filozófiai elvként, s nem a társadalmi berendezkedésből és intézményekből kibontható lehetőségként került kifejtésre.

JEGYZETEK

- 1 A jelen tanulmány alapjául szolgáló szövegek: Zsinka, L. 2011, *Az európai történelem eszméje*. Grotius Könyvtár 6. Budapest. 21-28. Zsinka, L. 2018, *Európa felemelkedése*. Typotex. Budapest. p. 138-144.

TRODALOM

- Anderson, P. 1989, *Az abszolutista állam*. Gondolat. Budapest.
- Arisztotelész 1984, *Politika*. Gondolat. Budapest.
- Bobbio, N. 1989, *Az Európa-ideológia nagysága és hanyatlása*. In: *Kell-e nekünk Közép-Európa?* Századvég – különszám. pp. 59-66.
- Bodin, J. 1987, *Az államról*. Gondolat. Budapest.
- Duroselle, J-B. 1993, *Európa népeinek története*. Officina Nova. Budapest.
- Hérodotosz 1989, *A görög-perzsa háború*. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Machiavelli, N. 1996, *A fejedelem*. Kossuth. Budapest.
- Parker, G. 1988, *The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West. 1500-1800*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Said, E. 1978, *Orientalism*. Routledge and Kegan Paul. London.
- Seligman, A. 1997, *A civil társadalom eszméje*. Kávé Kiadó. Budapest.
- Skinner, Q. 1987, *The Foundations of Modern Political Thought*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Thuküdidész 1985, *A peloponnészoszi háború*. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Turner, B. 1994, *Orientalism, Postmodernism and Globalism*. Routledge. London-New York.
- Young, D. 1978, *Montesquieu's View of Despotism and His Use of Travel Literature*. In: *The Review of Politics*. Vol. 40. No. 3. 392-405.
- Zsinka, L. 2011, *Az európai történelem eszméje*. Grotius Könyvtár 6. Budapest.
- Zsinka, L. 2018, *Európa felemelkedése*. Typotex. Budapest.

A FÜGGETLENSÉG ÉRTELMEZÉSE A KLASSZIKUS OLASZ GEOPOLITIKAI GONDOLKODÁSBAN

Sashalmi Ádám*

Absztrakt

A tanulmány célja a függetlenség fogalmának kutatása és értelmezése a klasszikus olasz geopolitikai gondolkodásban. Az írás egyszerre épít primer és szekunder forrásokra. Primer forrásként a klasszikus olasz geopolitika időszakában szimbolikusan számító, *Geopolitica* folyóiratban megjelent publikációk szövegszerű elemzésére alapoz. Szekunder forrásként pedig felhasználja és értelmezi a témában már megjelent olasz, angol és magyar nyelvű szakirodalmat. A tanulmány bemutatja és kontextusba helyezi az olasz elképzeléseket, majd következtetéseket von le belőlük. Az olasz geopolitikai gondolkodók alapvetően Olaszország biztonságának garantálásával foglalkoztak a vizsgált írásokban. Jelentős a kapcsolódás az olasz állam függetlenségének létrejötté körüli időszakhoz. A kutatás megállapította, hogy a függetlenség elnyerését követően Olaszország olyan ellentmondásos helyzetbe került, hogy a biztonság garantálása érdekében részben le kellett mondania a független külpolitikai döntéshozatalról. A klasszikus olasz geopolitikai gondolkodás időszakában azonban már az abszolút függetlenség elérésére törekedtek. Egy olyan geopolitikai helyzetet kívántak megvalósítani, amely lehetővé teszi, hogy Olaszország más hatalmaktól függetlenül önállóan létezhesen. Ennek elérését a Földközi-tenger térségének államaiból álló politikai és gazdasági szolidaritáson alapuló blokk megvalósításán keresztül képzelték el.

Kulcsszavak: *függetlenség, geopolitika, Olaszország, faszizmus, élettér*

THE INTERPRETATION OF INDEPENDENCE IN CLASSICAL ITALIAN GEOPOLITICAL THINKING

Abstract

The aim of the study is to research and interpret the concept of independence in classical Italian geopolitical thinking. The article used both primary and secondary sources. As a primary source, it is based on the textual analysis of the articles published in the symbolic journal of the period, *Geopolitica*. It also investigates and interprets the relevant scientific literature in

* PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola.
Elérhetőség: sashadam22@gmail.com.

Italian, English, and Hungarian languages that have already been published on the subject as secondary sources. Italian geopolitical thinkers were concerned with guaranteeing Italy's security in the examined materials. The connection to the period of the establishment of the independence of the Italian state is significant. The research found that after gaining independence, Italy was in such a contradictory situation that she had to renounce independent foreign policy decision-making to guarantee her security partially. However, in the period of classical Italian geopolitical thinking, they already sought to achieve absolute independence. They wanted to create a geopolitical situation allowing Italy to exist independently from other powers. It was envisioned to achieve this through the implementation of a collaboration of the block of the states of the Mediterranean region based on political and economic solidarity.

Keywords: *independence, geopolitics, Italy, Fascism, living space*

BEVEZETÉS

A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy értelmezze a „függetlenség” fogalom megjelenését a klasszikus olasz geopolitikai gondolkodásban. Feltételezésem szerint a „függetlenség” fogalom azért jelenik meg hangsúlyosan az olasz geopolitikai írásokban, mert a geopolitikai elemzések gyakran előforduló témája a függőség vagy függetlenség viszony egy adott ország biztonságának garantálásával összefüggésben, például történelmi, gazdasági vagy természeti erőforrásokhoz kapcsolódó tényezők elemzése esetében (Csurgai 2019). Első hipotézisem szerint a vizsgált publikációkban szintén a felvázolt biztonságot befolyásoló faktorok jelennek meg. Második hipotézisem alapja pedig az, hogy a klasszikus olasz geopolitikai gondolkodás időszaka (a két világháború közötti időszak és a második világháború évei) időben relatíve nem áll távol a független olasz állam 1861-es létrejöttétől. Ebből kiindulva állítom, hogy a független olasz államiság kivívásával kapcsolatos elképzelések hatással vannak és megjelennek a geopolitikai gondolkodásban is.

A tanulmány elsősorban a klasszikus olasz geopolitika időszakának *Geopolitica Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale* (a továbbiakban *Geopolitica*) című folyóirat függetlenséggel kapcsolatos publikációit elemzi. A tanulmány megírásához szintén segítséget jelentettek az olasz geopolitikával kapcsolatban megjelent jelentősebb művek, mint például Carlo Jean (1995) vagy Horváth Jenő (2006; 2014) írásai. Egyaránt említést érdemelnek Marco Antonisich (1994; 2009), Giulio Sinbaldi (2010) és Matteo Marconi (2018) művei, amelyek kifejezetten a *Geopolitica* folyóirat cikkeit vizsgálták.

MÓDSZERTAN

A tanulmány egyszerre épít primer és szekunder forrásokra. Primer forrásként a *Geopolitica* folyóiratban megjelent publikációk szövegszerű elemzésére alapoz. Szekunder forrásként pedig felhasználja és értelmezi a témában már megjelent olasz, angol és magyar nyelvű forrásokat.

A GEOPOLITICA C. FOLYÓIRAT ELEMZÉSÉNEK INDOKLÁSA

A klasszikus olasz geopolitikai gondolkodás időszakának szimbolikus folyóiratának számító *Geopolitica* létrehozásában Giorgio Roletto, a Trieszti Egyetem professzora és tanítványa, Ernesto Massi, a Milánói Szent Szív Egyetem docense játszották a fő szerepet. A folyóirat létrehozásával megalapozták a klasszikus olasz geopolitika önálló területté válását (Perrone 2016). A *Geopolitica* szerkesztői számára részben példaként szolgált a Karl Haushofer által Münchenben vezetett *Zeitschrift für Geopolitik* folyóirat, ugyanakkor az olasz geopolitikusok igyekeztek megkülönböztetni magukat német és francia társaiktól. Függetlenségüket alátámasztandó pedig igyekeztek olyan itáliai gondolkodókra hivatkozni, mint Niccolò Machiavelli, Giuseppe Mazzini vagy Giacomo Durando (Antonsich 1994, 2009). A *Geopolitica* 1939. január és 1942. december között jelent meg. A folyóiratból havonta ezer másolatot nyomtatott a milánói székhelyű Sperling & Kupfer kiadó. A számokban szerepeltek elemzések, kommentárok, rövid összefoglalók, kereskedelem-statisztikai táblázatok és természetesen geopolitikai térképek. A fő szerkesztőiroda Triesztben volt, de mellette működött egy-egy szerkesztőség Milánóban és Rómában is (Antonsich 2009). 1937-ben, a tizenharmadik olasz földrajzi kongresszuson Giuseppe Bottai miniszter a földrajz és a fasiszmus kapcsolatát ecsetelte beszédében. Később ő lett a patrónusa a *Geopolitica* folyóiratnak, a magazin szerkesztői pedig nyíltan kifejezték, hogy a fasiszta állam politikáját kívánják támogatni tevékenységükkel (Antonsich 2009 és Perrone 2016). Ebben az időszakban jött létre a külpolitika támogatására a Nemzetközi Politikai Tanulmányok Intézete¹, amely munkatársai szintén kapcsolatban voltak a *Geopolitica* folyóirat szerzőivel (Perrone 2016).

Mindezek alapján úgy gondolom, hogy a *Geopolitica* folyóirat – háttere, kapcsolatai és megjelenései alapján – a korszaknak az a fóruma volt, amelyben a legfontosabb olasz geopolitikai elképzelések, írások megjelentek. Ebből kiindulva, véleményem szerint a tanulmány kutatási témájának vizsgálatára, vagyis a klasszikus olasz geopolitikai gondolkodásban a függetlenség értelmezésére megfelelő és indokolt forrás.

A GEOPOLITIKAI FÜGGETLENSÉGHEZ VEZETŐ ÚT

Matteo Marconi szerint a *Geopolitica* hasábjain Olaszország teljes függetlenségével kapcsolatban lezajló dinamikus folyamat olvasható. A szerző szerint az első lépcsőfok 1861 volt, amikor Olaszország elnyerte függetlenségét. A következő fontos dátum az első világháború vége, 1918, amikor, ha nem is teljes mértékben, de megvalósult a nemzeti egység. A *Geopolitica* működésének időszakában pedig úgy gondolták, hogy a következő elérendő cél a politikai és gazdasági függetlenség (Marconi 2018).

A Marconi-féle felosztás alapját a *Geopolitica* szerkesztőségének az 1940-es évfolyam 5. számában megjelent cikk adta. Az írás párhuzamot von az olasz és a német nép „függetlenségi háborúja” között. A hármas felosztásból az első fá-

zist „politikai-közjogi függetlenségnek hívja, amely Olaszországban 1861-ben, Németországban 1871-ben valósult meg. A második fázis a „nemzeti-földrajzi egység”, amelyet Olaszország 1918-ban, Németország pedig a versailles-i béke revízióját követően ért el.² A harmadik fázis a „geopolitikai függetlenség”, amely az olyan stratégia pozíciók és területek megszerzését jelenti, amelyek biztosítják a szabad gazdaságot, szabad kereskedelmet és a demográfiai expanziót az élettérben. Olaszország esetében ez a folyamat már az 1911-1912-es olasz-török háborúval megkezdődött, a fasizmus alatt pedig tovább folytatódott. Fontos állomásai a líbiai kolonizáció, a Dodekanészosz-szigetek megszerzése és az Albániával történő egyesülés 1939-ben. Németország ezt a folyamatot a Cseh-Morva Protektorátus megszerzésével kezdte el (Panorami 1940).

Egy másik nézőpontból kiindulva Carlo Jean az olasz geopolitikai gondolkodást a következő történelmi időszakok szerint osztotta fel aszerint, hogy mik voltak a történelmi korszakok legfontosabb geopolitikai kérdései és céljai:

- A risorgimento³ legfontosabb geopolitikai kérdései: Itáliát föderatív vagy unitárius módon egyesítsék? Véghezvihető-e a folyamat autonóm, nemzeti mozgalomként vagy a nemzetközi nagyhatalmi erőegyensúlyban kell megtalálni annak a lehetőségét, amely értelmében végbe mehet?
- A liberális korszak legfontosabb geopolitikai kérdése: Hogyan folytatódjon a risorgimento?
- A fasiszta korszak legfontosabb geopolitikai kérdése: Miként lehetséges kitörni a Földközi-tenger „börtönéből”? (Jean 1995 p. 228-240).

Ezen a felosztáson tovább haladva vizsgálható a függetlenség kérdése az egyes korszakokban. A risorgimentót megelőző időszakban több elképzelés is megjelent Itália egyesítéséről. Felmerültek regionalista, föderalista és konföderalista gondolatok is, hiszen Itáliában az olasz egységmozgalmat megelőzően szuverén államok léteztek saját történelemmel, kultúrával, diplomáciával és kereskedelmi kapcsolatokkal.

Jean szerint a föderatív egyesítés meghagyta volna az itáliai államok hatalmi struktúráját, ami jobban elfogadható lett volna az európai nagyhatalmak számára. Nem lett volna elfogadható azonban a belső, nemzeti demokratikus mozgalom számára, amely célja volt a nemzeti függetlenség kivívása (Jean 1995).

Miroslav Šedivý sem vitatja a belső társadalmi mozgalom jelentőségét, azonban elsősorban a külső nemzetközi környezet alakulásával és biztonságpolitikai szempontokkal magyarázza az egységes Itália létrejöttét. Szerinte a független itáliai államok túl gyengék voltak, hogy egyedül garantálni tudják biztonságukat a nagyhatalmak itáliai beavatkozásával szemben (Šedivý 2019). Ez alapján állítható, hogy az egységes Olaszország létrejöttében fontos szerepet játszott a külső környezethez történő alkalmazkodás.

A külpolitika nemzetközi viszonyokhoz történő hozzáigazítása még jobban látványos az 1861-ben létrejött Olasz Királyság úgynevezett liberális időszakban,⁴ de még a fasiszta időszakban is 1939-ig. 1861-ben ugyanis nem sikerült a risorgimen-

to végső célját megvalósítani, hiszen továbbra is voltak olyan olasz népesség által lakott területek, amelyek nem váltak a független olasz állam részévé, vagy olyanok, amelyekre történelmi, kulturális vagy stratégiai szempontból igényt tartott Olaszország. A legtöbb magának követelt Franciaországhoz és az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott. Az Olasz Királyság azonban sem katonailag, sem gazdaságilag nem volt elég erős ahhoz, hogy egyszerre mindkét nagyhatalom ellen hadat viseljen, ezért az olasz diplomáciát erős változékonyság jellemezte.⁵ Olaszország próbált ezért a két hatalom között lavírozni a területi gyarapodás reményében. A 19. század utolsó évtizedeiben inkább az Osztrák-Magyar Monarchiához közeledett, a 20. század elején azonban elkezdett Franciaország felé gravitálni. A Monarchiával és Franciaországgal szemben másik két nagyhatalom, az Egyesült Királyság és Poroszország (1871-től Német Birodalom) szövetségét is kereste. Ennek több oka is volt. A jó politikai kapcsolatokhoz hozzájárult, hogy az Egyesült Királyság az elsőek között ismerte el az Olasz Királyság létrejöttét, az osztrák-porosz háborúban pedig Olaszország Poroszország szövetségeseiként fontos területeket szerzett Ausztria kárára. A relációkban azonban stratégiai okok is közrejátszottak. Olaszország számíthatott Poroszország (később a Német Birodalom) támogatására Franciaországgal és Ausztriával (a kettős szövetség 1879-es létrejöttéig) és az Egyesült Királyság támogatására Franciaországgal szemben (az *Entente cordiale* 1904-es megkötéséig). Továbbá a brit flotta uralta a Földközi-tengert, amellyel szemben egy olasz-brit konfliktus esetén az olasz kikötővárosok védtelenek maradtak volna (Horváth 2014). Miután a nemzetközi helyzet az első világháború kitöréséhez vezetett, Olaszország – a lehetőségek mérlegelését követően – 1915-ben az Antant oldalán lépett be a háborúba (Báthy 1915 és Horváth, 2006), 1918-ban pedig győztesen került ki a fegyveres konfliktusból. Összességében állítható tehát, hogy az olasz külpolitika valóban nem volt teljesen független. Saját erejét és sebezhetőségét figyelembe véve nem tehetette meg, hogy csak a saját érdekeit nézze a külpolitikai lépései során.

Az első világháborút követő időszak olasz külpolitikájában meghatározó szerepet játszott a „vittoria mutilata”, azaz a „megcsonkított győzelem” érzése, amely abból ered, hogy Olaszország nem részesült teljes mértékben az első világháború során az Antant által felajánlott területi gyarapodásból (Horváth, 2006; Antonisich, 2009; Perrone, 2016). A liberális időszak olasz külpolitikája pedig nem volt képes jelentősebb eredmények elérésére a magának követelt területek megszerzésében, sőt az 1919-ben megkötött rapallói egyezmény érelmében le is mondott Fiuméről és Dalmácia nagy részéről (Horváth 2006). A liberális kormányok külpolitikai tehetetlensége végül a fasiszta hatalomátvételhez vezetett. Carlo Jean ezt úgy fogalmazta meg, hogy „a liberális Olaszország a risorgimento börtönében ragadt” (Jean 1995. p. 237).

A liberális korszakot felváltó fasiszta rendszer átvette és továbbfejlesztette a liberális éra külpolitikai elképzeléseit (Jean 1995). A Fasiszta Párt programjában már szerepelt Fiume megszerzése. 1922-ben a Fiumei Szabadállamban puccsot hajtottak végre. Ezt követően Mussolini érvénytelennek nyilvánította a rapallói szerződést, majd olasz csapatok szállták meg a várost. Az esemény kiélezte az olasz-jugoszláv kapcsolatokat, azonban 1924. január 27-én az adriai paktumban

a felek rendezték nézeteiket, és Jugoszlávia elismerte Fiume Olaszországhoz tartozását. (Horváth 2006).

Véleményem szerint a Marconi-féle felosztásban a „nemzeti- egység” Fiume, illetve 1941-ben Dalmácia jelentős részének megszerzésével egészítendő ki, hiszen a terület Olaszországhoz tartozását a *Geopolitica* több cikkében is megfogalmazták, földrajzi törvényszerűségekre (Battaglia 1939 és Carelli 1941) és történelmi jogra (Sertoli Salis 1941 és Alesani 1942) hivatkozva.

A GEOPOLITIKAI FÜGGETLENSÉGET KORLÁTOZÓ TÉNYEZŐK

Az olasz geopolitikusok az 1930-1940-es években arra a megállapításra jutottak, hogy Olaszország be van zárva a Földközi-tenger medencéjébe. Ennek oka, hogy a stratégiai átjárók (Gibraltár és Suez) feletti ellenőrzést az Egyesült Királyság gyakorolja. Ezért Olaszország nem képes bekapcsolódni a világkereskedelemben az óceánokon keresztül (Chersi 1940 és Sinbaldi 2010). Livio Chersi például kiemeli, hogy a Földközi-tenger medencéjét az Egyesült Királyság dominálja, holott, érvelése szerint földrajzilag nem tartozik a térséghez. Chersi konklúziója, hogy amíg az Egyesült Királyság dominál, addig Olaszország el van szigetelve a világtengerektől. Gaspare Renato Ambrosini érvelése szerint Olaszország központi földrajzi pozíciója révén hivatott rá, hogy a Földközi-tenger térségének vezető hatalmává váljon. Ugyanakkor ő is kiemeli, hogy ez a pozíció egyben bezárt-ságot is jelent, ezért Olaszországnak saját biztonsága és szabadsága érdekében meg kell szereznie az ellenőrzést a tengerszorosok felett (Ambrosini 1941).

A brit mellett a francia hegemon törekvések is említésre kerültek, amelyek ellen Olaszország „védekező imperializmust” folytatott (Panorami 1940). A korszak olasz külpolitikájára jelentős hatást gyakorló olasz geopolitika tehát már eljutott odáig, hogy a korábbi időszakokkal szemben megkérdőjelezze a Földközi-tenger térségét jellemző brit dominanciát és akár konfrontálódjon is az Egyesült Királysággal saját függetlenségének biztosítása érdekében.

A Földközi-tenger térségére jellemző hatalmi viszonyok elemzése mellett Ernesto Massi megfogalmazta a régió belső gazdasági problémáit is, amelyek szintén hozzájárultak a térség államainak kiszolgáltatottabb helyzetéhez. Ezek közé tartozik a szolidaritás hiánya a térség államai között. Az államok között nem volt összehangolt gazdasági együttműködés, helyette egymás riválisaiként, egymás kárára, hasonló termékekkel versenyeztek a piacon. Massi szintén kiemelte, hogy a térségben jelentős a népességnövekedés, ennek ellenére kedvezőtlenek a földrajzi és klimatikus feltételek a gabonatermesztéshez, amely végül a problémák fokozódásához fog vezetni. Fejletlen az állattenyésztés, a termékeny, de elaprosított tulajdonviszonyú földeken a méret miatt inkább gyümölcsöt termesztnek. Végül pedig megemlítette, hogy a Földközi-tenger térsége nem bővelkedik szénben és szénhidrogénekben, ezért egyfelől nem tudott erős ipar kialakulni,

másfelől pedig az energiahordozók importjától függő országokká váltak (Massi 1940 és Sinbaldi 2010).

AZ OLASZ „ÉLETTÉR”

Benito Mussolini politikájának kezdetektől fogva központi témája volt a Földközi-tenger térsége fölötti dominancia megszerzése (Antonsich 2009. p. 266). Azonban hozzá kell tenni, hogy a régióval kapcsolatos olasz nagyhatalmi tervek nem csak a fasiszta ideológiához köthetők, már a risorgimento időszakában is foglalkoztak effajta elképzelésekkel az olasz gondolkodók. Mindazonáltal elmondható, hogy a politikai víziókat alátámasztandó, a *Geopolitica* folyóirat szerzői és az olasz geopolitikusok kiemelten foglalkoztak a Földközi-tenger helyzetének elemzésével és a lehetséges olasz hatalmi befolyás növelésével. Elképzeléseik a korszakban meghatározó nagy terek elméletének logikáját követték. A ratzeli élettér elmélet alapján az olasz geopolitikusok is meghatározták az olasz nép életterét (olaszul: spazio vitale), amely nem más, mint a Földközi-tenger medencéje és az azt körülvevő területek (Mediterráneum). Sőt, ahogy Giulio Sinbaldi is rámutat, az olasz geopolitikusok a mackinderi elmélet alapján megalkották saját teóriájukat. Ehhez kapcsolódóan Giulio Sinbaldi Lodovico Maguglianira is hivatkozik, aki a Földközi-tengert a „történelem tengerének” nevezte. A Mediterráneum, mint „magterület” alapja, hogy a Mediterráneum összeköttetésben áll Európával, Afrikával és Ázsiával, a szorosokon (Gibraltár és Szuez) keresztül pedig a világoceánokhoz is kapcsolódik. Aki tehát uralja ezt a térséget, az hatással van a globális geopolitikai folyamatokra, így akár globális hatalommá is válhat (Sinbaldi 2010).

Ennek elérése céljából az olasz geopolitikai gondolkodók megalkották víziójukat. Ezek értelmében a mediterrán élettéren belül Olaszország vezetésével létrejönne egy államok közötti együttműködés, egy „semleges blokk”, amely az egymás közötti szívélyes kapcsolatokra épülne (Sinbaldi 2010). Ernesto Massi szerint Görögország és Törökország visszatérnek hagyományos geopolitikai funkciójukhoz és a Mediterráneum „keleti kapuja” lesznek. Massi kiemelte, hogy Görögország brit befolyás alatt áll, Törökország pedig neutrális politikát folytatott. Elképzelése szerint az új élettér biztosítja az arab népek és Egyiptom szabad fejlődését. Franciaország befolyása visszahúzódna a Földközi-tenger északi partjára, Olaszország és Spanyolország pedig gyarmatosítanak Észak-Afrikát. Az átjárókat felszabadítanak a külső uralom alól (Massi 1940). Renzo Sertoli Salis elképzelt egy, az északi és balti országok mintájára létrejövő semleges blokkot a térség államai között (Sertoli Salis 1939). Daniele Cametti Aspri inkább gazdasági oldalról megközelítve, de szintén a térség⁶ blokkszerű együttműködését képzelte el (Cametti Aspri 1940).

Az olasz geopolitikusok szintén többször foglalkoztak a függetlenség gazdasági szempontú elemzésével. Antonio Chianale kiemelte, hogy bár Olaszország több nemzetgazdasági ágazatban is ösztönözte a fejlődést és a termelés bővülését, azonban mégsem sikerült teljesen kiváltani az importot. Szerinte a társadalomban ki kell alakulnia egy „autark mentalitásnak”, melynek lényege, hogy az egyén cselekedeteiben is a nemzeti érdeket szolgálja. A nemzeti érdek pedig nem

más, mint a maximálisan elérhető függetlenség (Chianale 1939). Ernesto Corsi szerint az autark gazdaságpolitika – a protekcionizmussal szemben – a gazdasági függetlenségre törekedve reagál a nemzetközi változásokra és eszköz lehet egy új civilizáció létrehozásában (Corsi 1939). Giovanni Merlini szerint pedig a gazdasági függetlenség a politikai függetlenség alapja (Merlini 1939). Corsi és Merlini szembe helyezte azokat az országokat, amelyek földrajzi helyzetüknek és természeti erőforrásaiknak köszönhetően viszonylag magas fokú gazdasági függetlenséget élveznek⁷ és azokat, amelyek erős gazdasággal, de kevés nyersanyaggal rendelkeznek.⁸ Utóbbiak Merlini szerint rá is vannak kényszerülve az autarkiára (Corsi 1939 és Merlini 1939).

Ernesto Massi a gazdasági problémák megoldását a mediterrán államok együttműködésére alapozta. Szerinte, mivel a Mediterráneum gazdasági bázisa a mezőgazdaság, elsősorban az agrárium intenzív fejlesztésére kellene fókuszálni. Emellett pedig fejleszteni kell az agrárium alapanyagaira épülő feldolgozóipart is, többek között a cukoripart, a textilipart és az élelmiszeripart (Massi 1940). Sinbaldi erre hivatkozva kiemeli, hogy a térség problémájának az eredője a gazdasági hasonlóság. A hasonló termelési struktúrák miatt konkurálnak az államok, ezért racionalizálni kell a termelést (Sinbaldi 2010). Ennek eléréséhez Massi olyan kartelek létrehozását javasolta, amelyek integrálják a teljes termékláncot. Ezen kívül segítenék a nemzetközi piacokon történő hatékony megjelenést is. Massi azzal is számolt, hogy a villamos áram elterjedése csökkenteni fogja az energiafüggőséget. Ehhez kapcsolódóan számolt a vízenergia, bioenergia és növényi alapú energiahordozók fejlődésével és szélesebb körű terjedésével a régióban (Massi 1940 és Sinbaldi 2010).

KONKLÚZIÓK

Az első hipotézis igazolást nyert, hiszen a gondolkodók alapvetően Olaszország biztonságának garantálásával foglalkoztak a vizsgált írásokban. Azon belül is kiemelten foglalkoztak a gazdasági függetlenség és a természeti erőforrásoktól való függőség mérséklésének kérdéskörével. Ehhez kapcsolódóan Giovanni Merlini megemlíttette, hogy a politikai függetlenség alapja a gazdasági függetlenség.

Az ország biztonságának kérdése már a risorgimento időszakában is megjelent az olasz elképzelésekben, sőt, ahogy Šedivý rámutatott, a bizonytalan nemzetközi környezetben a biztonság keresése vezetett el végül a függetlenségi mozgalomhoz. Matteo Marconi megállapításai és az általa hivatkozott, a *Geopolitica* szerkesztőségének az 1940-es évfolyam 5. számában megjelent cikke szerint a geopolitikai függetlenséghez vezető út egy dinamikus folyamat, amely kapcsolódik a független olasz államot létrehozó mozgalomhoz. Ebből kiindulva igazolást nyert a második hipotézis is, hiszen van kapcsolódás a független olasz állam létrejöttét fémjelző időszakhoz. A két időszak elképzeléseinek hasonlóságára Giulio Sinbaldi is felhívta a figyelmet.

A tanulmány megállapította, hogy a függetlenség elnyerését követően Olaszország olyan ellentmondásos helyzetbe került, hogy a biztonság garantálása érdeké-

ben részben le kellett mondania a független külpolitikai döntéshozatalról és kisebb részben Poroszországhoz (majd később a Német Birodalomhoz), nagyobb részben az Egyesült Királysághoz kellett igazítania külpolitikai tevékenységét, mert megítélése szerint külső támogatás nélkül nem lett volna képes céljai elérésére.

A klasszikus olasz geopolitikai gondolkodás időszakában azonban már az abszolút függetlenség elérésére törekedtek. Egy olyan geopolitikai helyzetet kívántak megvalósítani, amely lehetővé teszi, hogy Olaszország más hatalmaktól függetlenül önállóan létezhesen és hozhasson döntéseket. Ennek elérése érdekében a korszakot nemzetközi szinten is meghatározó, nagy terek elméletének logikáját követve megalkották saját víziójukat a Földközi-tenger térségében megvalósuló olasz létezéséről. A Mediterráneumon belül az olasz geopolitikai gondolkodók a Földközi-tenger térségének államaiból álló politikai és gazdasági szolidaritáson alapuló blokk megvalósítását képzelték el.

JEGYZETEK

- 1 Istituto per gli Studi di Politica Internazionale.
- 2 Ide tartozik Ausztria, a Szudéták, Szilézia, a Memel-vidék, Gdansk, Poznan, Eupen és Malmedy városok megszerzése.
- 3 Az olasz egységmozgalom.
- 4 A nemzetközi szakirodalomban liberális időszaknak nevezik a független Olaszország 1861-es létrejöttétől a fasiszták 1922-es hatalomátvételéig tartó időszakot.
- 5 Horváth Jenő szerint az olasz külpolitika kétarcúságában a cavouri külpolitikai hagyománynak is szerepe van (Horváth 2014), míg Carlo Jean szerint meghatározó volt az egységes geopolitikai koncepció hiánya is (Jean 1995).
- 6 Portugália, Spanyolország, Marokkó Franciaország déli része, Olaszország és líbiai gyarmatai, Albánia, Jugoszlávia, Görögország, Bulgária, Törökország, Szíria, Irak, Libanon, Transzjordánia, Egyiptom, francia Észak-Afrika, Ciprus, Málta.
- 7 Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Franciaország, Szovjetunió.
- 8 Olaszország, Németország, Japán.

TRODALOM

- Alesani, Edmondo 1942, L'italianità ininterrotta della Dalmazia. *Geopolitica Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale* 4/3. pp. 149-152.
- Ambrosini, Gaspare Renato 1941, Le ragioni per cui aspetta all'Italia la funzione direttiva del Mediterraneo. *Geopolitica Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale* 3/3. pp. 170-172.
- Antonsich, Marco 1994, La rivista 'Geopolitica' e la sua influenza sulla politica fascista. *Limes* 2/4: <https://www.limesonline.com/cartaceo/la-rivista-geopolitica-e-la-sua-influenza-sulla-politica-fascista>, 2020. augusztus 10.
- Antonsich, Marco 2009, Geopolitica: The 'Geographical and Imperial Consciousness' of Fascist Italy. *Geopolitics* 14/2. pp. 256-277.
- Báthy Zsigmond 1915, Olaszország és az Osztrák-Magyar Monarchia. Báthy Zsigmond (szerk.): *Zsebatlasz*, 1916. A Magyar Földrajzi Intézet, Budapest pp. 40-48.
- Battaglia, Raffaello 1939, Slavi primitivi e slavi meridionali – Fattori antropologici e geografici nella formazione della Nazione Jugoslava. *Geopolitica Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale* 1/5. pp. 275-286.
- Cametti Aspri, Daniele 1940, Equilibrio economico nell'elisse mediterranea. *Geopolitica Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale* 2/12. pp. 541-555.

- Carelli, Gustavo 1941, La Dalmazia e i suoi confini. *Geopolitica Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale* 3/5. pp. 243-249.
- Chersi, Livio 1940, Ambiente mediterraneo e diritti italiani. *Geopolitica Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale* 2/5. pp. 214-215.
- Chianale, Antonio 1939, Autarchia e penetrazione commerciale italiana nei mercati stranieri. *Geopolitica Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale* 1/3. pp. 140-151.
- Corsi, Ernesto 1939, L'autarchia e le sue realizzazioni. *Geopolitica Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale* 1/6. pp. 356-361.
- Csurgai, Gyula 2019, *Geopolitical Analysis A multidimensional approach to analyze power rivalries in international relations*. Aracne, Rome.
- Horváth, Jenő 2006, Olaszország Kelet-Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig. *Grotius e-könyvtár*: http://www.grotius.hu/doc/pub/YWJMAR/horvath_jeno_grotius_e-konyvtar_2006.pdf, 2020. július 30.
- Horváth, Jenő 2014, A geopolitikai gondolkodás elemei az olasz kül- és biztonságpolitikában az első világháborúba való belépés előtt. *Grotius e-könyvtár*: http://www.grotius.hu/doc/pub/PWNMSM/2014-09-19_horvath_jeno_a-geopolitikai-gondolkodas-elemei-az-olasz-kul-es-biztonsagpolitikaban.pdf, 2020. július 30.
- Jean, Carlo 1995, *Geopolitica*. Editori Laterza, Roma-Bari.
- Marconi, Matteo 2018, La rivista «Geopolitica» (1939-1942) e la prima guerra mondiale: un tentativo (fallito) di integrazione e organicità al potere. *Geopolitica Rivista Semestrale dell'ISAG* 7/2. pp. 201-213.
- Massi, Ernesto 1940, Problemi Mediterranei. *Geopolitica Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale* 2/12. pp. 531-540.
- Merlini, Giovanni 1939, La funzione della geografia economica in regime autarchico. *Geopolitica Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale* 1/7-8. pp. 418-426.
- Panorami 1940, *Geopolitica Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale* 2/5. pp. 195-197.
- Perrone, Andrea 2016, *Mare nostrum e «Geopolitica» Il mito imperiale dei geografi italiani. Diacronie Studi di Storia Contemporanea* 25/1. Documento 4: <https://journals.openedition.org/diacronie/3936>, 2020. július 30.
- Šedivý, Miroslav 2019, The Role of Geopolitics in the Italian Risorgimento during the 1840s: An Introductory Survey. *Prague Papers on The History of International Relations* 1/2019. pp. 25-37.
- Sertoli Salis, Renzo 1939, La guerra europea, il Mediterraneo orientale e l'Italia. *Geopolitica Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale* 1/10. pp. 522-526.
- Sertoli Salis, Renzo 1941, Croazia storica e politica. *Geopolitica Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale* 3/6-7. pp. 303-311.
- Sinibaldi, Giulio 2010, *La Geopolitica in Italia (1939-1942)*. liberauniversitaria.it Edizioni, Padova.

AUTONÓMIA-KÉRDÉS ÉS ALKOTMÁNYREFORMOK – A CHILEI TAPASZTALATOK NEMZETKÖZI JELENTŐSÉGE

Szilágyi István*

Absztrakt

Chile a huszadik század második felétől négy modernizációs és társadalom átalakító kísérlet színterévé vált. Az 1960-as évek kereszténydemokrata reformprogramját 1970 októbere és 1973 szeptembere között a Népi Egység baloldali koalíció kormányzása követte. Ennek a kísérletnek az Augusto Pinochet tábornok vezette katonai hatalomátvétel vetett véget. A hadsereg tizenhat éves uralma a neoliberais gazdasági és társadalompolitikai modernizáció jegyében fogant. 1990 márciusától a tekintélyuralmi enklávékkal terhelt hibrid politikai rendszer korszaka köszöntött az országra. Ennek kormányai sorozatos alkotmányreformok révén kívánják elérni az 1980-ban elfogadott tekintélyuralmi alaptörvény hatályon kívül helyezését. A tervezett változások középpontjában a politikai, gazdasági, szociális és a kisebbségi autonómia biztosítása és a politikai rendszer átszervezése áll. A már tizenötször módosított alkotmányt felváltó új alaptörvény elfogadására és megerősítésére azonban a 2022. szeptember 4-én rendezett népszavazáson sem került sor. A tanulmány ennek a demokratikus paradoxonnak nevezett jelenségnek az okait, körülményeit és nemzetközi tanulságait vizsgálja.

Kulcsszavak: *autonómia, alkotmányreform, modernizációs kísérletek, geopolitika és történelem Chilében*

THE ASPECTS OF AUTONOMY AND CONSTITUTIONAL REFORMS – THE INTERNATIONAL SIGNIFICANCE OF THE CHILEAN EXPERIENCES

Abstract

Since the second half of the 20th century, Chile has become the scene of the four attempts aiming at modernization and transformation of society. The reform program introduced by Christian democrats in the 1960s was followed by the government of the left-wing coalition "Pop-

* Szilágyi István, az MTA doktora, nyugalmazott egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola (szortega@freemail.hu)

ular Unity ("Unidad Popular") between October 1970 and September 1973. This attempt was stopped by the military takeover led by General Augusto Pinochet. The sixteen-year-old rule of the army was based on neoliberal economic and political modernization. Since March 1990, the era of post-democracy burdened with hybrid and authoritarian remains has set in. Since that year, the governments have tried to achieve the abrogation of the authoritarian basic law passed in 1980. In the focus of the planned changes, there has been the provision of the political, economic, social, and minority autonomy and reorganization of the political system. However, the new basic law, which followed the fifteen times revised constitution, was not even passed and was confirmed by a referendum held on 4, September 2022.

This research paper analyzes the reasons, circumstances, and international lessons of the so-called "democratic paradox."

Keywords: *autonomy, constitutional reforms, attempts at modernization, geopolitics, and history of Chile*

BEVEZETÉS

Az 1822. február 12-én függetlenné vált Chilei Köztársaság Latin-Amerika gazdaságilag egyik legfejlettebb, természetföldrajzi szempontból egyik legváltozatosabb, geopolitikai aspektusból vizsgálva pedig egyik legtöbb tanulsággal szolgáló állama. A tizenkilenc és fél millió főt számláló ország területe 756 950 km², hossza 4235 km, átlagos szélessége 175 km. Chile különböző éghajlati övekben fekszik, 5000 kilométer hosszú tengerparttal rendelkezik, a Csendes-óceán irányába nyitott, három kontinensű ország. Latin Amerikában található területét kiegészíti és megnöveli a 14 millió négyzetkilométernyi Antarktison birtokolt 1,25 millió négyzetkilométernyi térség, valamint az Óceánia részét alkotó Húsvét-sziget.

1. ábra: A Chilei Köztársaság

Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mapa_administrativo_de_Chile.png

Az ország 16 régióra oszlik¹, melyeket a köztársaság elnöke által kinevezett intendáns irányít. A régiók tartományokból állnak, ezek kormányzóit is az államfő nevezi ki. A tartományokat községek alkotják, amelyeket tanácsok irányítanak. A polgármestert és a tanácsnokokat a lakosok választják négyévente. A demokratikus rendszer megszilárdulása és az egymást követő alkotmányreformok során más autonómia törekvésekhez hasonlóan 2022-ben napirendre került a regionális autonómiák kialakítása is.

Az ország lakossága négy csoportra oszlik: az őslakó araukán, (mapuche) és más indián eredetű nemzetiségekre², akik főleg az ország középső és déli részén élnek. A spanyol-indián népesség keveredésből származó meszticekre, a spanyolokra, valamint az európai bevándorlókra és leszármazottaikra. A 2012-ben készült felmérés adatai alapján a chilei lakosság 88,9%-a európai gyökerekkel rendelkezik.

Az indián eredetű őslakosok aránya 11,1%-ot tesz ki. A nagy többséget, a másfél millió főt számláló araucánok, vagy más néven mapuchék képviselik. Őket a 156 754 aymara, majd csökkenő számsorrendben és százalékos arányban a diaguiták, az atacamaiak, a kecsuák³, a kollák, a kawéskarok, és a másfél ezres lélekszámot alig meghaladó yagánok, vagy yamánok követik. A Húsvét-szigetet a rapa nui-ok népesítik be.

Az ország határainak, nemzetközi szerepvállalásának, belső politikai rendjének és a huszadik század második felétől beindult demokratizációs és modernizációs kísérletek alakulásának fontos elemét jelentik a Chilében zajló, alkotmányreform formáját öltő különböző típusú – politikai, gazdasági, szociális és kisebbségi – autonómia folyamatok.

MODERNIZÁCIÓS KÍSÉRLETEK ÉS AZ AUTONÓMIA KÉRDÉS CHILÉBEN

Latin-Amerikában az 1960-as, 1970-es évtizedben kiéleződtek a gazdasági-társadalmi-politikai struktúrák ellentmondásai. A nemzetközi munkamegosztásba való fokozott és hatékony bekapcsolódás és az új tőkefelhalmozási módra való áttérés politikai válságot, az uralkodó hatalmi tömb hegemoniájának megrendülését, az államapparátus és a politikai rendszer radikális átalakulását és átalakítását eredményezte és igényelte. A kontinensen a múlt század hatvanas éveinek közepétől jelentek meg a tekintélyuralmi-diktatórikus államforma keleteiben színre lépő új *militarizmus* progresszív és regresszív katonai diktatúrái és *kivételes államai* (Szilágyi 2017a; 2017b; 2019). Ennek időpontját a kérdéssel foglalkozó történészek és politológusok 1964. április 1-jéhez, a brazil katonai hatalomátvételhez kötik (Szilágyi 2022). E rendszerek formailag a fegyveres erők intézményes hatalomátvétele útján jöttek létre. A katonai kormányok az érintett társadalmak totális, minden szférára (gazdasági, politikai, ideológiai) kiterjedő *újjászervezésére, és modernizálására* törekedtek (Szilágyi 1991, 2013; Agamben 2005; Benoist 2013). Latin-Amerikában az 1980-as 1990-es évtizedben sor ke-

rült a katonai diktatúrák lebontására, a polgári kormányzás hibrid rendszerek formájában történő visszaállítására. Napjainkig jelen vannak azonban e társadalmakban a demokratikus berendezkedést veszélyeztető *tekintélyuralmi enklávék*, valamint az úgynevezett *tényleges hatalom és az ellenőrzött demokrácia öröklött, nem választott intézményrendszere*.

Chilében a kontinentális trendekhez hasonlóan a hatvanas-hetvenes évtizedekben következett be a gazdasági és társadalmi struktúrák válsága és a kompromisszumokra épülő politikai rendszer és államberendezkedés alapjainak és fejlődési lehetőségeinek kimerülése. (Goicovic Donoso, 2006).

A válság leküzdésére egymással versengő, alternatív modernizációs és a különböző típusú autonómia rendszerek működését befolyásoló felzárkózási stratégiák születtek és fogalmazódtak meg. Az ország a huszadik század második felétől négy társadalomátalakító kísérlet színterévé vált.

A strukturális válságra adott modernizációs válaszok sorát Eduardo Frei kereszténydemokrata kormányzása nyitotta meg (1964-1970). A „*Forradalom a szabadságban*” (Revolución en la Libertad) választási jelszóval hatalomra jutott reformista irányzat fő vonalaiban folytatta a konzervatív és liberális pártok harmincas évektől beindított importhelyettesítő, befelé forduló gazdaságpolitikáját, szorosan kapcsolódott a John Fitzgerald Kennedy amerikai elnök által 1961-ben meghirdetett “Szövetség a Haladásért” programhoz. Növelte az állami beavatkozást. Óvatos, a társadalmi integrációt nem veszélyeztető fejlesztési politikát hirdetett meg. 1967-ben törvényt fogadott el a 80 hektárnál nagyobb öntözött területek kisajátításáról.

Meghirdette a részvénytöbbség állami felvásárlása útján a réz chileizálását. Igéretet tett az infláció megfékezésére, a gazdasági növekedés meggyorsítására, lakásépítési és szociális programok beindítására, a marginális helyzetbe került rétegek életkörülményeinek tíz éven belüli lényeges javítására, valamint a politikai, gazdasági és szociális autonómiák rendszerének megteremtésére.

Külső és belső körülmények miatt azonban a Frei-kormány nem tudta következetesen megvalósítani és végigvinni programját. Chile gazdasági szempontból nem került közelebb a centrum országokhoz. Nőtt a feszültség, felbomlóban volt az állami gondoskodáson alapuló társadalmi integráció. Megerősödött a reform irányvonal jobb és baloldali kritikája, s a kormányzó-párt is megosztottá vált.

Az 1970-es parlamenti és elnökválasztást már a társadalmi viszonyok polarizálódása jellemezte. Chilében 1969 decemberében hat baloldali párt részvételével (a szocialista, a kommunista, a radikális, a szociáldemokrata, az Egyesült Népi Akció Mozgalom és a Független Népi Akció Mozgalom) megszületett a Népi Egység. Az Unidad Popular legyőzte mind az önállóan induló kereszténydemokratákat, mind a Jorge Alessandri vezetésével színre lépő jobboldali szövetséget. Az elnöki tisztséget relatív többséggel az Unidad Popular jelöltje, Salvador Allende szerezte meg.

A forradalmi reformprogramot felvázoló Népi Egység alapvető célként a nagy hazai és nemzetközi érdekcsoportok kiváltságainak megszüntetését, a külföldi tőke kisajátítását, a nemzeti vagyon visszaszerzését jelölte meg. A *szocializmus chilei útja* (*via chilena al socialismo*) gazdasági koncepciójában nagy szerephez jutott az állami beavatkozás és a protekcionizmus. 1971. július 11-én nemzeti tulajdonba vettek három észak-amerikai többségű rézmonopóliumot, az Anacondát, a Copper Corporationt és a Kennecottot. A végrehajtott szociális program és a reáljövedelem Allende elnökségének első évében végbement 36%-os emelkedése a tömegkereslet növekedésével ösztönzőleg hatott a termelésre. Nőtt a foglalkoztatás és javult a kereskedelmi mérleg egyensúlya. Az UP sikereket ért el politikai téren is. Kísérlet történt a bel- és külpolitikai, gazdasági és szociális autonómiák rendszerének államosítások, társadalmi-szociális reformok beindítása révén történő megeremtésére. A Népi Egység gazdasági stratégiája azonban nem bizonyult szerencsésnek és sikeresnek „A tradicionális latin-amerikai populizmust – írja Borbély Szilvia – az európai szocialista hagyományokkal ötvözve olyan gazdaságot alakított ki, ahol az állami beavatkozás és protekcionizmus az akkori latin-amerikai átlagnál is jelentősebb szerepet kapott. Az 1971-es államosítási és „chileizálási” hullámmal a hazai és a külföldi tulajdonosok, és nem utolsósorban az Egyesült Államok kormányának ellenérzését váltotta ki.” (Borbély

1993, 56) A Népi Egység társadalomátalakító kísérlete során támaszkodhatott az állami tulajdont működtető, 1939-ben létrehozott *Termelésfejlesztési Testületre a CORFO-ra* (Corporación de Fomento de la Producción). A céghez 1970-ben még csak negyvenhat, 1973-ban már ötszázhetvenegy vállalat tartozott. 1971 júliusában az államosított rézbányák igazgatására létrehozták a CODELCO-t. Hasonló állami szerepvállalásnak lehettünk tanúi egyéb bányászati termékek, a közlekedés, a hírközlés, a pénzügyi és közüzemi szolgáltatások területén is. Az UP hagyományos szocializálásra épülő gazdaságpolitikáját azonban 1972-től növekvő zavarok jellemezték. Drasztikusan visszaesett a termelés és a magánberuházás. Politikai okokból megszűnt a külső hitelek folyósítása. Nőtt a költségvetési deficit és az infláció. A gazdasági összeomlás felszínre hozta a Népi Egységen belüli politikai, stratégiai és taktikai természetű nézetkülönbségeket. (Garcés 1974)

1973 augusztusában már nyilvánvalóvá vált, hogy a radikális tulajdonváltásra alapozott forradalmi reformpolitika modernizációs-felzárkózási kísérlete megbukott (Szilágyi 1985; Kerekes 1986; Garcés 2013). Szembefordultak a kormánnyal a chilei társadalom 40%-át alkotó középrétegek, a bérből és fizetésből élők jelentős csoportjai, a hazai és külföldi gazdasági-pénzügyi oligarchia, s támogatva a Népi Egység megdöntését az Amerikai Egyesült Államok vezetése is.

Az 1973. szeptember 11-én uralomra jutott Pinochet-rendszer beleillik a Latin-Amerikában 1964-től, a brazil hadsereg hatalomátvételétől eredeztethető új típusú katonai diktatúrák sorába. A hadsereg – amint azt írásunk bevezető részében már jeleztük – hosszú távú stratégiai célok érdekében, a társadalom valamennyi szférájára kiterjedő újjászervezés szándékával hirdeti meg modernizációs programját és veszi át a hatalmat.

Az új militarizmust megtestesítő katonai junta érzékelte az uralkodó hatalmi tömb hegemoniájának válságát, a társadalom megváltozott reagálási képességét, az állam, a politikai rendszer szerkezetének módosulásait. Útját kívánta állni azonban a demokrácia jegyében fogant reformista és forradalmi modernizációs átalakítási kísérleteknek. Tisztában volt ugyanakkor a *tudatos állami* beavatkozás szükségességével, s azzal is, hogy a belső források nem elégségesek a latin-amerikai felzárkózási kezdeményezések sikeres végigviteléhez. Az új tőkefelhalmozási mód lényeges elemét képezte ezért a külföldi források igénybe vétele, bevonása, s az ahhoz szükséges, kockázatmentes profitot garantáló társadalmi környezet kialakítása. A tudatos állami beavatkozás ebben az esetben mindenképp a következőket jelentette. A hatalomátvételt követő többéves időszakban a társadalom nagy többségének megfélemlítését, a gazdasági és szociális követelések erőszakos elutasítását, elfojtását, a politikai érdekérvényesítési lehetőségek és szervezeteik megsemmisítését, a még meglévő autonómia folyamatok és rendszerek felszámolását jelentette. E megalapozó szakasz igényeinek csak diktatórikus-totalitárius megoldások feleltek meg.

Jelentette másrészt a Milton Friedman nevéhez fűződő „chicagói iskola” monetáris- fiskális szabályozáson alapuló neoliberális gazdaságpolitikájának a bevezetését is. *A gazdasági téren alkalmazott állami szubszidiaritás jól megfér és összekapcsolódott a politika világában érvényesülő állami mindenhatósággal.* Ezt szolgálta többek között a különböző típusú autonómiák felszámolását célzó, 1980-ban elfogadott tekintélyuralmi rendszer konzerválására szolgáló alkotmány is.

ALKOTMÁNYOZÁSI FOLYAMAT ÉS DEMOKRATIKUS ÁTMENET – A KIVÉTELES ÁLLAM BUKÁSA

Az 1973. szeptember 11-én uralomra jutott diktatúra – gazdasági és társadalomátalakító célkitűzéseinek megfelelően – kezdettől saját politikai hatalmának hosszútávú, jogilag is alátámasztott intézményesítésére törekedett. A rezsim céljait új alaptörvény elfogadásával kívánta elérni.⁴ A Junta ezért már közvetlenül hatalomra kerülése után, 1973 novemberében kinevezte az „Új Alkotmányt Tanulmányozó Bizottságot” (Comisión de Estudios de la Nueva Constitución), amely 1978 őszén az elnök elé terjesztette tervezetét. A hadsereg vezetése 1980. augusztus 11-én nyilvánosságra hozta a dokumentumot és közölte, hogy kilenc évre felfüggesztik annak érvényességét.

Álláspontjának legalizálása érdekében egy hónap múlva a rendkívüli állapot körülményei között népszavazást rendezett. A hivatalos kommuniké szerint a résztvevők 65,71%-a szavazott igennel. Az ellene voksolók aránya 30,19%-ot tett ki. A referendummal teljesült a diktatúra mindhárom célja:

1. Pinochet tábornok köztársasági elnök, valamint az alkotmányozó és törvényhozó hatalommal felruházott Junta még kilenc esztendeig a helyén maradt.

2. A szuronyok árnyékában megtartott népszavazás „jövőhagyta” a majdan hatályba lépő alaptörvény huszonkilenc átmeneti rendelkezését. E normák nem csupán kilenc évre konzerválták a politikai rendszer tekintélyuralmi struktúráját, hanem fékeket is beépítettek a jövőbeni módosítások megakadályozására.
3. A referendum az Új alkotmány életbe léptetését 1990-re halasztotta.

Az 1980-as alapchartát a demokratikus erők részvétele nélkül, az ellenzék javaslatára, akarata és tiltakozása ellenére dolgozták ki és fogadtatták el. A 28. számú ideiglenes rendelkezés előírásai szerint azonban 1988 szeptemberében ismét az ország lakosságához kellett fordulnia a hatalom urainak és népszavazásnak kellett döntenie abban a kérdésben, hogy támogatásra talál-e a Junta azon javaslata, hogy az 1989-ben esedékes elnökválasztáson Pinochet tábornok legyen az egyetlen jelölt. A referendum az alkotmányos paktumot megkötő ellenzéki erők győzelmét hozta. A „*Megegyezés a nem-ért*” szövetség az 1988. október 5-én megtartott népszavazáson 56%-ot szerzett, szemben a pinocheti alternatívát támogató 44%-kal. Ezzel *kezdett vette a politikai átmenet Chilében*. A folyamat legfontosabb vonásaként békés, megegyezésszerű jellegét emelhetjük ki. Az átmenetet irányító elitnek a politikai típusú mozgósítással, az alkotmányos paktumokkal és a koalíciós megállapodásokkal sikerült elkerülniük a hatalmi váltással szükségszerűen együttjáró társadalmi feszültségek nagymértékű kiéleződését. „Pinochetet nem a társadalmi tiltakozás és nem is egy katonai csoport döntötte meg – hangsúlyozta az ellenzék az 1988. október 5-i népszavazás után – Pinochetet mi, a tollal és szavazócéddalval felfegyverkezett chileiek döntöttük meg.” (Tironi 1990 p 41)

A referendum után megindultak a tárgyalások a hivatalosan még betiltott, a chilei Kereszténydemokrata Párt által tömörített polgári és mérsékelt baloldali ellenzéki erők, a Pinochet-rendszer politikáját támogató konzervatív szervezetek és a végrehajtó hatalom között. A megbeszélések eredményre vezettek. 1989 júliusában a kormány ötvennégy helyen módosította a „tekintélyuralmi és ellenőrzött demokrácia” pinocheti alkotmányát. Csökkentette a végrehajtó hatalom rendkívüli túlsúlyát. Megszüntette az elnök kongresszus feloszlásával kapcsolatos egyéni mérlegelési jogát. Korlátozta a rendkívüli állapot bevezetésének államfői lehetőségeit, s számos kérdés részletes szabályozását alkotmányerejű, organikus törvényre bízta. E változtatások eredményeképpen jogi szempontból a chilei rendszer a francia és a portugál prezidenciális bendekeedéshez, valamint a latin-amerikai demokratikus elnöki köztársaságokhoz vált hasonlóvá.⁵ Az 1989. december 14-én megtartott parlamenti és elnökválasztáson a középbal színészettű, demokratikus és szociális reformpolitikát ígérő *Demokratikus Egyetértés*⁶ (Concertación por la Democracia-CD) győzött. A 120 fős képviselőházban 70, a 46 fős szenátusban 22 helyet szerzett. A második helyen a konzervatív *Demokrácia és Haladás*⁷ (Democracia y Progreso-DP) pártszövetség végzett. Elnökjelöltje Hernan Büchi, a Pinochet-rendszer egyik utolsó pénzügyminisztere a Junta 1985-1986 óta folytatott, a szociális kérdések iránt nagyobb megértést mutató gazdaságpolitikájának továbbvitelére tett ígéretet. A szövetség 48 képviselői és

16 szenátori helyhez jutott. A harmadik lista, az *Egység a Demokráciáért*,⁸ (Unidad para la Democracia - UD) nevet viselte és a Chilei Kommunista Párttal együtt induló baloldali szervezeteket tömörítette. Mivel e pártok tevékenysége illegálisnak minősült és programjukat is túlzottan radikálisnak találták a chilei polgárok, továbbá a választási törvény a kétpólusú rendszer megteremtését preferálta, az UD mindössze két képviselői mandátumot szerzett, a szenátusba be sem tudott kerülni. Összességében a győztes Demokratikus Egyetértés a képviselői szavazatok 51,48 %-át, a szenátusi megmérettetés során pedig a voksok 54,63%-át szerezte meg.⁹ A Demokrácia és Haladás pártszövetség esetében ezek az arányok 34,18%-ot, illetve 34,85%-ot tettek ki. Az Egység a Demokráciáért koalíció 9,03%-os, valamint 6,28%-os teljesítményt nyújtott (Baño 1990). Az elnökválasztáson Patricio Aylwin a Kereszténydemokrata Párt és Demokratikus Egyetértés jelöltje győzött. Aylwin a leadott szavazatok 55,17%-át szerezte meg. Második helyen a már említett Hernán Büchi végzett 29,4%-kal. A független jobboldali jelölt, Francisco Javier Errázuriz lett. Ő 15,43%-nyi szavazathoz jutott.

Ha összehasonlítjuk a politikai átmenet nyitó eseményének számító 1988. október 5-i népszavazás és az 1989. december 14-i elnökválasztás adatait, akkor azt tapasztaljuk, hogy az egymással szembenálló politikai erők megismételték előző eredményeiket. Pinochet ellen szavazott 1988 őszén a chileiek 56%-a, s elnökké választotta Aylwint egy évvel később 55,17%-a. A diktatúra reformelképzeléseit támogatta 1988 októberében a szavazásra jogosultak 44%-a; Hernán Büchi és Francisco Javier Errázuriz 1989. decemberi voksainak együttes aránya elérte a 45%-ot. Ha mindehhez hozzávesszük az 1989. december 14-i képviselőházi és szenátusi választások eredményeit is, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy megindult Chilében a kétpólusú mérsékelt többpártrendszer kialakulása, amely a későbbiek folyamán, az 1990 és 2022 közötti történelmi periódusban jobbközép és balközép típusú, váltógazdaság jellegű koalíciós kormányzásban jutott kifejezésre. Patricio Aylwin elnöki megbízatása 1990. március 11-én kezdődött. Mandátuma azonban az alkotmányban rögzített nyolc év helyett csupán négy esztendőre korlátozódott. Ezt a kormánnyal 1989 júliusában folytatott tárgyalásokon határozták el.

Valójában azok a politikai megállapodások, amelyek megkönnyítették a demokráciához való visszatérést Chilében, az általános szabályozáson túl tartalmaztak egy sor, a katonák által megfogalmazott követelést is. Ilyenek voltak: az 1978-ban elfogadott Amnesztia törvény (1978) teljes körű érvényességének megtartása, amely megakadályozta, hogy az emberi jogok megsértéséért vizsgálatot indítsanak, eljárásokat lefolytassanak és a felelősöket megbüntetessék; a diktatúra által elfogadott 1980-as alkotmány politikai intézményeinek fennmaradása, az állampolgári akaratnyilvánítás kifejezésre juttatását megjelenítő arányos választási rendszer elutasítása és a különböző típusú autonómia formák kiépítésének akadályozása.

„Amíg a katonai diktatúrától örökölt gazdasági, társadalmi és politikai ballasztoktól nem szabadult meg véglegesen társadalmunk – olvashatjuk Igor Goicovic

Donoso elemzését – nehéz azt állítanunk, hogy Chilében ténylegesen végbement a demokratikus rendszer kiépítése. Ez nem csupán a demokratikus intézmények konszolidációját megakadályozó tényleges hatalmi tényezők léte miatt van így, hanem az anómia veszélye miatt is, amely megakadályozza és bonyolulttá teszi a demokratikus állam megerősödését” (Goicovic Donoso 2006 p.14)

Igor Goicovic Donoso álláspontjával megyegyezik Manuel Garretón véleménye. A Chilei Egyetem professzora az ország gazdasági és politikai állapotát elemezve a *tökéletlen, nem teljes demokrácia* kifejezést használja. „Központi hipotézisünk az – írja –, hogy nem teljes demokráciával állunk szemben. Ez pedig a nyolcvanas években a Pinocet-diktatúrában megindult átmenet következménye. Ez nem azt jelenti, hogy nem fejeződött volna be az átmenet, ahogyan azt sokan állítják, [...] hanem azt, hogy bár Aylwin elnöki beiktatásával véget ért, ami azonban a későbbiek folyamán az átmenetből bizonyos reformok bevezetése ellenére megvalósult, az nem eredményezett teljes demokráciát három dimenzióban: a választójog, az alkotmányosság és az állampolgárság dimenziójában. Ennek az a magyarázata, hogy a chilei demokratikus intézményesség jellegét nagyrészt a diktatúra határozta meg. Ezzel néztek szembe a legitim módon megválasztott kormányok [...] a chilei demokratikus fejlődés sajátosságát és alakulását befolyásolják az átmenet időszakában megkötött egyezmények révén örökölt *tekintélyuralmi enklávék* [...]” (Garretón, M. A. 2010 p. 117). Az alapproblémát az jelenti, hogy a chilei társadalom mélyen megosztott az alkotmányhoz való viszony kérdésében. Melyek a 2005-ben elfogadott alaptörvényt megelőző jogi szabályozás legvitatottabb elemei? Garretón szerint a következők: nem alakult ki közmegegyezés az alkotmány keletkezésének legitimitása és tartalma kérdésében és megkérdőjelezhető az is, hogy képviseli-e és kifejezi-e a népakaratot. „A katonai diktatúra csalárd népszavazás útján vezette be, és az alkotmány bizonyos rendelkezéseit az 1988-as népszavazás és az 1990-es elnökválasztás között eltelt időben a diktatúra és az ellenzék megegyezése módosította. Az érinthetlenséget és a változatlanságot öt enklávé mechanizmus segítségével kívánták biztosítani.

1. Bevezették a Legfelső Bíróságot, a Köztársasági Elnök és a Nemzetbiztonsági Tanács által a választásoktól függetlenül kinevezett szenátorok intézményét.
2. A szenátori testület tagjai lettek a volt köztársasági elnökök, függetlenül attól, hogy demokratikusan választották-e meg őket, avagy sem [...].
3. Az alkotmánymódosításhoz igen magas szavazati arányt írtak elő (a legfontosabb rendelkezéseket 2/3-os, a többieket 3/5-ös szavazati többséggel lehet megváltoztatni).
4. Binomiális, többséginek tűnő, kisebbségi választási rendszert vezettek be, amely a választókerületek 90%-ban a két legtöbb szavazatot szerzett párt között egyenlőséget eredményez. (második többségi, avagy első kisebbségi rendszer).

5. Az Alkotmány az ügyek nagy számában az egyszerű törvényhozási eljárás helyett minősített és alkotmányos-organikus szabályozást kíván meg.

Ez utóbbi két esetben az egyszerű többség helyett az elfogadáshoz a szenátorok és a képviselők 4/7-ének szavazatára van szükség. Organikus-alkotmányos szabályozást igényel a választójogi, a közoktatási, a közigazgatási, a rendkívüli állapot bevezetéséről, a politikai pártokról, a Nemzeti Kongresszusról, a bíróságok szervezeti rendjéről és jogköréről, a Közmunkaügyi Minisztériumról, az Országos Választási Bizottságról, a Legfőbb Számvevőszékről, a Fegyveres Erőkről és a Csendőrségről, a Központi Bankról, az ország területi és közigazgatási beosztásáról, a regionális és megyei tanácsokról, [...] az Országos Televíziós Tanácsról, a társadalombiztosításról, a vállalkozói tevékenységről stb. szóló törvény [...]. 3/5-ös szabályozást kíván meg az alaptörvény az alkotmányos előírások értelmezése és a nemzetközi szerződések elfogadása és módosítása kérdésében.” (Garretón, M. A. 2010 p. 117-118). A *pinocheti* „*csendes forradalmat*” (revolución silenciosa) követő „józan növekedés” (crecimiento con equidad) programja és stratégiája sikerrel nézett szembe az átmenet első szakaszában fenyegető, beépített politikai fékekkel,¹⁰ időzített aknákkal¹¹ és az akut problémává váló, a lakosság 45%-át kitevő szociális szegénységgel. Patricio Aylwin, Chile köztársasági elnöke 1991. augusztus 9-én sajtóértekezletet tartott, ahol kijelentette: „Az átmenet befejeződött.” Megítélésünk szerint erre Chilének még csaknem három évet kellett várnia. A politikai átmenet időszaka akkor ér véget, amikor bizonyosodik a demokratikus rendszer működőképessége, amikor konszolidálódnak a társadalmi-politikai viszonyok. A stabilitásnak ezért fontos fokmérője lehet egy újabb választás. Chilében erre 1993 decemberében került sor. A parlamenti és elnökválasztáson megszilárdult a középbal koalíció helyzete. Ismét a Demokratikus Egyetértés győzött. A köztársaság elnöke az a 60 éves Eduardo Frei lett, akinek apja 1964 és 1970 között már betöltötte ezt a tisztséget. Az országban 1993-ban tényleg véget ért a politikai átmenet időszaka. Eduardo Frei elnökségét (1994-2000) 2000 és 2010 között a Demokratikus Egyetértés további elnökeinek periódusa követte. Ricardo Lagos (2000-2006) és Michelle Bachelet (2006-2010) után azonban a konzervatív jobboldal jelöltje, Sebastian Piñera győzött 2010-ben „A 2010 januári elnökválasztással és a jobboldali ellenzéki koalíció győzelmével lezárult az Egyetértés kormányainak korszaka – írja Manuel Antonio Garretón [...] – egy dolog azonban biztos, hogy az 1990-ben kezdődött ciklus az elért nagy sikerek és társadalmi átalakítások ellenére nem tudta kiteljesíteni demokratizációs projektjét (intézményesítés és az örökölt gazdasági modell felszámolása) és nem tudott a társadalom minőségi változásához vezető ezredvégi programot előterjeszteni és már korábban kimerítette fejlődési lehetőségeit [...].

Az Egyetértés kormányzása alatt a chilei társadalom által tapasztalt átalakítások csak marginális hatást gyakoroltak a választói magatartásra, ezek azonban mégis elegendőnek bizonyultak mélyreható politikai változásokhoz.” (Garretón, M. A. és Garretón, R. 2010 p. 30)

A Demokratikus Egyetértés húsz éves kormányzati periódusának értékelése kapcsán ideiglenes konklúzióként leszögezhetjük, hogy a koalíció programja jelentette a negyedik politikai és gazdasági modernizációs kísérletet Chile elmúlt ötven éves történelmében. A posztdemokrácia periódusában a demokratikus politikai rendszer és a szociális piacgazdaság helyreállítása azonban nem teljesedett ki.

2014 és 2018 között azonban Michelle Bachelet az Új Többség (Nueva Mayoría)¹² képviselőjében, a Demokratikus Egyetértés 2006-2010 közötti kormányzati periódusának köztársasági elnöke ismét győzött az államfői választáson Evelin Mattei-jel, a jobboldali Szövetség (*Alianza*)¹³ jelöltjével szemben. A bal-közép koalíció abszolút többséghez jutott a parlamenti és a regionális tanácsi választásokon is.

Michelle Bachelet *Chile mindenkié* (*Chile de todos*) címet viselő programja mélyreható változásokat ígért és javasolt. Különösen a társadalom életét alapvetően meghatározó területek átalakításához ragaszkodott. Ilyennek tekinthető az oktatási, a gazdasági és az adóreform. Felvállalta a társadalmi egyenlőtlenségek és a szegénység csökkentését és új alkotmány kidolgozása mellett kötelezte el magát. Bachelet új történelmi ciklus beköszöntéről, a tekintélyuralmi enklávék és fékek eltávolításáról, hosszú távú mélyreható átalakítások véghezviteléről írt. Erre azonban még egy elnöki ciklust várni kellett. 2018-ban ugyanis ismét Sebastian Piñera, a jobbközép jelöltje, Chile korábbi államfője jutott be a La Moneda palotába. Őt azonban 2021 decemberében a horvát gyökerekkel rendelkező harminchat éves Gabriel Boric Font, a bal-közép koalíció és pártok képviselője legyőzte és 2022. március 11-től négy évre Chile elnöke lett. Gabriel Boric választási és kormányprogramjának egyik alapját egy új, konszenzusos, népszavazással megerősített alkotmány elfogadása jelentette.

Az ezzel kapcsolatos eseményre 2022. szeptember 4-én került sor. Mielőtt azonban ennek a részleteire kitérnénk, fontosnak tartjuk röviden áttekinteni az 1980-ban elfogadott tekintélyuralmi alkotmány új demokrácia korszakában véghezvitt, tanulmányunkban korábban már jelzett módosításait.

Az átmeneti rendelkezéseket is tartalmazó Alkotmány 1981. március 11-én lépett életbe. 1990. március 11-én nyerte el teljes hatályát. 2022. szeptember 4-ig tizenötször módosították. 1989-ben, 1991-ben, 1994-ben, 1997-ben, 1999-ben, 2000-ben, 2001-ben, 2003-ban, 2005-ben, 2007-ben, 2008-ban, 2009-ben, 2010-ben, 2011-ben és 2012-ben. A legjelentősebb változtatásokra a 2005. augusztus 26-án elfogadott 19876. számú törvényben került sor. Az ötvennégy módosítás közül kiemelendők a következők:

A kinevezett és élethosszig tartó szenátori intézmény megszüntetése 2006-ig: A 38 fős választott szenátor mellett a reform elfogadásakor 9 kinevezett honatya volt. Ezek a tanulmány korábbi részében említett módon a különböző állami szervezetet képviselték. Köztük voltak a Fegyveres Erők három ágának és a Csendőrségnek a delegáltjai, valamint a volt köztársasági elnökök, élethosszig tartó megbízással.¹⁴

Az elnöki megbízatás időtartamának csökkentése: Az elnök 2006. március 11- től a korábbi hat év helyett csupán négy évig töltheti be hivatalát.

A hadsereg parancsnokainak elmozdítása: A köztársasági elnök a korábbi alkotmányos szabályozásnak megfelelően felhatalmazást kap a Fegyveres Erők parancsnokainak és a Csendőrség főigazgatójának leváltására. Döntéséről csupán tájékoztatnia kell a Kongresszust.

A Nemzetbiztonsági Tanács szerepének módosítása: A Nemzetbiztonsági Tanács az elnök tanácsadó szerveként működik. Összehívása az elnök diszkrecionális joga. Korábban a Tanácshoz tartozó különböző állami intézmények is élhettek ezzel a joggal, ha megítélésük szerint az intézményes rendet, vagy az állam biztonságát veszély fenyegette.

Állampolgárság: Hatályon kívül helyezte azt a rendelkezést, mely szerint másfél évet kell várnia a honosításra a chileiek külföldön született gyermekeinek. Az alkotmányreform szerint a chilei állampolgár gyermeke születése tényével az ország állampolgárává válik, függetlenül a születés helyzínétől. A jogalkotó ezzel a *ius sanguinis* elvi alapjára helyezkedett.

Módosítják a parlamenti képviselő helyettesítésének rendszerét: lemondás, feladatai ellátására való képtelenség vagy halál esetén a megválasztott szenátor vagy képviselő helyét azon parlamenti pártnak vezetőségének döntése alapján tölthetik be, amelynek az érintett személy a megválasztása időpontjában a tagja volt.

Megszüntették a tizenhárom régióra történő explicit utalást az alaptörvényben. Ez Los Ríos valamint Arica és Parinacota régiók létrehozását előkészítő lépés volt.

„Jóllehet az első két enkláv mechanizmust Lagos elnöksége alatt a 2005-ös alkotmányreformmal hatályon kívül helyezték – írja Manuel Antonio Garretón –, ezek akkorra már elveszítették fontosságukat a diktatúrához kötődő pártok számára. Mások azonban hatályban maradtak, súlyosan torzítva a Parlamenten keresztül megnyilvánuló népakaratot. Egyrészt azért, mert megakadályozták a két nagy politikai erőttől távol álló rétegek képviseletét. Jó példája ennek a torzulásnak az, hogy nem nyílt lehetőség a binomiális rendszer módosítására; a külföldön élő chileiek sem kaptak választójogot (nagy részüket a diktatúra űzte el az országból, vagy a diktatúra elől menekültek külföldre); mindazokat a területeket, amelyeket organikus alkotmányos törvények útján, minősített többséggel határoztak meg szabályozni, a pinocheti junta törvényhozása fogadta el hatalmának utolsó óráiban. Az utóbbi évek szociális konfliktusainak legnagyobb része az Alkotmány és az organikus alkotmányos törvények módosításához szükséges szavazati többség megszerzésének lehetetlenségéből eredt [...]. Az alkotmány központi magja kőbe vésve, örökérvényű mozdíthatatlansággal határozott meg egy adott társadalmi gazdasági rendet, amit nem tudtak Lagos kormányának 2005-ös alkotmányreformjai módosítani. Annak ellenére, hogy a kinevezett és élethosszig tartó szenátus intézményét és a fegyveres erők Nemzetbiztonsági Tanácsán keresztül gyakorolt gyámságát megszüntették, más elemeket pedig hatályon kívül helyeztek, ez a központi mag érintetlen maradt

[...] az alkotmányról zajló viták anélkül értek véget, hogy a chilei nép átélte volna az igazi <<alkotmányozó pillanatot.>>” (Garretón, M. 2010 p.119-120)

Nem véletlenül képezte Gabriel Boric politikai programjának egyik fő prioritását a népszavazással megerősített új alkotmány elfogadása és az autonómiák széleskörű rendszerének kiépítése.

NÉPSZAVAZÁS AZ ÚJ ALKOTMÁNYRÓL – 2022. SZEPTEMBER 4.

Gabriel Boric elnökválasztáson aratott győzelme részét képezte a Latin-Amerikában a 2018-as évtől tapasztalható rózsaszín hullámnak (pink tide) nevezett új kontinentális baloldali előretörésnek, melynek történelmi előzményei az 1980-as évtized szervezett és átfogó regionális programmal rendelkező „vörös” fordulataihoz nyúlnak vissza. A pink tide irányzat első képviselőjének Andres Manuel López Obrador tekinthető, aki a 2018-as mexikói elnökválasztáson aratott győzelmet. Őt 2019-ben Alberto Fernández követte Argentínában, majd 2020-ban Bolíviában a MAS (Movimiento al Socialismo), a Szocialista Mozgalom jelöltje, Luis Arce győzött. Őt 2022 júniusában Gustavo Petro követte Kolumbiában. Gabriel Boricról már szóltunk. A sort a 2022. decemberi brazil elnökválasztás győztese Luiz Inácio Lula da Silva zárta, aki 2003 és 2010 között már két cikluson át volt Latin-Amerika legnagyobb országának államfője.

Valamennyiük programjában közös a Egyesült Államok által javasolt, washingtoni konszenzusnak nevezett neoliberális gazdasági koncepció elutasítása, az elmúlt másfél évtizedben kiépített szociális rendszer megerősítése és kiterjesztése, alkotmányos reformok végrehajtása, országaik gazdasági szerkezetének diverzifikálása, regionális téren összefogás Brazíliával, a súlyosbodó nemzetközi helyzet ellenére új témák beépítése a demokratikus társadalmi modernizáció folyamatába és programjába (klímavédelem, zöld szemlélet, gender kérdés stb.), valamint a különböző típusú autonómiák rendszerének alaptörvényi szintre emelése.

Mindezeket a célokat Chile esetében jogi formában öltöztetve tartalmazta a korábbi elnöki periódusban életre hívott szakértői bizottság által kidolgozott új alkotmány szövege.¹⁵

A népszavazásra bocsátott alaptörvény 388 paragrafusból és tizenegy fejezetből állt¹⁶. Előzetes felmérés szerint a chileiek 78 %-a támogatta az új, autonómiák rendszerének kiterjesztésére irányuló, társadalmi részvételen alapuló, környezet- és gender tudatos, politikai, gazdasági szociális és kisebbségi jogok védelmére épülő alkotmányt. A Chilei Köztársaság új vezetése ezért optimizmussal és bizakodással tekintett a várható eseményekre. A népszavazáson a 15,1 millió szavazati joggal rendelkező állampolgár 86%-a, azaz 13 millió fő vett részt. A demokrácia paradoxonaként emlegetett referendum azonban nem várt eredménnyel végződött. A résztvevők 62%-a elutasította és csupán 28%-a támogatta az új alkotmányt. A nemmel szavazók aránya mind a tizenhat régióban többséget szerzett.

Az eseményeket követő elemzések az alkotmánnyal kapcsolatban számos vitatott kérdésre mutattak rá, amelyek elkerülték a politikai vezetés figyelmét. Tanulmányunkban kilenc tényezőre hívnánk fel a figyelmet.

Elsőként az *állam meghatározásával* kapcsolatos kérdést említenénk. Az új alkotmányban megtörtént az 1822 óta elfogadott és hagyományosnak tekintett egységes nemzetállam felfogás revíziója. Az őshonos indián lakosság politikai és jogi autonómiájának és ennek következtében a közigazgatási régiók önkormányzati jellegének és autonómiájának megerősítése és tervbe vett átalakítása a szavazók számára nem állt össze egységes egésszé és nem tudták pontosan értelmezni, hogy mit is jelent a népszavazásra bocsátott új alkotmány harmadik cikkében olvasható „Chile szociális és demokratikus, több nemzetet egyesítő, interkulturális, regionális és környezettudatos jogállam” megfogalmazás.

2.- Nehézségekbe ütközött és a többség által elutasításra került a „Chile elismeri a különböző népek és nemzetek egységes állam keretében történő együttélésének” kinyilvánítása alkotmányos kitétel is. Az alaptörvény az indián népek és nemzetek: a mapuche, az ajmara, a rapanui, a lickanantay, a kecsua, a colla, a diaguita, a chango, a kawésqar, a yagán, a selk'nam és más indián népek és nemzetek felsorolását tartalmazza, amelyek jogállásáról majd törvény rendelkezik. Az állam kötelessége tiszteletben tartani, előmozdítani, védeni és biztosítani a *tizenegy nép, és nemzetiség szabad önmeghatározását, egyéni és kollektív jogait* – hangsúlyozza a jogalkotó, anélkül, hogy alkotmányjogilag és politikailag tisztázná és világosan értelmezné a nép és nemzetiség fogalom tartalmát, autonómiájának és öngazgatásának határait.

3.- A népszavazásra bocsátott új alkotmány *előkészítetlen államreformot* zúdított a népszavazáson résztvevők nyakába. Tartalmazta a *Szenátus megszüntetését, a Képviselőház létszámának 155 főben történő rögzítését* és a törvényhozással felruházott testület mellett Regionális Kamara létrehozását, regionális egyezmények útján, törvények alapján. Az új szabályozás aszimmetrikus kétkamaras rendszer létrehozását tartalmazta, melyben a Regionális Kamarát a költségvetés és az adó kérdéseiben konzultációs jog illette volna meg. A 2022-ben érvényes rendszer azonban 2026-ig fennmaradt volna.

Az új alkotmány a felső középszintek (régiók), közösségek, valamint indiánok lakta térségek (Araucaria és Bío-Bío régiók) és speciális területek (Rapa Nui és San Fernando) autonómiájának és jogkörének megerősítésével a *hatalmi struktúra decentralizációjára* törekedett. Az államszerkezet alapegységeivé a helyi önkormányzatokra (közösségi autonómia) épülő megyék (provinciák), a régiók, az indián őslakosság autonóm területei, valamint a speciális területek váltak.

4.- Az új alkotmány a *paritásos jelleg kötelező érvényesítése* mellett foglalt állást. Ez azt jelenti, hogy minden állami és közintézményben legalább 50%-os női arány és képviselet biztosítandó.

5.- Vitákat váltott ki a tervezett *igazságügyi reform* is. Ennek az a lényege, hogy az őslakosok és indiánok esetében a kisebbségi autonómia elv jegyében saját eljárás és speciális bírósági rendszer keretében történik a jogalkalmazás. Ez magá-

ban foglalja az előzetes egyeztetés jogát az őket érintő ügyekben, amely esetekben privilegizált helyzet létrehozását eredményezi.

6.- Az új alkotmány nagy figyelmet fordít a *környezeti kincsek*, elsősorban a *víz és vízforrások tulajdoni védelmére*. Főszabályként ezek a természeti források állami-közösségi jellegűek. A magántulajdon korlátozása azonban csak a törvény által szabályozott mértékben valósulhat meg. A bányák is nemzeti kincsnek tekinthetők. Birtoklásuk és tulajdonjoguk hozzájárul a gazdasági és nemzeti autonómia erősítéséhez. A víz esetében létrehozzák a Nemzeti Vízügynökséget, az ANA-t (Agencia Nacional de Agua).

7.- A *szociális autonóm intézmények biztosítása* jegyében az új alkotmány az egészségügyi és az oktatási javak biztosítását és szolgáltatását állami kötelességként határozza meg.

8.- Hozzájárult az új alkotmány népszavazáson történő elutasításához annak már említett 178 oldalból és 388 paragrafusból álló *terjedelme* is. Pontos adatok híján csak vélelmezni lehet azt, hogy viszonylag kevés állampolgár vállalkozott ennek a nagy méretű dokumentumnak az elolvasására. Ezzel összefüggésben felmerült a népszavazással kapcsolatos kormányzati kommunikáció hatékonyságának megkérdőjelezése is.

9.- Végezetül hozzájárulhatott a demokrácia paradoxon bekövetkezéséhez az a körülmény is, hogy a jelzett autonómia folyamatok biztosítása és alkotmányos intézményesítése ellenére az új alaptörvény nem csupán fenntartotta, hanem növelte is a Chilében hagyományosan tekinthető elnöki hatalom túlsúlyát.

Gabriel Boric a népszavazási eredmény ismeretében már a referendum estéjén levonta a következtetést: „A chilei nép két üzenetet küldött nekünk. Az első, hogy szeretik és értékelik demokráciájukat. A második, hogy a chilei nép nem elégedett a javasolt alkotmánnyal és ezért úgy döntött, hogy az urnáknál egyértelműen elutasítja a tervezetet.” (BBC News Mundo 4 de septiembre 2022)

A kormány és a parlamenti ellenzék, a chilei törvényhozás orvosolni kívánja a népszavazási fiaskót. Aktív és közös együttműködésről döntött a 2022. december 12-én aláírt Megegyezés Chiléért (Acuerdo por Chile) dokumentumban az alkotmányozási folyamat 2.0 keretei között szakértői bizottság létrehozásáról, átdolgozott alkotmány parlamenti vitájáról és 2023 decemberében megtartandó új referendum kiírásáról döntött (Díez Pérez-Cotapas 2022; Heiss 2022).

KÖVETKEZTETÉSEK – A CHILEI TAPASZTALATOK NEMZETKÖZI JELENTŐSÉGE

A huszadik század második felében kiéleződött a latin-amerikai gazdasági-társadalmi és politikai struktúrák válsága. A krízis leküzdésének, a világ gazdaságba való illeszkedésnek és a modernizációnak a kontinensen különböző modelljei alakultak ki és különböző társadalomátalakító kísérletre került sor. A demokratikus megoldásokkal szemben a huszadik század hatvanas-hetvenes évtizedében hatalomra jutott, új militarizmust képviselő latin-amerikai kivételes államok a kon-

zervatív forradalommal párosuló bismarcki-latin modell gyakorlatát valósították meg. A kivételes államok bukása után megszületett és bevezetett új demokráciák „hibrid rendszereinek” működésére, külső és belső mozgásterére azonban nagy hatást gyakorolnak az öröklött tekintélyuralmi enklávék, struktúrák, intézmények és a nemzetközi viszonyok rendszerében uralkodó és érvényesülő tendenciák. Ennek ellenére és ezzel együtt Latin-Amerika legfejlettebb államaiban – és ezek közé tartozik a tanulmányunkban vizsgált Chile is – az elmúlt három évtizedben megszilárdultak az állami struktúrák és a demokratikus politikai berendezkedések. Megindult a különböző típusú autonómiák rendszerének kiépítése. Az országok megváltozott belső feltételrendszere elősegítette az új regionalizmus típusú kontinentális és interkontinentális integrációk létrehozását. Megújította a korábban létezettek tevékenységét. Mindezek a tényezők a stratégiai szövetségek és partnerségek kialakításával együtt hozzájárulhatnak a demokratikus állami struktúrák stabilizálásához, a társadalmi modernizációhoz, a nemzetközi viszonyok többközpontúvá válásához és a kontinens országainak sikeres világgazdasági illeszkedéséhez.

A huszonegyedik század első harmadára Chile a latin-amerikai kontinens minta országává vált. A történelmi tapasztalatok azonban óvatosságra intenek. Ezért osztjuk Ignacio Walker chilei társadalomtudósnak a demokratizálódási folyamat kezdetén megfogalmazott véleményét, aki a következőket hangsúlyozza: „[...] Nem állítom, hogy a chilei eset sikertörténetté válik, még kevésbé azt, hogy mások által is követendő modellt fejlődik. Úgy vélem azonban, hogy a politikai demokrácia és a józan gazdasági növekedés összeegyeztethetőségének reális lehetőségét bizonyítja.” (Walker 1992 p. 103).

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a sikeresnek bizonyult átalakulások és folyamatok egyik fontos alapját és elemét az autonómiák rendszerének kialakítása jelenti, és ehhez Chile esetében sem vezet könnyen járható út.

JEGYZETEK

- 1 A 16 régió északról délre haladva a következő: Arica és Parinacota régió, Tarapacá régió, Antofagasta régió, Atacama régió, Coquimbo régió, Valparaiso régió, Santiago nagyvárosi régió, O'Higgins tábornok, a Felszabadító régió, Maule régió, Ñuble régió, Bío-Bío régió, Araucanía régió, Los Ríos régió, Aysén régió, Magellán-szoros és Chilei Antarktika régió.
- 2 Az arakán (mapuche) őslakosokra utal az azonos nevű régió, Chile déli sarkon betöltött szerepére pedig a Magellán-szoros és Chilei Antarktisz régió elnevezés.
- 3 A kechua az egykori inka birodalom nyelve és népe. Napjainkban 9 millióan beszélik. Az őslakosok száma az 560 milliós kontinensen 60 millió főt tesz ki. Bolíviába a lakosság 55%-át, Peruban 45 %-át, Ecuadorban és Guatemalában 25%-át alkotják. Életkörülményeikre a gazdasági és szociális kirekesztettség a jellemző. A 2,4 millióra tehető ajmara indiánok döntő többsége Bolíviában (1598 000 fő), Peruban (548 00), Chilében (156 754) és Argentínában (20 000 fő) él. A nyelvet aktívan használók száma néhány százezerre tehető.
- 4 Chilében 1973. szeptember 11-ig volt érvényben az 1925-ben elfogadott demokratikus alkotmány. A katonai hatalomátvétel másnapján azonban hatályon kívül helyezték.
- 5 A chilei alkotmány teljes szövege, amely már az 1991. novemberi módosításokat is tartalmazza olvasható a Las Constituciones de Iberoamerica. Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1992. 323-373. o. című gyűjteményben.
- 6 A Demokratikus Egyetértést alkotó politikai erők: a Kereszténydemokrata Párt, a Ricardo Lagos vezette mérsékelt szocialisták pártja, a Párt a Demokráciáért, a Radikális Párt és néhány kisebb szervezet.

- 7 A Demokrácia és Haladás szövetségét két jobboldali párt hozta létre. A Sergio Onofre Jarpa vezette Nemzeti Megújulás (Renovación Nacional — RN) és a Pinochet-rezsimet támogató legjelentősebb mozgalom, a Független Demokratikus Unió (Unión Democrática Independiente UDI).
- 8 Az Egység a Demokráciáért csoportosulás tagjai: a Chilei Kommunista Párt, a Chilei Szocialista Párt Clodomiro Almeyda volt külügyminiszter köré felzárkózó ortodox szárnya, a Baloldali Keresztények (Izquierda Cristiana-IC), a Baloldali Forradalmi Mozgalom (Movimiento de Izquierda Revolucionaria-MIR) és néhány kisebb szervezet voltak.
- 9 A Demokratikus Egyetértés 22 szenátora a választással megszerezhető 38 szenátori hely 54,63%-át jelenti. A chilei szenátus létszáma a Junta által kinevezett 8 szenátorral együtt összesen 46. Ténylegesen tehát 1990 és 1993 között a CD szenátorainak aránya nem érte el az 50%-ot.
- 10 Ilyennek tekinthető: az az alkotmányos rendelkezés, mely szerint Pinochet tábornok 1997-ig a hadsereg főparancsnoka marad; annak lehetőségnek a biztosítása, hogy a fegyvernemi parancsnokoknak jogukban áll előléptetésekre javaslatot tenni a Köztársasági elnöknek; a Junta által kinevezett nyolc szenátor; a nagy önállósággal rendelkező Nemzeti Bank igazgatótanácsának a katonák és a Demokratikus Egyetértés közötti paktum alapján történt kinevezése: a Legfelső Bíróság több tagjának a Junta által történt hivatalba helyezése: a minisztériumi és kormányzati szervek felelős posztjainak betöltése ötszáz, a Juntához lojális főtisztviselővel; a Demokratikus Egyetértés néhány nagyváros újonnan kinevezett polgármesterének a kivételével örökölte a régi helyi hatalmi szervezetet.
- 11 A legnehezebben kezelhető problémák közé tartozik a diktatúra idején az emberi jogokat súlyosan megsértő személyek és szervezetek felkutatása, megbüntetése, a sérelmet szenvedettek kárpótlása. E feladat ellátására állította fel a köztársaság elnöke az Igazság és Megbékéltetési Bizottságot (Comisión de Verdad y Reconciliación). A testület működését azonban politikai megfontolások akadályozták. Tevékenységét egy 1978-ban elfogadott Amnesztia törvény is korlátozza. A jogszabály ugyanis büntetlenséget biztosít a hadsereg tagjainak az emberi jogok sérelmére 1973 és 1978 között elkövetett cselekmények esetében.
- 12 Az Új Többség (La Nueva Mayoría) a 2013-as parlamenti-elnök- regionális tanácsi választáson induló ellenzéki pártok koalíciója. A szövetséget 2013. április 30-án alapította a korábbi Demokratikus Egyetértés négy pártja: a Chilei Szocialista Párt (PS), a Chilei Kereszténydemokrata Párt (PDC), a Demokratikus Párt (PPD) és a Radikális Szociáldemokrata Párt (PRSD). Csatlakozott hozzájuk a Chilei Kommunista Párt (PCCh), az Állampolgári Baloldallal (IC), a Széles Társadalmi Mozgalom (MAS), továbbá egyéb középbaloldali csoportosulások. A koalíció a kongresszus mindkét házában meggyőző többséget szerzett. A 38 szenátori helyből húszat, a 120 fős képviselőházból 68 helyet. A Szövetség a 15 regionális tanácsból 14-et ellenőriz.
- 13 2009 és 2012 között a Szövetség a Koalíció a Változásért (Coalición por el Cambio) nevet viselte.
- 14 Augusto Pinochet 1998-ban lett örökös szenátor. 2001-ben lemondott erről a tisztségről. Eduardo Frei Ruiz-Tagle 2000 és 2006 között töltött be hasonló funkciót.
- 15 Propuesta Constitución Política de la República Chile. 2022. Santiago de Chile
- 16 A korábbi, hatályon kívül helyezendő alaptörvény 119 paragrafust és 28 átmeneti rendelkezést tartalmaz.

TRODALOM

- Agamben, G. 2005, *State of Exception*. University of Chicago Press. Chicago.
- Baño, R. 1990, Elecciones en Chile: ¿otra vez lo mismo o al revés? *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* 1990. 50. sz. pp. 43-61.
- Benoist, A. 2013, *Carl Schmitt Today. Terrorism, 'Just' War, and the State of Emergency*. ARKTOS. London.
- Borbély, Sz. 1993, Chile a demokráciától a diktatúráig és viszont. *Társadalmi Szemle*, 10. sz. pp. 55-63.
- Díez Pérez-Cotapas, C, 2022, *Acuerdo por una nueva Constitución*. 15 de diciembre de 2022. Santiago de Chile.
- Garcés, J. 1974, *El Estado y los problemas tácticos en el gobierno de Allende*. Siglo Veintiuno Editores, S. A. Madrid.
- Garcés, J. 2013, *Allende y la experiencia chilena. Las armas de és política*. Siglo XXI. Editores, S. A. Madrid.
- Garretón, M. A. 2010. Sentido, régimen y actores de la política. Cambios, continuidades y perspectivas. En: *Cien años de Luces y Sombras*. Tomo 1. Ricardo Lagos Escobar Editor. Editorial Taurus, Santiago de Chile.

- Garretón, M. A. - Garretón, R. 2010. La democracia incompleta en Chile: La realidad tras los rankings internacionales. *Revista de Ciencia Política*. Volumen 30 / N° 1. pp. 115- 148.
- Goicovic Donoso, I. 2006, La refundación del capitalismo y la transición democrática en Chile (1973- 2004). *Historia Actual Online*, Núm. 10. pp. 7-17.
- Goicovic Donoso, I. 2020, De la refundación dictatorial a la transición democrática. Chile 1973-1994. *Historia Actual Online*, Núm. 52. pp. 85-100.
- Heiss, C. 2022, Nueva Constitución chilena: segundo intento. *Nueva Sociedad*, diciembre 2022.
- Kerekes, Gy. 1976, *Chile - egy tragédia tanulságai*. Kossuth, Budapest.
- Las Constituciones de Iberoamerica*, 1992 Centro de Estudios Constitucionales, Madrid.
- Poulantzas, N. 1976, *Fascismo y dictadura*. Siglo XXI. Editores S.A. Madrid.
- Propuesta Constitución Política de la República Chile*. 2022. Santiago de Chile.
- Szilágyi, I. 1985, *Népi Egység Chilében - egy forradalmi reformpolitika tapasztalatai*. In: Biztonság és együttműködés, Magyar Politikatudományi Társaság. Evkönyv. Budapest. pp. 124-151.
- Szilágyi, I. 1991, Tekintélyuralom, kivételes állam, nyitás, átmenet. In: *Bevezetés a politikai komparativisztikába*. Aula Kiadó, Budapest. pp.145-160.
- Szilágyi, I. 2005, Hivatásos katonából” professzionális” demokrata (António Ramalho Eanes. Elnöki aktivizmus és rendszerkonszolidáció Portugáliában). *Politikatudományi Szemle*, 3-4.szám pp. 81-109.
- Szilágyi, I. 2015, Kivételes állam, modernizáció és posztdemokrácia Latin-Amerikában. In: A 21. század eleji államiság kérdőjelei. Ed.: Hervainé Szabó Gyöngyvér. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. pp. 155-217.
- Szilágyi, I. 2017, El nuevo golpismo, El Estado de Excepción y los modelos de modernización en América Latina. *Intellèctus*. Año XVI, n.1. pp. 69-85.
- Szilágyi, I. 2017, Katonai rendszerek, modernizációs modellek és kivételes államok Latin-Amerikában. *Honvédségi Szemle*, 4. szám, pp. 52-64.
- Szilágyi, I. 2018, De la dictadura modernizante hasta las posdemocracia híbrida. Los cambios políticos y económicos en Brasil (1964-1985). *Acta Hispánica*. Tomo XXIII. Szeged. pp. 69-85.
- Szilágyi, I. 2019, Modernizációs modellek és alternatív stratégiák Latin-Amerikában a XX. században. In: *Diplomácia és nemzetközi kapcsolatok. Amerika a XIX- XXI. században*. Tanulmánykötet. Szerkesztette Horváth Emőke és Lehoczki Bernadett. L’Harmattan Kiadó, Budapest. pp. 45- 66.
- Szilágyi I. 2022, *Modernizációs stratégiák és kivételes állam Brazíliában (1955-1985)*. Publikon Kiadó, Pécs.
- Tironi, E. 1990, *Autoritarismo, modernización y marginalidad*. Ediciones SUR, Santiago de Chile.
- Walker, I. 1992, *Transición y consolidación democrática en Chile*, *Revista de Ciencia Política*, 1992, No.1-2, pp. 89-105.

JÖVŐKÉP- ÉS ÉLETMINŐSÉG- MEGKÖZELÍTÉSEK AZ 1900-AS ÉVEK ELSŐ FELÉBEN ÉS 1990 UTÁN

Frang Gizella*

Absztrakt

A világban zajló folyamatok szinte állandóan kérdéseket vetnek fel az emberiség jövőjével, a gazdasági és társadalmi jelenségekkel kapcsolatban. A magyar reformkor időszakától a gondolkodók nemcsak a gazdasági fejlődés kérdéseit tartották középpontban, hanem más, kulturális és társadalmi témákra is ráirányították a figyelmet. A II. világháborút követő diktatórikus rendszer ezt a folyamatot megszakította, s egy teljesen eltérő eszmerendszerrel próbálta pótolni. A rendszerváltás időszakától azonban újra napirendre kerültek az emberiség, ezen belül a magyarság jövőjének kérdései, sokszor a 19. század hagyományos értékeinek alapján. Ennek a hosszú folyamatnak a legfontosabb gondolatait kívánja értelmezni, összegezni a tanulmány.

Kulcsszavak: *jövőképek, területspecifikus válaszok, etika és társadalom*

CONCEPTS OF VISION AND QUALITY OF LIFE IN THE FIRST HALF OF THE 1900S AND AFTER 1990

Abstract

What is happening in the world raises almost constant questions about the future of humanity, economic and social phenomena. From the period of the Hungarian reform era (19th century) onwards, thinkers have not only focused on questions of economic development but have also drawn attention to other cultural and social issues. The dictatorial regime that followed the Second World War interrupted this process and tried to replace it with a completely different system of ideas. However, from the period of regime change onwards, the issues of the future of humanity, including Hungary, were once again on the agenda, often based on traditional 19th-century values. This paper aims to interpret and summarize the most important ideas of this long process.

Keywords: *future visions, area-specific answers, ethics, and society*

* Frang Gizella, PhD. egyetemi adjunktus, Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar.
frang.gizella@uni-sopron.hu

BEVEZETÉS

A világban zajló folyamatok folyamatosan kérdéseket vetnek fel az emberiség jövőjével, illetve a társadalmi és gazdasági intézmények működésével kapcsolatban. A válaszkeresésekben a hagyományosan nyereségorientált szemlélet mellett a régi és új humanisztikus eszmerendszerek is jelen vannak és átszövik egymást. A textológiai vizsgálatokban megfigyelhető, hogy minden általánosítás, amit a történelem során megfogalmaztak, az nagy léptékben jelentős társadalmi-gazdasági, ezen belül elméleti és stratégiai folyamatokra vonatkozott. E kérdések vizsgálatának elsősorban folklorisztikai kutatásokban használt (Geertz 2001) antropológiai módszer alkalmazása következtében viszont tágult a kutatások köre más tudományterületre vonatkozóan is.

Például Sahlins (2010) a gazdaság szerkezetét tárgyiasult következményeknek nevezi, nem pedig az emberek és javak kulturális mintáinak. E tárgyiasultságból fakad az a ma is tetten érhető elképzelés, hogy az élet lényege az anyagi alapú boldogság, amit tudatosan keresni kell. Ebben a szemléletben olyan értékek is anyagi formát öltenek, mint a társ vagy a hit és az érzelmek. Sahlins (2010, 19) szerint „az emberek a tárgyakat a maguk, önmagukat pedig a tárgyak segítségével határozzák meg.” Ugyanezt fogalmazza meg Meadows (et al. 2022) az „A növekedés határai” című művében. Ebben a kontextusban minden egyes tárgy „egy kiterjedt és dinamikus gondolkodási rendszer médiuma” (Sahlins 2010, 26). A gazdaság filozófiája pedig az emberi gondolkodás, s azzal együtt a másiktól alkotott vélemény tükré. Nem véletlen, hogy a közbeszéd már „eldobható társadalmat”, „konzumvilágot” emleget, Harari (2022) pedig a Homo Deus című könyvében az embert helyettesítő robotikáról beszél, s ebben a mesterséges világban már nem léteznek valódi társadalmak. Mindebből éppen a lényeg hiányzik: az emberi méltóság és az etika.

Az effajta gondolkodás alapjának tekinthetnénk a pénzpiacok kialakulását és az első ipari forradalmat követő szerzők műveit, amelyeket Farkas (2021) napjainkig bemutat, összefoglalva munkásságukat, Quesnay-tól Keynes-en át Elinor Ostromig. Magunk azonban elsősorban magyar szerzőknél maradva, *egy olyan gondolati folyamatot kívánunk bemutatni, amely annak ellenére, hogy a gazdaságot és a társadalmat állítja előtérbe, sokkal több emberi kapaszkodót ad éppen a szellemi és lelki értékek hangsúlyozásával.*

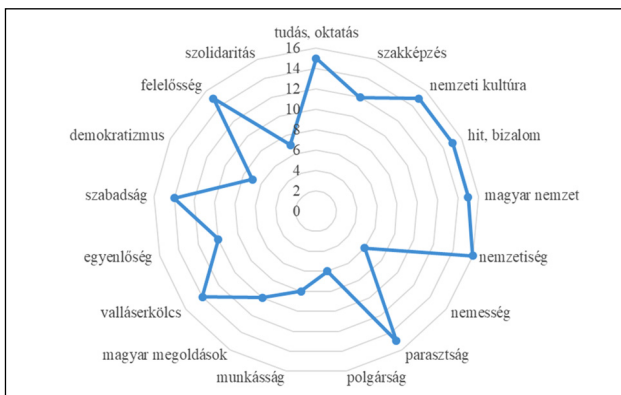
ALAPKÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A magyar reformkortól (1830-as évek) az 1940-es évekig tartó időszak a klasszikus modernség születése és kibontakozása hazánkban, és a véres történeti események dacára az akkor elindult folyamat csak a II. világháborúban és ezt követően törik meg a társadalom, a kultúra, a gazdaság, a teljes társadalmi élet területén. A rendszerváltás időszakától részben a 100 esztendővel korábbi gondolkodáshoz nyúlnak vissza, részben egy egészen más filozófiai íven próbálnak kiutat találni a társadalmi-gazdasági nehézségekből.

A reformkortól sorra vett szerzők¹ (Frang 2020) társadalmi és gazdasági változást akarnak, s annak útjaira a kor társadalmi-gazdasági szükségleteinek megfelelően próbáltak választ találni a saját világlátásuk, erkölcsi elköteleződésük mentén. Ennek nyilvánulása különböző, hiszen míg Széchenynek és korának is természetes alapállása volt a kereszténység, ezért ezt nem kellett külön hangsúlyozni, addig a XX. század első felében már világnézetében is megosztott volt a társadalom, így az akkor születő narratívák ezt deklarálni kényszerültek. A változtatási szándék lényege ugyanaz: Magyarország felemelése, s a kiszolgáltatott, önállóan megélni nem tudó társadalmi csoportok számára is biztosítani a szükséges gazdasági alapokat. Ez Széchenyinél a nemesség önkéntes és elvárt földosztásában és az adózás kérdésében nyilvánult meg. Jászinál, Szabónál, Némethnél és a szociális mozgalmaknál a munkásság helyzetének megoldásával egészül ki, állami beavatkozást sürgetve. Míg az ehhez kötődő társadalmi struktúra oldaláról Széchenyi, Eötvös és Szeffű (sőt, még Jászi is több helyütt) a királyhoz, mint vezető abszolútumhoz köti a nemzet irányítását, addig Jászi, Szabó, Németh és a keresztény szociális mozgalmak a köztársasági formát és a nemzetek szövetségét preferálják. Széchenyihez hasonlóan ők is látják a különbséget hazánk és a gazdaságilag erősebb, elsősorban nyugat-európai térségek között. Meggyőződésük, hogy Magyarország számára is léteznek lehetőségek, csak azokat a saját adottságainak megfelelően kell használni. Míg Széchenyi a többiekhez képest inkább a nyugati formákat látja a legeredményesebbnek, a XIX. század végétől már a nemzetközi minták magyar sajátosságokhoz való alakításának markáns igénye fogalmazódott meg.

A gazdaság egyiküknél sem elvonatkoztatott fogalom, hanem a társadalmi átalakulás, a megmaradási stratégiák más területeinek mellé- vagy alárendelt része. Hivatkozott gondolkodóink kulcsfogalmainak legnagyobb hányada a moralitás és a tudás kategóriájába sorolható (1. ábra). Vagyis elsősorban a szellemi-erkölcsi megerősödést vallják, amin keresztül a társadalmi rendeződés is megtörténhet, s csak amellett vagy azt követően tekintenek a gazdaságra, mint az egészet szolgáló területre. (Frang 2020.).

1. ábra: a fő kulcsszavak számának gyakorisági megoszlása

Forrás: Frang 2020 alapján)

Láthatjuk, hogy csak a szellemi fejlődés, hit és bizalom, valláserkölc, magyarság, nemzetiség (sorsközösség), tudás-oktatás, kultúra kimagasló értékei, valamint az időben később megjelenő szolidaritás után következnek a gazdasági és a politikai szempontok. Ezek a vizsgált több mint száz esztendőn átívelő gondolkodási folyamat egymásra épülő, egymást erősítő vagy éppen a korábbi állásponttal szemben megjelenő főbb meghatározó jellemzői.

Bár az elemzett szerzők sok tekintetben azonos vagy hasonló álláspontot képviselnek, megjelennek a különbségek is. Széchenyi ugyan a nyugati minták fontossága mellett érvel, a nemzeti értékekre is felhívja a figyelmet, kiútként a fennálló államformát kívánja modernizálni a tulajdonviszonyok rendezésével, s ugyanezt teszi erkölcsi alapon, amikor a nemességnek a nemzet tagjaival szemben meglévő felelősségére és teendőire figyelmeztet. Korának legfőbb baját a gazdasági, kulturális és infrastrukturális fejletlenségben látja. Javaslati alapján konkrét stratégiát lehet megfogalmazni. Kulcsszavai a bizalom és a hit: bizalom a nyugati gazdasági példák magyar adaptációinak sikerében, önbizalom a nemzetben, hit a pénzügyekben és a kereskedésben, hit a vállalkozásban, a keresztény moralitás alapján.

Deák írásai már konkrét politikai programokat fogalmaznak meg. E jogi-politikai rendszerezettséget mutatják pragmatikus érvei és tervei. Az általa és az Eötvös által megfogalmazott küldetésnek is Magyarország politikai és gazdasági felemelése a célja. Eötvös ehhez kulcsfontosságú feladatként teszi hozzá az oktatási reformot. Deák fontosnak tartja gyárak alapítását, a védegyleteket, az infrastruktúra kiépítését-fejlesztését, a közmunkát az általános közteherviselésig, és kihagyhatatlan nála is a szakképzés bevezetése, valamint a kulturális fejlődés. Stratégiája is erre épül. Szoros kapcsolatban láttatja a hazafiságot, a nemzeti hagyományt és a morált, mint legfőbb értéket. Ugyanígy a morál áll Eötvös víziójának is a fókuszában. Olyan államot képzel el történeti és jogi tapasztalatai alapján, amely keresztény értékrenddel, királyság formában, az országgyűlés döntési és jogalkotási erejével működik, a gazdálkodás pedig egy ellenőrzött, államháztartási egyensúllyal működő rendszer, jogegyenlőséggel, a vezetői (kormány és király) felelősséggel, a polgári jogokkal valamint nemzeti és nemzetiségi összefogással.

Deák és Eötvös föderalisztikus eszméinek folytatásaként is felfogható, hogy Jászi egy Dunai szövetekezést és ezen belüli patriotizmust vizionál, távlatban pedig utópisztikusan magát az Isten országát kívánja. Látásmódjában a klasszikus liberalizmus és a szocializmus ötvöződik, annak ellenére, hogy önmagában mindkettőt tagadja. Stratégiájában megjelenik a dolgozó, produktív emberek társadalomirányító joga, szociális háttérének biztosítása. Hangsúlyozza a szellemi munka helyének meghatározását a munkamegosztásban, a szabad kooperációk és a decentralizáció szükségességét is. Szellemi alapú az általa hangoztatott „új lélek”, „új szervezés” is.

Fülep Lajos víziója a magyar értékrend mentén, a jó nyugati minták követésével, a magyar gondolkodás erkölcsi megjavításával és a társadalmi egyenlőtlenségek belső megoldásával megvalósuló jövő. Célja a magyarság – elsősorban

erkölcsi – felrázása, szellemi egyensúlyának megteremtése, ami szükségszerűen magával hozza a gazdasági fejlődést. Stratégiája kézzelfogható: a tömegek gondolkodásának megváltoztatása, a biztonságot adó közösségek megerősítése a magyar és nemzetiségi értékek megtartásával.

Karácsony nem a formára, hanem a szemléletre és az emberi viszonyrendszerre fókuszál. Számára a magyarság sorsközösség szellemi felemelkedéssel, a nemzeti karakter kihasználásával és modernizálásával, önvizsgálattal és a kultúra, a szakrális értékrend megtartásával.

Németh László is az emberi kapcsolatokra, a gazdasági viszonyrendszer emberi következményeire figyelmeztet, amikor egyértelműen kijelenti, hogy az ember az akkori jelenben a munka rabszolgája, ez határozza meg gondolkodását és cselekvését. Szerinte a lét alapja, hogy az ember alakítsa a munkát, mint megélhetési eszközt, s ne fordítva. A hatékonyság zálogának a minőséget tartja az erkölcsben, a kultúrában és a gazdaságban is. Amit ő megfogalmaz, az nem középút, sokkal inkább vertikális: a szellemi (tudás)tér magaslatai.

Szekfü történelembírálatában kulcsfogalomként jelenik meg a kapitalista fejlődés, az erre felkészületlen Magyarország, a káros (túlzott) liberalizmus, a protekcionizmus, a nyersanyag elszívása, a kereskedelemből való kiszorulás, Bécs gyarmatosító politikája. Új jelenségként írja le a sajtó manipuláló hatását, és figyelmeztet a generációs és nemzetiségi szakadéokra. A jövőképében a magánérő mellett fontos szerepet szán az államnak, mint „uralkodó” és gondoskodó egységnek.

Prohászka a nemzetet, mint közösséget értelmezi, s kiinduló eszmének a Szent Korona-tant tartja. Teljes egészében a keresztény moralitásra épít, melyben az individualista egyén helyett valódi közösség működik. Kimutatja a korai globalizálódás negatív jegyeit, többek között a megkülönböztető nemzeti jellemzők eltűnését. Eszmefuttatása, bár jobbára spirituális alapú, mégis magában hordozza a megmaradás pragmatikus vonását is.

Szabó Dezső 1939-ben olyan programot alkotott, mely törekszik az objektivitásra és a realista megfogalmazásra. Az általa fontosnak tartott alapértékeket az őskereszténységhez vezeti vissza.

Hamvas Béla az eleve elrendeltség jegyében felállított tipológiából indul ki, és szakrális-üdv történeti választ ad az egyéni jellemzőkből építkező univerzális állam megalakításával.

Mindegyik meghatározási kísérletet valaminek a hiánya generálja. A társadalmi különbségek ugyan számmal is (vagyonban, pénzben) mérhetőek, ezt az egyensúlytalanságot – szerzőink szerint – alapvetően a morális hiány okozza. Széchenyi olyan társadalomban élt, amelynek erkölcselmélete jól körülírható a kereszténység alapján. Azonban a gazdasági gyakorlat rendje a nyugati mintákhoz képest elmaradott volt, így a bizalom, a vállalkozásba vetett hit és a becsület, mint értékmérő természetes háttérként jelenik meg.

A következő időszakokban a lehetőségek hiányának okai változnak: Deáknál ezt a politikai gátak jelentik elsősorban, Eötvösnél az uniformizálódás veszélye

(ezzel együtt a kulturális elmaradottság), a bizalomhiány, valamint a nemzet, mint érték háttérbe szorulása. A nemzet fogalom értelmezésének különbségei is kiváltják a közöttük levő vitákat, vagy egymás bírálatát. Jászínál két, általa más-más szempontból totalitáriusnak s így meghaladottnak tartott társadalmi forma a legfőbb gát, a morális hiánnyal karöltve, Szabó pedig legfőbb oknak a globalizálódást magukban hordozó szellemi áramlatokat (liberalizmus, kommunizmus-szocializmus) tartja, és a magyar kultúra védelmének („fajvédelem”) hiányát jelöli meg. Szekfű más erők Magyarország elleni támadásában látja a legnagyobb veszélyt, és a műveltség emelését tartja a változás fő alapjának. Prohászka a sajtóosan tipizált nemzetiségi karakterben rejlő lehetőségeket, illetve gátakat állítja egymással szembe, Hamvas pedig a keleti filozófia alapján felállított őserők hatásából következő megváltoztathatatlan, de kihasználható jellemzőket. Fülep a szellemi tartalmak háttérbe szorítását tekinti a negatív társadalmi-gazdasági változások legerősebb mozgatórugóinak, amit szerinte a protestáns etika tud csak ellensúlyozni. Németh a szintén morális alapú minőség hiányát, a keresztény szociális mozgalmak pedig a cselekedeteket mozgató keresztény értékek megkopását okolják az egyenlőtlenségekért.

A reformkori gondolkodók kivételével közös pont a klasszikus közgazdaságtan erkölcsi alapú kritikája. A gondolkodás fejlődéséből, a társadalmi szükségszerűség kényszeréből is fakadó könyörületességből szervesen következik a gondolkodók által megfogalmazott értékek és szükségszerű változtatások gyakorlati megvalósítása. Ezt vállalták a keresztényszociális mozgalmak, melyek nem csupán erkölcsi alappá teszik a krisztusi szeretet-szövetséget, hanem a képzés-oktatás mellett annak társadalmi felépítésén is dolgoznak.

A szabói „új magyarság” eszméje még radikálisabb hangon: „új rendként” szólal meg „Hivatásszervezet” -ben. Ezt és a többi katolikus mozgalmat részben a református Soli Deo Gloria, később a Szárszói találkozón megfogalmazott öko-menikus szemléletű célok ihlették, ugyanakkor gyökereik mélyebbre nyúlnak: Széchenyihez, a pápai enciklikákhoz, korukban pedig fontos alapot adott Szabó Dezső és Németh László szellemisége és az akkori egyházi személyek: Barankovics István, Kerkai Jenő célkitűzései is.

Vida István a Félbemaradt reformkor című visszaemlékező kötet szerkesztője és egyik szerzője (annak idején az EMSZO vezetője, a Hivatásszervezet titkára) így fogalmaz:

„Az 1920-as évek második felében eszméltünk rá ismét társadalmi mulasztásainkra (...) Maga a nép – az értelmiség legjobbjaival együtt – építi alulról a reform pilléreit, kiszélesítve a munkásmozgalom sokévtizedes bevált gyakorlatát. (...) Mire századunk a 30-as évek végé fele jár, a »szociális Magyarország« már pártokon fölülálló közmegegyezés.”(Vida et al. 1990, 7)

A fenti tanulmánykötetben, amely bővítve második kiadásban is megjelent, a mozgalmakban (elsősorban a KALOT-hoz, az EMSZO-hoz és a Hivatásszervezethez) dolgozók fogalmazták meg céljaikat, ismertették egykori munkájukat. A szerzők többsége a katolikus egyház tagjaként került a keresztény mozgalmak-

ba. Jogász, könyvtáros, tanár, újságíró, mérnök, gazda, szociális munkás egyaránt részt vett a parasztság és a munkásság képzésében, segítésében, érdekképviseletében, illetve az országos gazdahálózat kiépítésében.

A törekvések szellemi háttere tehát nem a XX. századi Európában, hanem a XIX. század derekán formálódott. Hiszen az ez időre létrejött modern gyáripár és a liberális gazdálkodás kialakította saját dolgozó rétegét, a proletariátust. Ennek a csoportnak a gyors növekedése, szellemi és anyagi elmaradottsága, valamint a tőkés életnívója közötti szakadék egyre mélyült. Magyarországon elsőnek a jezsuita Varga László fogalmazta meg a keresztény társadalom- és gazdaságszemlélet XX. századi formáját az Új társadalmi rend című, 1933-as könyvében, az 1931-es XI. Pius-i enciklika alapján (Quadragesimo anno). Kerkai Jenő páter pedig már a katolikus mozgalmat indította útra. Olyan módszert keresett, amely nem bukhatott meg sem a klérus, sem az uralkodó osztály ellenállása miatt, és amely tovább viszi, cselekvés szintjére emeli a népi írók meglátásait is. (Nagy 1990; Vida et al, 1990).

Kerkai XIII. Leó pápa Rerum novarumát és XI. Piusz azt kiegészítő Quadragesimo anno című körlevelét, valamint Varga útmutatóját tekintette szellemi alpnak, ehhez járultak Széchenyi, Zichy Nándor és Prohászka meglátásai. „Kerkai páttert tehát valláserkölcsi indítékai, társadalomkritikája, a szegény néppel való együttérzése és az ország szociális újjáépítésének ügye, rokontörekvésektől függetlenül vezérelte a gyakorlati cselekvés felé. (Vida 1990, 78). A KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete) megalakulását Kovács K. 1935-re datálja, amely a katolikus szociális mozgalmak egyik legerősebb és legszerteágazóbbá vált bástyája volt, és az agrárifjúság felemelését, művelését és szövetkezését segítette. A KIOE az ipari munkásifjúságot szervezte ugyanilyen alapon. Az EMSZO „elődje”, a Settlement mozgalom még jobbára szellemi műhely volt, ahol munkaalkalmakat szerveztek, a szaktudást fejlesztették és gondoskodtak a gyors vagy rendszeres segítségről. A nyomortelepeknek még felvilágosító-segítő újságot is szerkesztettek és társadalom-gazdasági szemináriumokat szerveztek (Vida et al. 1990). Az EMSZO szintén a városok ipari munkásainak szervezete volt, de éppen céljainak átfogó és széles spektruma miatt a munkások konkrét problémáin nem tudott segíteni, ezért a vezetők 1939-ben elindították a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezetét, röviden: Hivatásszervezetet (Nagy 1990 és Gergely 1997). A korabeli problémákat két (nem nemzeti) karakterjeggyel definiálták, s minden látlelet ennek mentén szövődött. Az első az ateizmus, a második a kereszténység. Éppen ezért a legfőbb cél a valláserkölcsi nevelés volt, de ezt szociális háttérmunka nélkül nem sikerült volna megtenni. Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm is úgy látja, hogy a városi munkásság megszervezésében nem tud az egyház versenyre kelni a szociáldemokráciával és a kommunista mozgalmakkal, ezért a parasztságra koncentrálnak.

A munkásság érdekében fellépő EMSZO és Hivatásszervezet számára is a társadalmi, demográfiai, szociális állapotok feltérképezése és a gazdasági problémák megfogalmazása utáni cselekvés konkrét programot igényelt. Ennek volt

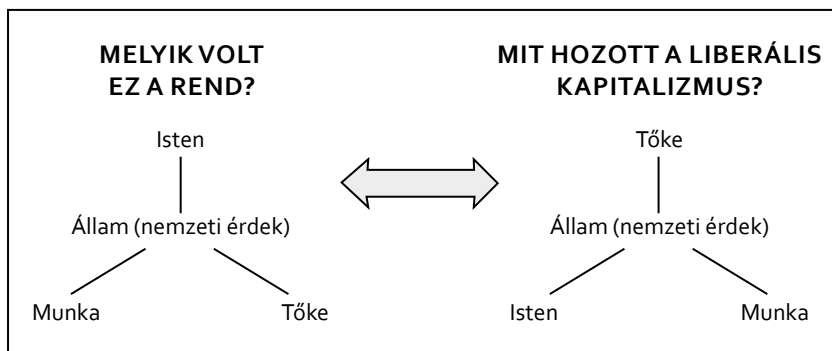
markáns megjelenítője a Vida István által szerkesztett 1938-as Magyar munkás káté.

A gazdasági viszonyok elemzésénél nem vizsgálták külön a technológiai, műszaki és természeti hatásokat, bár az egyes társadalmi rétegek közönye, mások teljes kiszolgáltatottsága mögött a gyors technikai fejlődés nyomán felgyorsult gazdasági átalakulás okként megfogalmazódik náluk is. Ezért olyan államot kívánunk, amely alulról, a munkamegosztás alapján létrejövő, szervezett, de önkéntes közösségekből épül fel, mondhatni: társadalmi és gazdasági önkormányzatokból. Ezekben a közösségekben egyenlő jogú és kötelességű a munkás és a tőkés is, vagyis diktatúra és osztályharc helyett az osztálybékét szorgalmazzák. Hiszik, hogy egyik osztály sem választható el a másiktól, mivel az össznemzeti munkában egymás kiegészítői, tehát mindegyik nélkülözhetetlen (Vida 1938). A káté szóhasználatában is a Quadragesimo anno és Varga páter magyarázatának narratívája köszön vissza, amikor a hivatásrendről beszél.

A fenti keresztény szociális mozgalmaknak az alapja tehát az együttműködés, vagyis a korporatív gazdasági és társadalmi formáció, amely ugyan a magántulajdonon alapul, de nem egyenlő kora kizsákmányoló kapitalizmusával. Deklarálják, hogy az „anyagi jólét nem a legfőbb jó, hanem a legszükségesebb feltétel az ember életében”, és az „anyagi jólét szükséges feltétele, de nem okozója és meghatározója az egész emberiség életének” (Vida 1938 p. 6,10).

A marxizmus szerintük az anyag rabszolgaságát, a liberalizmus pedig a pénz rabszolgaságát teremti meg, vagyis mindkettő egyformán anyagelvű. Sajnálattal konstatálják, hogy a liberális jelszavak a feje tetejére állították a világot, s Vida ezt a 2. ábrával szemlélteti:

2. ábra: A természetes és a kapitalista erkölcsi rend ágrajza

Forrás: (Vida, 1938 p. 6)

A hagyományos értékrenddel szemben a korának liberalizmusa szerint a boldogság nem más, mint az egyéni vagyon, az anyagi jólét. „A tőke rabszolgaságba hajtott mindent és istenné tette saját magát” (Vida 1938 p. 6), vagyis néhány em-

ber diktatúrájává vált, amelyben néhány milliárdos kezében sűrűsödik össze az egész gazdasági, azon keresztül a politikai hatalom.

Az emberi tisztaságba vetett hit alapján mondják ki az utópisztikus következtetést: az evangéliumi igazságosságot és szeretetet kell az összmunka alapjává tenni, és ezen keresztül mindenki számára biztosítható lesz a becsületes megélhetés. A realizmus hangján szólalnak meg, amikor a tulajdonról, mint a megélhetés alapjáról írnak: „a tulajdonszerzés lehetősége a munkának, takarékosagnak, termelésnek, tehát a fejlődésnek nélkülözhetetlen lélektani feltétele” (Vida 1938 p. 11). A termelés végtelen lehetőségét és folyamatát, a piac korlátok nélküli tágíthatóságát azonban tévesen feltételezik, amikor a termelés maximalizálásáról beszélnek, hiszen nem számolnak a piacok és a termelés önszabályozásával.

A végső céljuk az igazságos vagyoneelosztás, ami nem anyagi egyenlőséget, inkább egyenlő esélyeket jelent. (Ez köszönt vissza a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1996 augusztusában kiadott *Igazságosabb és testvériesebb világot!* című, a magyar társadalom helyzetéről szóló nyilatkozatában is.)

„Építünk: a munka becsületére” (Vida 1938 p. 15) - vallják, és számukra az oktatásra azért van szükség, hogy valamennyi társadalmi réteg képes legyen azonos jogon megszervezni a szövetségeket, szövetkezeteket, és képviselni a köz érdekét. A keresztény szociális mozgalmak során láttuk, a közösségi munka, a szövetkezések megerősítették a bizalmat, és újrateremtették a szolidaritást, határozott erkölcsi rendre támaszkodva.

Mivel már a XIX. század végére az európai társadalom és gazdaság jórészt leterít a keresztény etika útjáról, a világi javak váltották fel a szellemi értékeket, az életnek a vagyonosodás lett az értelme, a termelésnek pedig a luxusfogyasztás kiszolgálása. Megszűnt a mértékletesség és az egyéni felelősség is.

Hasonlóan fogalmaz Spengler is az 1918-ban született *A Nyugat alkonya* című történelmi elemzésében és jövőképvázlatában. Hangsúlyozza, hogy az általánosítottól távol álló merkantil gazdaságpolitika halála a nemzetek, népek lelki jellemzőinek figyelmen kívül hagyásából következik. (Spengler 2011 p. 671). Rámutat, hogy az eredetileg tulajdonként értelmezett javak áruvá váltak, a változó értékű csere pedig áruforgalommal, értékét pedig csak pénzben lehet kifejezni. Így a gondolkodás kategóriája is a javak helyett a pénz. Észreveszi, hogy a pénz-fogalom kultúrafüggő, ami a gondolkodás része. Ebből is következik, hogy világnk materializálódott, s az ember „a gép [és a pénz] rabszolgája lett,” miközben a „mesterséges világ befonta és megmérgezte a természetet” (Spengler 2011 p. 145–146). Így a gépezetté vált civilizáció is pusztulásra ítéltetett, hiszen a pénz nemcsak belefalonódott a társadalom szövedékébe, de annak manifesztációja is. A társadalmi (külső) kényszer az emberben belső (lelki) kényszert alakít ki, végül az ember a társadalmi folyamatoknak nem irányítója, hanem alávetettje lesz.

MÁI GONDOLATI HATÓERŐK

Ezt a gondolatot folytatja Skrabski és Kopp (2007 p. 1) száz esztendővel később: „A modern társadalmakban alapvetően kétféle modell érvényesülését látjuk: az egyik az úgynevezett társadalmi tőkét, bizalmat, szolidaritást tekinti elsődlegesnek, a másik az anyagi tőke, a fiskális szempontok elsődlegességét képviseli.” Az utóbbinál az egyik ember a másiknak elvtelen versenytársa, s az előrejutáshoz egymástól veszik el a javakat. Így ez a szellem rombolja az együttműködési hajlamot és a szolidaritást.

Az elszemélytelenedő világban az egyén munkaerőként is helyettesíthető másokkal vagy gépekkel. „Az ember eldobható és fölösleges (...) a »rugalmas helyettesítés« lehetséges elszenvedője. Csupán az a nem-funkcionális határ létezik” – mondja Losonczi és Losonczi (2016 p. 181). Ugyanezt fogalmazza meg, csak pozitív felhanggal, Harari (2022) az embert helyettesítő robotikáról, aminek következtében az emberek egy része feleslegessé válik. A robotika tovább növeli a gazdasági határfokot, csökkenti az emberi munka szükségességét, s tulajdonképpen néhány ember irányításával átveszi az uralmat a világ felett, mondhatni: Isten helyébe lép.

Ebben a felfordultnak is nevezett világban korunk kihívásaira adandó válaszként Baritz Laura Sarolta (2016) az erényetikai gazdasági paradigmát állítja fel, amely a gondolkodásváltásra alapoz. Az általa többek között a mikro-szintű háromdimenziós gazdasági modell jellemzőiként felsorolt tulajdonságok makroszintre is tágíthatók, s jól mutatják a paradigma legfontosabb jegyeit.

Az első két szinten a hasznos jók szerepelnek, amelyek az emberi életet a gazdaság és a technika oldaláról támogatják. Ezek csupán eszközök a gazdaságban. Ezekhez külső tényezőkkel kapcsolatos motivációk társulnak, s a vagyonosodást, a gazdasági növekedést szolgálják. Ezeken a szinteken a gazdaság csupán hatékonyságban erőforrás-felhasználásban, pénzügyi tervekben és profitban képes gondolkodni, gondolati hajtóereje pedig a haszonelvűség. A lényegét a 3. dimenzió hordozza, amely bár a legutolsó ebben a sorban, mégis a legjelentősebb, hiszen itt található meg azok az általános és hasznos jók, amelyek az emberi életet és társadalmat kellene, hogy mozgassák. Olyan kiemelkedő javak, amelyek valójában belső hajtóerők, s önmagukért keresi az ember ezeket. Ide tartozik a tudás, a munka öröme, a kreativitás, a bibliai talentumok kamatoztatása. Ezen a szinten a motiváció belső indíttatású, Baritz szavával „transzcendens”, hiszen az evilági szolgálatnak magasabb rendű végcéljára tekint. Ez már hangsúlyosan érezteti hatását a társadalmon belül, hiszen a szociológiai szférában

a képességfejlesztés, tanulás, kiteljesedés, önmegvalósítás jelenik meg, az etikai szférában pedig a másik ember, a szolidaritás, a bizalom, egység (ami több az együttműködésnél), erényesség. A végeredmény szempontjából itt nem beszélhetünk haszonelvűségről, csupán objektivista önérdelkről, mely a létfenntartáshoz legszükségesebbeket kívánja, figyelve a másik emberre is. Ahogyan többször is megfogalmazta: közös értéket a közös érdekekkel lehet megteremteni és fordít-

va. Ha ezt a szemléletet követjük, akkor nem elkülönült egyénekből álló tömeg alkotja a társadalmat, hanem együttműködő közösségek (Baritz 2016).

Baritz gazdaságfókuszú leírása mellett korunk azon egyházi dokumentumairól is szólni kell, amelyek a társadalmi és gazdasági elvárásokat, etikai minőségeket írják le jelenünk problémáihoz igazítva. Ezen kiadványok kulcsszavait próbáltam megjeleníteni a 3. ábrán.

3. ábra. Kulcsszavak a mai egyházi kiadványok szerint

Az idők jelei	DOCAT –A kat. Egyh. Társ. tan. (Küppers et. alii)	KÖZÉP-EU ORSZ. Társ. gazd, spir. helyzete (Azzaro-Gájer)	Újra néven nevezzük (KÉSZ kiadvány)
Nemzettudat	Szeretet	Identitás, kultúra, értékek	Teremttség, erkölcsi törvény
Közjó és közügyek	Közjó, szolidaritás, szubszidiaritás	A rendszervált. után nem keresztényi államszervezési, társadalmi, etikai elvek - bizalmatlanságot hoz.	
Életvédelem	Közösség, emberi személy, család		
Fennt. fejl. –teremt.véd.	A teremtett világ megőrzése		
Egyházi élet	Szabad hitvallás, ökomené	-	Erényesség: Igazságosság - a jogban; - szolidaritás; - személy méltósága; - szociális igazságosság; - etikus gazdaság; Mértékletesség - a közéletben - fogyasztásban - karrierben; - hatalomban; Erősség Okosság közélet; nevelés; magán-élet; értelmisség szerepe;
Egészségügy		-	
Szociálpolitika	Szociális igazságosság, szociális felelősség	-	
Romák	Tisztelet, szubszidiaritás	-	
Ifjúság - oktatás	Nevelés (külön nem tér ki)	-	
Etikus gazdaság	Szolidaritás és szabad piacgazd.	Gazd. felzárk. és kiábrándultság > bizalom; Erköls-etikai gazdaság;	
Innováció	A javaknak a közjót kell szolgálnunk		
Élelmiszergazdaság	Törvényes agrárreform		
Korrupció vs. személyes felelősség	A politikai közjó = a társadalmat alkotó személyek java	-	
Jogalkotás	Jogok és kötelességek	Közös európai értékek; Európai egység;	
Migráció	Globalizáció –kétlú (nem világkommány!)		
Társadalmi kommunikáció	Új médiumok – a másik tisztelete		

Forrás: saját szerkesztés

Általánosságban elmondható valamennyiről, hogy a keresztény emberképből és a világ teremtettségéből indulnak ki, s minden egyéni, társadalmi vagy éppen gazdasági kapcsolatot ezen a szűrőn keresztül vizsgálnak.

Az idők jelei című kiadvány (Hegedűs 2005 és Fischl 2016) legfontosabb kérdéskörei, s ezen belül kulcsszavai is témánkat tekintve a nemzettudat, a közjó és közügyek, az életvédelem, a fenntartható fejlődés illetve teremtésvédelem, az egészségügy, a hathatós szociálpolitika, az ifjúsággal kapcsolatosan a tudás, oktatás, a gazdasági életben belül az etikus gazdaság és az ehhez kapcsolódó innováció. Fontosnak tartják a megfelelő és főként helyben lévő élelmiszergazdaságot. Szembeállítják a nem kívánatos korrupciót a személyes felelősségvállalással. Ember- és etikaközpontú jogalkotásról beszélnek, s a társadalmi kommunikációban az igazságosságot és az őszinteséget várják el.

A DOCAT (Küppers és Schallenberg 2018) – a katolikus egyház társadalmi tanítását összegző – terjedelmes kötet kulcsszavai a szeretet, a közjó, a szolida-

ritás, a szubszidiaritás, a közösség, az emberi személy, a család, a teremtett világ megőrzése, a szabad hitvallás, az ökomené, a szociális igazságosság, szociális felelősség, a tisztelet, a nevelés. A gazdasággal kapcsolatosan a szolidáris és szabad piacgazdaság szerepel, melynél a szolidaritás morálisan korlátozza a piac korlátlan szabadságát az agrárszektorban is, hiszen a javaknak a közjót kell szolgálniuk, ahogyan a politika is maga a közjó, vagyis a társadalmat alkotó személyek java kell, hogy az elsődleges legyen. A jogok mellett erőteljesek a kötelességek. S bár elkerülhetetlen valamilyen szintű globalizáció, nem szabad világkormányzásra törekedni, vagyis a nemzeti sokszínűség megtartása is fontos. Ami napjaink egyik égető problémája, s külön dolgot érdemelne, az újmédia, amelynek – a dokumentum szerint is – a másik tiszteletén kellene alapulnia. Nem véletlenül jegyzi meg a szerzők, hogy a fogyasztói szemlélet elszegényíti az embert.

A közép-európai országok társadalmi, gazdasági, spirituális helyzete című kötet (Azzaro és Gájer 2021) a térség vizsgálata alapján fogalmaz meg ellentétes állításokat, illetve folyamatokat a szocialista tömb szétválása után és az újrakapitalizálódás időszakát értékelve. A szerzők úgy vélik, hogy a rendszerváltoztatások után nem keresztényi államszervezési, társadalmi, etikai elvek érvényesültek az érintett országokban, s ez bizalmatlanságot hozott. Az úgynevezett gazdasági felzárkózás kezdeti lelkesedést követően kiábrándultságot okozott. Ezért hangsúlyozzák ők is az erkölcs-etikai gazdaságot. A nemzeti-nemzetiségi vonalon az identitás, a kultúra és az értékek megőrzését tekinti fontosnak országos és európai szinten egyaránt.

Az Újra néven nevezzük (Náray-Szabó et al. 2018) KÉSZ kiadvány felépítésében és terjedelmében is hasonlít a száz évvel korábbi keresztényszociális mozgalmi kiadványokhoz. Mondanivalójában igazodik korunkhoz, s nyelvében kevésbé harcias. A legfontosabb kulcsszavai azonban lényegében fedik a múlt század eleji, közepi gondolatokat. Első helyen a teremtettséget, s az ebből következő erkölcsi törvényeket deklarálja. Az emberi élet, társadalom, illetve a gazdaság legfontosabb és egyben elvárt morális jegyei a következők: az erényesség, az igazságosság – mindennek meg kell jelennie a jogban, a társadalmi együttélésben a szolidaritáson, a személy méltóságán, a szociális igazságosságon, valamint az etikus gazdaságon keresztül. Fontos a mértékletesség elve szinte minden téren: a közéletben, a fogyasztásban, a karrierben és a hatalomban. Az ember méltóságát a hit mellett lelki ereje és okossága, vagyis tudása adja meg.

A tanulmány terjedelme nem elég arra, hogy egyrészt a száz esztendővel korábbi és mai gondolatokat bővebben kifejtjük vagy nagyobb mértékben ütköztessük, ezért csak a felvillantás erejéig jelennek meg más szemléletet képviselő szerzők. Ugyanakkor azt is látjuk, hogy az emberközpontú, erkölcsi alapú társadalmi és gazdasági gondolkodás – a mai fősodró áramlatok dacára – időtávtanban mélyen gyökerezik Magyarországon is. Az erkölcs mellett a másik fő fogalom az oktatás, nevelés. Ezért mondhatjuk előre mutatónak és lényegesnek Baritz Laura Sarolta gondolatát: „Ha az ember gondolkodásmódja változik, változik a ráépülő struktúra is.” (Baritz 2016 p. 125)

A vizsgált szemléletek alapján csak és kizárólag az örök morál oldaláról fogható meg az ember szabad alkotóereje, társai iránti felelőssége, nemzeti elköteleződése, történelemszemlélete és a kultúra egészében betöltött szerepének értelmezése és megélése, még akkor is, ha Carr (1995) ezt történelmietlen gondolkodásnak tekinti. Bármennyire is változott a gazdaság, változtak a társadalmak, s ennek következtében kifejezések és megközelítések módosultak, mégis elmondható, hogy már a Széchenyitől a II. világháborúig ívelő időszak gondolkodóinak eszmeszövevényeiből és korunk szerzőitől is leszűrhető a tanulság és megfogalmazható a vízió, ami után megalkotható a jövőstratégia. Az anyagi alapot meghatározza a tanulás, az értékrend, s mindehhez szükség van hitre, akaratra és cselekvésre.

Azt is leszűrhetjük tanulságként, hogy ahogy nem lehet mindenütt egységes minta alapján globális demokratikus társadalmat kialakítani, a gazdaság sem válhat sematikus univerzálissá. Hiszen a Kék Óceán stratégia, mely megpróbál kitörni az „érték-költség kompromisszumból” (Kim és Mauborgne 2008 p. 33) és a Világóra-modell (Brand 2001), illetve a magyar nemzetstratégiát feladatkörekre bontó összegzés (Varga 2008, 2009) is egyetért az egyéni innovációval, egyedi ötletekkel, a karakteres arculat kialakításával, sőt a globálisan gondolkodó Meadows – Randers – Meadows (2022) szerzőhármás is hangsúlyozza a sokszínűséget és egyediséget. Céljuk, hogy a hagyományos versenyszemlélettől eltávolodva egy újfajta, ember- és glóbuszközpontú versengést hozzanak létre. Ezzel együtt a moralitásra és a világszemléletre ugyancsak figyelmet fordítanak. Ahogy Náray-Szabó (et al. 2018 p. 1) summázza a ma szükségletét: „Olyan közösségi elv[re van szükség], amely lehetővé teszi, hogy az érdekek minél szélesebb körben érvényesüljenek, hogy ne csak a győztes vigyen mindent, hanem szegény és gazdag, erős és gyenge egyaránt megtalálja helyét a társadalomban,” vagyis az emberek nem riválisai, hanem társai egymásnak. A gazdasági átalakulás függ a kulturális erőttől, a kreatív és közösségben gondolkodó tudástól, miközben a tudást részben a tapasztalat, részben a gazdasági lehetőségek talaján álló oktatási rendszer adja.

Azzal is egyet kell értenünk Meadows-zal és társaival, hogy a növekedés nem lehet határtalan, bármennyire is ezt várják az emberek, s a „felépített társadalmi-gazdasági rendszer a jelenlegi szerkezetében kezelhetetlen, túllőtt korlátjain, az összeomlás felé tart” (Meadows et al 2022 p. 237). Figyelmeztetnek az önmérsékletre az élet minden területén, s miközben fontosnak tartják a mezőgazdaságot a fenntarthatóság szellemében, és egy újfajta, nem anyagi alapú minőségi életre koncentrálnak. Arra is felhívják a figyelmet, hogy meg kell tanulni, „hogyan tudunk biztonságosan élni bolygónk becsült korlátjain belül, ahelyett, hogy mindig a fizikailag lehetséges maximumot akarnánk elérni” (Meadows et al. 2022 p. 251). E kompromisszummal is a szellemi kultúra, az erkölcs és az életminőség javulását érhetnénk el, s emberközpontú, tartalmas életet biztosító, fenntartható életteret nyernénk.

Joób Márk (2011 o.n.) szerint „napjaink legégetőbb feladata valóban az, hogy a megfelelő gazdasági etikai koncepciót a gyakorlatba átültessük. (...) [K]özép-pontjában az ember hosszú távú és teljes körű jóléte áll, és ennek a jólétnek a záloga: az ép természet és a kölcsönös tiszteletre épülő közösség. (...) sürgősen és alapvetően át kell alakítanunk gazdasági rendszerünket ahhoz, hogy elkerüljük az egyre fenyegetőbb ökológiai és társadalmi katasztrófát. A modern kapitalizmus ideje lejárt”.

McGuigan (2013 p. 29), rámutatva a gazdaság kritikus elemzésének és emberközpontúságának szükségességére, felhívja a figyelmet, hogy „minden egyes egymást követő szellemiség tovább él, egyidejűleg mozgásban marad, és bizonyos mértékig versenyben áll egymással a kapitalizmus új szellemiségének «éppen adott, domináns formája ellenére is,» tehát az elavultnak hitt nézeteket különböző korok felfrissítik, többlettartalommal töltik meg. Hogy milyen gondolkodás lesz általános, azt az aktorok döntenek el. A döntést pedig világnézeti szocializációjuk határozza meg. Ez a gondolkodás ivódik bele azután a gazdasági narratívákba, és ha ehhez követhető stratégia társul, akkor elfogadottá válhat.

Ezért beszélhet Ruini bíboros (2007 p. 60) a gazdaság belső érdekeit vizsgálva egy olyan „újfajta humanizmus”-ról, amely „az emberek és a társadalmi szerveződések szabadságának (...) tiszteletben tartásával” működik.

A szabad, csakis egy általános és örök erkölcsi normának megfelelő kereten belüli emberi döntések, a jó (a szeretet parancsa szerint), és a rossz közötti disztinkción alapuló társadalom és gazdaság, az ember esendőségével is számolva, mégis a legmegfelelőbb. Talán ezért sem véletlen, hogy az etikus kapitalizmus vagy erkölcsös gazdaság fogalmai – világfelfogástól függetlenül – megjelennek a mai magyar és nemzetközi szerzők műveiben is.

A korábban már említett gondolkodókon, valamint az etikus gazdaság fogalmát hazánkban bevezető Baritz Laurán kívül Varga Norbert is mélyrehatóan foglalkozik azzal a területtel, amelyet tanulmányunkban igyekeztünk körül járni, csak ő visszanyúl olyan szent iratokhoz, mint a Biblia és a Korán. Varga (2013) szerint a vezetői karizmák között a legfontosabb a morális tartalom. Hiszen a „vezető nem teljhatalmú úr, nem csupán önmagának felel, hanem közösségének is, de mindenekelőtt Istennek tartozik elszámolással”. Éppen ezért „az elit tagjának saját népe szolgájává kell válnia” (2013 p. 117)

Szükség van ennek tudatosítására, hiszen vizsgálatok bizonyítják a személy és a gazdaság relevációját: „az emberek étellel való elégedettsége, szubjektív boldogság-érzete jelentős gazdasági tényező” (Skrabski – Kopp 2007 p. 2), és ehhez a közösség minősége is kapcsolódik: „az együttműködés, a bizalom igen jelentős közgazdasági tényező, a gazdasági hatékonyság szempontjából alapvető. (...) Így a modern, posztmodern társadalomban újra kell fogalmazni a közösségiség, együttműködés jelentőségét és formáit” (Skrabski – Kopp 2007 pp. 2-3).

Az újrafogalmazás szükségességét az a gondolati ív is megerősíti, amelyet a tanulmány összgezéseként a vizsgált korszakról bemutattunk.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány megerősíti: annak ellenére, hogy több mint száz esztendő eltelt a reformkori gondolatok és viták óta, s az elmúlt évszázad hihetetlenül felgyorsult technikai és gazdasági változásokat hozott, a fejlődésnek nevezett globális gazdasági vadkapitalizmus, valamint a népesség különböző csoportjainak egymás ellen fordítása újra a felszínre hozta az örök emberi értékek iránti igényt.

Nem véletlen, hogy az egyházi aktorok mellett világi gondolkodók is egyre többen foglalkoznak azzal a témával, amely hazánkban áthatotta a reformkor szellemiségétől kezdődően a keresztény szociális mozgalmakon át a kommunista hatalomátvételig az értelmiség gazdasághoz, társadalomhoz és az örök értékekhez való viszonyát.

A tanulmány bizonyítja, hogy más szavakkal ugyan, de ma is ugyanazok az alapvető kérdések, mint száz esztendővel korábban: miként lehet megtartani közösségünket (kultúránkat, nyelvünket, identitásunkat) a globális olvasztókohóban, miközben európai uniós tagként lépést kell tartanunk a világgazdasági változásokkal. Megerősíti, hogy ma is etikai alapokon kell megválaszolnunk azt, hogyan lehet boldog, értelmes életet élni, és közben megtalálni elsősorban a közös értékrendet, a megfelelő oktatáson keresztül pedig széleslátókörű, öntudatos és indentitásukban is határozott, önálló embereket nevelni, szemben az „eldobható társadalom”, az „eldobható kultúra” globális diktatúrájával.

A kutatás határozott megállapítása, hogy jövőnk formálásához – korunk alapvető kérdéseire is – az örök értékekkel kell válaszolni. Mik ezek? A vizsgálatunk eredményeként a jelenen túlnyúló felelősség, a teremtett világ iránti tisztelet, a közjó szolgálata (ami a gazdaságban is etikai szinten valósul meg), a szolidaritás és a szubszidiaritás elve, a nemzeti-kulturális értékek tiszteletben tartása, az okosság, a mértékletesség, valamint az igazságosság a jövőre mutató megoldás.

JEGYZETEK

- 1 A következőkben forrás nélkül említett szerzők munkáira való hivatkozások megtalálhatók Frang Gizella doktori disszertációjában. <http://doktori.uni-sopron.hu/id/eprint/>

TRODALOM

- Azzaro, P. – Gájer, L. (szerk.) 2021, A közép-európai országok társadalmi, gazdasági és spirituális helyzete az Egyház társadalmi tanításának tükrében. Szent István Társulat. Budapest. ISBN: 9789632779560
- Az egyház társadalmi tanításának kompediuma. 2007, Szent István kézikönyvek 12. Szent István Társulat. Budapest. ISBN: 9789633619278
- Baritz, S. L. 2016, Háromdimenziós gazdaság. Kairosz. Budapest. ISBN: 9789636628604
- Brand, S. 2001, Amíg világ a világ - a Hosszú Most órája. Vince Kiadó. Budapest. ISBN: 9639323160
- Carr, E. H. 1995, Mi a történelem? Osiris Kiadó. Budapest. ISBN: 9633791065
- Farkas, B. 2021, A közgazdasági gondolkodás rövid története. Akadémia. Budapest. ISBN: 9789634547426
- Fischl Vilmos (szerk.) 2016, Az idők jelei. Kairosz. Budapest. ISBN: 9789636628666

- Frang, G. 2020, A gazdaság szemlélet változásai a magyar gondolkodóknál a reformkortól a II. világháborúig. Doktori értekezés. Soproni Egyetem <http://doktori.uni-sopron.hu/id/eprint/>
- Geertz, C., Handler, R. 2001, Az értelmezés hatalma. Osiris. Budapest. ISBN: 9633793289
- Gergely, J. 1997, A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945. ELTE / Újkori Magyar Történelmi Tanszék. Budapest. ISBN: 9634631355
- Harari, Y. N. 2022, Homo Deus. Animus Könyvek. ISBN: 9789636140052
- Hegedűs, Z. (szerk.) 2015, Az idők jelei. Lexica. Budapest ISBN: 9789638927378
- Joób M. 2011, A hitbéli meggyőződés a gazdasági rendszert is meghatározza. Reformatus. hu 2011. október 29., szombat. [letöltés: 2018.05.01. 11:05] <http://reformatus.hu/mutat/a-hitbeli-meggyozdes-a-gazdasagi-rendszert-is-meghatarozza/>
- Kim, W. C. és Mauborgne, R. 2008, Kék óceán stratégia - A verseny nélküli piaci tér. Park Kiadó. Budapest. ISBN: 9789635308002
- Küppers, A. Schallenberg, P. 2018, DOCAT – Mit kell tennünk? A Katolikus Egyház társadalmi tanítása. Vigília Kiadó. Budapest. ISBN: 9789639920637
- Losonczi, A., Losonczi, M. 2016, Fasizmus, posztfasizmus, neoliberalizmus https://www.academia.edu/30494775/Losonczi_Alp%C3%A1r_Losonczi_M%C3%A1rk_Fasizmus_posztfasizmus_neoliberalizmus
- McGuigan, J. 2013, A kapitalizmus vezérlő elvei. In: Eszmelet, 2013. (október 1.) 1-29. p. [letöltés: 2017.01.02. 16:10] http://www.eszmelet.hu/jim_mcguigan-a-kapitalizmus-vezerlo-elvei/
- Nagy, T. 1990, Jezsuiták és szabadkőművesek. Universum. Szeged. ISBN:9633850274
- Náray-Szabó, G., Osztie, Z., Tordáné Petneházy, J. (szerk.)2018, Újra néven nevezzük. Erények a közéletben? Stratcom. Budapest. ISBN 9786158057615
- Ruini, C. 2007, Vállalkozás és keresztény humanizmus. *Kommentár*, 2007 (3) 59-62. p. [letöltés: 2017.03.11. 12:57] http://kommentar.info.hu/attachment/0001/418_kommentar0703.pdf
- Sahlins, M. 2010, La Pensée Bourgeoise; A nyugati társadalom mint kultúra. Replika 72. 2010 (3.) 17-48 p. <https://replika.hu/replika/72-02>
- Skrabski, Á., Kopp, M. 2007, A bizalom, mint a társadalmi tőke központi jellemzője. Vigília, 2007 (12.) [letöltés: 2018.03.10. 12:53] <http://vigilia.hu/regihonlap/2008/10/skrabski.htm>
- Spengler, O. 2011, A Nyugat alkonya I-II. 2. átdolgozott kiadás. Noran Libro. Budapest. ISBN: 9789639996335
- Varga D. Gy. (szerk.) 2008, 2009, Magyar nemzetstratégia I-II. Püski kiadó, Budapest, I. ISBN: 9789639592810, II. ISBN:2310001150122
- Varga, L. 1933, Új társadalmi rend. Magyar Kultúra. Budapest.
- Varga, N. 2013, A Biblia és a Korán politika- és gazdaságképe. Exit. Kolozsvár.
- Vida, I. 1938, Magyar munkás káté. Püski. Budapest. Reprint utánnomás
- Vida, I. (szerk.) 1990, Félbemaradt reformkor – Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? K.n. Róma.

ISKOLAI KÖZÖSSÉGEK A RIEMANN-THOMANN-RENDSZER ALAPJÁN

Mészáros Attila*

Absztrakt

A Riemann-Thomann modell elvének segítségével megérthető, hogy egy tanulóval, vagy csoporttal való kommunikáció miért lehet ennyire különböző és milyen hatásai vannak. Az interperszonális kapcsolatok tisztázását Thomann egyértelműen kapcsolati modellként írta le, nem pedig személyiségmodellként. Tehát, ha ezt a modellt használjuk a pedagógiában, az jó lehetőséget kínál arra, hogy tudatosan megértsük, amikor egy oktatói kommunikációs módszer hatékony, vagy néha nem éri el a kellő hatást. Az, hogy az oktató ismerje azt a személyt, akivel beszélget, és ami még annál is fontosabb, hogy ismerje önmagát, mert így képes partnerként, tisztelettel, tudatosan és konstruktívan hatni. Ez azt feltételezi, hogy őszinte önmagával és a másikkal szemben. Minél őszintébb magával, annál következetesebb lesz a kommunikációja egy oktatónak a másik személlyel.

Kulcsszavak: *oktatás, képzés, közösségépítés, Riemann-Thomann modell*

SCHOOL COMMUNITIES BASED ON THE RIEMANN-THOMANN MODEL

Abstract

The principle of the Riemann-Thomann model can be used to understand why communication with a learner or group can be so different and what the effects are. Thomann's clarification of interpersonal relationships was clearly described as a relationship model rather than a personality model. So, using this pedagogical model offers a good opportunity to consciously understand when an instructional communication method is effective or sometimes fails to achieve the desired effect. It is important for the instructor to know the person he or she is talking to and, more importantly, to know him or herself, because then he or she can act as a

* Mészáros Attila, PhD. egyetemi docens, Pannon Egyetem (meszaros@oktataskutato.hu)

partner, respectfully, consciously, and constructively. This implies being honest with oneself and with the other person. The more honest he is with himself, the more consistent will be the communication of an instructor with the other person.

Keywords: education, training, community building, Riemann-Thomann model

BEVEZETÉS

Alapvető követelmény, hogy az oktatónak folyamatosan figyelemmel kell kísérni, hogy mi történik az iskolában, mit tehet egy tanuló sikeres tanulásáért, ami viszont egy őszinte kommunikációt is jelent a tanár és a diák között. Az őszinteség megkönnyíti az oktató önmagával és a másikkal szembeni tiszteletudó és együttérző kommunikációját. Ha megéri önmagát, megéri a diákokat is. A megértés nem egy kommunikációs helyzet elemzése, hanem a két fél közötti szinkron létrehozása.

A Riemann – Thomann modell¹ segíthet abban, hogy egy oktató jobban tudjon alkalmazkodni a tanulóhoz, hogy jobban megismerje az igényeiket és így az érdekeiket is. Különösen egy képzés esetében vagy egy coaching során a modell alapján történő viselkedéselemzés, és ez az önreflexió, az ön- és viselkedésszabályozás révén az oktató személyes fejlődését is jelentheti. Ez a modell tanulható és tanítható. Az egészséges felnőttek, gyerekek (kivéve a krízishelyzeteket) képesek kommunikálni önmagukkal, a félelmeiket fel tudják ismerni – ez azt jelenti, hogy felismerik és megértik a kiváltó okokat, értékelik, és koherens módon reagálnak rájuk. Így, ha egy oktató ezt teszi, akkor a diákjaiban is ez meg fog jelenni.

Oktatói gyakorlatban ez a következőképpen nézhet ki. Az erőforrás- és ellenálló képesség építése szempontjából az oktatónak a saját erősségeire kell összpontosítani és bízni kell ezekben a képességeiben. Másrészt egyszerűen csak hagynia kell, hogy megtapasztalja a félelmet, elfogadja azt, és a pozitívumokra koncentráljon. Megélje, hogy a félelmek megvédenek minket, ösztönöznek minket, és lehetőséget teremtenek új dolgokra az életben. Ezt a folyamatot a tanulók érzékelné fogják és tudatosan vagy nem tudatosan át is veszik.

Egy oktató számára az ismertetésre kerülő modell lehetőséget kínál egy konkrét kommunikációs helyzet minőségének és hatásának felismerésére, és ezáltal a megértettség megteremtésére.

Mivel mind a négy orientáció minden oktatóban ott van, a közelség, a távolság, az állandóság és a változás iránti igény személyiségbeli, helyzet és mentális állapot függő. A modell abban az értelemben segít, hogy a másik megértésével és megbecsülésével, és saját magunk megértésével, a határok tiszteletben tartásával könnyebb kommunikálni a másikkal. Segít őszintének lenni önmagunkkal, és így megtalálni az egyensúlyt az oktató és a diák között (Maierhofer 2016).

Az oktató felelőssége, hogy a pedagógiai kommunikációs helyzeteket hogyan kezeli. A tudatosítása egy olyan kommunikációnak, ami nem jó neki, amitől esetleg szenved, az első lépés a gondolkodásának megváltoztatása felé. Ez az „aha” élmény segíti az oktatót abban, hogy a kommunikációs helyzeteket valamilyen szempontból kívülről szemlélje. Ezt viszont nem szabad túlzásba vinni, mert ez

néha arrogánsnak vagy érzéketlennek tűnhet a másik fél számára, ami veszélyezteti a hatékony kommunikációt.

A SAJÁT CSOPORTHOZ VALÓ VISZONY ÉS A KOMMUNIKÁCIÓ

A Riemann-Thomann rendszerben egy iskolai csoport kommunikációs jellemzői mellett annak szerkezetét is össze lehet foglalni. A tér tengely (közelség-távolság tengely) és az idő tengely (állandóság-változás tengely) dimenzióiban a tanulócsoport felépítését 4 területre különíthetjük el. Egy csoport összetartozásának minősége különböző jelzőkkel azonosítható. A 1. ábrán a negyedek külön nevet kapnak. Az elnevezés arról tájékoztat, hogy mely értékek és szabályok érvényesülhetnek egy csoportban.

1. ábra: A Riemann-Thomann rendszerben megjelenő közösségi formák

(Forrás: (Schönfeld 2014) kép forrása: resoltat.de))

Schönfeld (2014) a következőképpen írja le a Riemann-Thomann-kereszt négy csoportmező típusát:

„Közösség” *negyed*: A közösséget, mint egy csoportot az állandóság és a közelség jellemzi. A csoportot erős összetartozás érzése jellemzi. A megbízhatóság, a kiszámíthatóság és az elvekhez való ragaszkodás szolidaritással, kölcsönös törődéssel és érzelmi melegséggel párosul. Itt biztonságban, védelemben és jó kezekben érezheti magát a résztvevő, akárcsak egy családban. Az idetartozás ér-

zés olyan adottság, amelyet nem kell kiérdemelni a teljesítménnyel. A személyes kapcsolatok fontosabbak, mint a hierarchia vagy a szereptudat. Az individualista és a kiszámíthatatlan viselkedést viszont fenyegetésnek tekintik, mert nem kívánt versengéshez, konfliktusokhoz és nem kívánt bizonytalansághoz vezethet, ami megkérdőjelezné az összetartozás érzését. A közösségi típusú csoportok nagyfokú biztonságot nyújtanak tagjaiknak a szabadság rovására.

Előnyök: Kötelezettségvállalás, Mi-ézés, szívélyesség.

Hátrányok: Kötelező szolidaritás, összeolvadás veszélye, képmutatás.

„Szervezet” *negyed:* A szervezetet az állandóság és a távolság területek határolják. Egyértelmű hierarchiát követ, és tényszerű, formális tárgyalási stílus jellemzi az itt lévőket. Az együttműködés célja a korrektség és a mérhető siker. Itt a teljesítmény iránti elkötelezettség, a szereptudatosság és a megkülönböztetés képessége párosul az elvekhez való hűséggel, a kötelességtudattal és a hagyománytudattal. A jó működés van előtérben, és kétség esetén ez többet számít, mint az interperszonális érzelmek. A szervezetnél az érzelmi megnyilvánulásokat – a gyengeség vagy a rászorultság jeleként – nem jó szemmel nézik, mert aláássák az objektivitást és a funkcionalitást. Ugyanez vonatkozik azokra a nem hierarchikus vagy önkényes akciókra is, amelyek megzavarnák a rendezett folyamatot. A szervezet a protokolljaival biztonságot nyújt tagjainak és interperszonális szabadságot biztosít.

Előnyök: Sikerorientáltság, önfegyelem, tények felé való orientáció.

Hátrányok: Könnyörtelenség, intolerancia, hideg attitűd.

„Csapat” *negyed:* A csapat a folyamatosan váltakozó összetartó és széthúzó áramlatokból táplálkozik, könnyed és élénk interakciókra épül. Itt nincs helye magányos harcosoknak és öntörvényűeknek: a hangsúly a csapaton van, amely képes és hajlandó rugalmasan alkalmazkodni a mindig új feladatokhoz. Az élénkség, a kreativitás és a rugalmasság melegszívűséggel, nyitottsággal és csapat-szellemmel párosul. Az intenzitás és a jelenlét kiemelt fontosságú a csapatban. A megbízhatóság, az elvekhez való ragaszkodás és a kötelességtudat önmagában nem érték a csapatban, ezek másodlagos erények. Ugyanez igaz a szereptudatosságra, és az egyéni ambíciókra való törekvésre, itt a csapat a sztár. A csapat nagy szabadságot és teret biztosít az egyénnek, valamint biztonságot is nyújt.

Előnyök: Kreativitás, rugalmasság, élénkség.

Hátrányok: Strukturálatlanság, következetesség, a fegyelem hiánya.

„Banda” *negyed:* A banda csoportmezőjében a távolság és a változás dominál. Az egymással való érintkezés éppoly távolságtartó, mint amennyire nem kötelező erejű. Az alapvető cél az, hogy a résztvevők önmaguk számára nagyfokú szabadságot és egyéni mozgásteret biztosítsanak. A szabályok kevésbé szolgálják a jó együttműködést, inkább a konfliktusmentes kommunikáció feltételeit biztosítják. Az egyének függetlensége, a hatékonysági gondolkodás és a tényorientáltság a nonkonformizmussal, a rugalmassággal és a változás nyomását kihívásként felfogó mentalitással párosul. A csoport érdekközösséget alkot egy vilá-

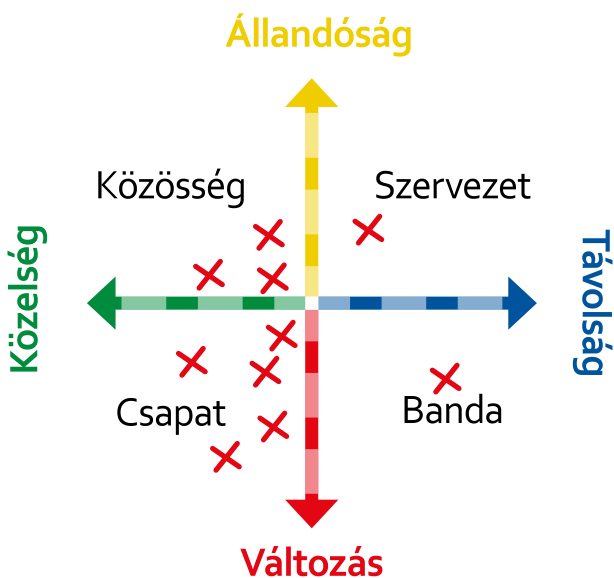
gosan meghatározott, belátható időn belül megvalósítható cél tekintetében. Ez a negyed alig nyújt a bent levőknek biztonságot, de maximális szabadságot ad.

Előnyök: kérélhetetlen hozzáállás, szabadság, autonómia.

Hátrányok: Egocentrizmus, kötődés hiánya, túlzott autonómia.

Akkor okoz egy tanulócsoporthoz nehézséget az oktatóknak, ha a diákok más-más szervezeti formát tartanak jónak. Így a kommunikációs és módszertani stratégiákat egy oktatási folyamaton belül többször kell változtatni. Valamint pl. egy közös projektmunkában más értékeket képviselnek az egyes tagok. Nézzünk egy példát. A 2. ábrán egy 10 fős közösség látható, akik elvégezték az FR személyiség tesztet², kiszámították a gravitációs pontjukat így kerültek fel az ábrára.

2. ábra: Egy iskolai csoport ábrázolási lehetősége a Riemann-Thomann rendszerben

(Forrás: resoltat.de kép alapján saját szerkesztés)

Látható, hogy két fő számára a közös munka alapját képző elvek mást jelentenek. Itt egy oktatóknak komoly figyelmet kell a távolság oldalon lévő két főnek biztosítani és jó példák segítségével bevonni a közös munkába. Olyan szerepeket találni nekik, ahol megélhetik a távolságorientációjukat.

A RIEMANN-THOMANN MODELL HASZNÁLATA TANULÓKÖZÖSSÉGEK ÉPÍTÉSÉBEN

Egy tanulócsoportnak különböző képességekre van szüksége ahhoz, hogy sikeresen tudjon dolgozni. Ha sikerül a csapatban egyesíteni a sikerhez szükséges kompetenciákat, az már jó előfeltétel. Minden csapat olyan egyénekből áll, akik általában nagyon különbözőek. Minden egyén határozottan rendelkezik erősségekkel. Annak értékelésénél, hogy melyik diáknak, oktatóknak milyen erősségei vannak hasznos, ha egy lépést hátra lépünk, és objektíven szemléljük a tanulót vagy kollégát.

Az oktató számára fontos, hogy felismerje ezeket az erősségeket, és ennek megfelelően alakítsa az oktatási gyakorlatot. Ha olyan feladatokat kapnak a tanulók, amelyekben tehetségesek, akkor jó eredmények várhatók. Minden egyes tanulóknak szüksége van arra, hogy az erősségeit és a csapat számára nyújtott teljesítményét meg tudja mutatni. Ez a kollégákra és a felettesre egyaránt vonatkozik.

Riemann-Thomann modellben megjelenő karakterek egy tanulócsoportban:

- **Közelség típusú csoporttag:** Az erős zártsági hajlammal rendelkező emberek, számukra a következő dolgok és érzések fontosak: közelség más emberekhez, kötődés, szeretet, bizalom, szimpátia és harmónia. Erősen másokra összpontosítanak, megerősítésre van szükségük, önzetlenek az önfeláldozásig. Félnak a konfliktusoktól, a viszálytól és az egyedüllétől.
- **Távolság típusú csoporttag:** Az ilyen irányultságú tanulók racionálisan cselekszenek és gondolkodnak. Célorientáltan dolgoznak egy csoportban, erősek a döntéshozatalban és szeretnek egyedül dolgozni. A korábban leírt közelség típusossal ellentétben náluk nem a csapat, hanem a cél áll a középpontban. Néha tapintatlannak tűnnek mások számára, mert csak a célt tartják szem előtt.
- **Állandóság típusú csoporttag:** Az ilyen tanulók számára többek között a következő értékek a legfontosabbak egy csoportban: megbízhatóság, pontosság, takarékoság, óvatosság, kontroll, elkötelezettség. Szeretnek hosszú távra tervezni és betartani a csoport irányelveket. Nem szeretik az új struktúrákat, és szeretik a tisztaságot. A gyakori feladatváltások és az ugrásszerűség nehéz kihívást jelentenek számukra.
- **Változás típusú csoporttag:** Számukra minden új és folyamatosan változó dolog az előtérben van. Többek között a kreativitást, a temperamentumot, a spontaneitást és a találmányosságot tartják a fontos csoportjellemzőnek. Ezek a tanulók kíváncsiak, és szeretnek valami új és szokatlan dologba belekeveredni. Mások néha kiszámíthatatlannak tartják a változás orientáltakat, mert az új ötletek miatt nem mindig fejezik be, amit elkezdtek, elvállaltak.

Ha megnézzük ezt a modellt, világossá válik, hogy az adott tanuló a tulajdonságaitól függően mit tud hozni a csapatba, és milyen feladatokra alkalmas. Ugyanakkor az is világossá válik, hogy milyen keretfeltételekre van szüksége ahhoz, hogy az erősségeit ki tudja bontakoztatni. Ez többször is „aha” élményhez vezet a konfliktusoknak kitett helyzetek tekintetében.

Az, hogy a tanulókból erős csapat alakul-e ki, nem csak belül látható és érezhető. A felettes és a kollégák is biztosan jól meg tudják ítélni, hogy a tanulók jól működnek-e együtt. A kollégák, szülők vagy más emberek kívülről szemlélve nagyon gyorsan felismerik, ha valami nem működik egy osztályközösségben, ha feszültségek vannak belül vagy az oktatók között. Ha viszont az osztály jól összehangoltnak tűnik a „külvilág” számára, az az összképet is optimalizálhatja, és így növelheti az elégedettséget.

OKTATÓI MUNKA EGY ÚJ CSOPORT, KÖZÖSSÉG LÉTREHOZÁSÁKOR

Ha az oktatók az egyes tanulók erősségeit azonosították, és a tanulók ennek megfelelő szerepeket kapnak, az nem jelenti automatikusan azt, hogy a tanulók optimálisan fognak együtt dolgozni. Egy fecske nem csinál nyarat, és a tanulók egy csoportja nem feltétlenül alkot jó csapatot. Nézzünk példákat, hogy mi erősítheti a tanulói csoport kohézióját:

- Csoport összejövetel: Az információ hiánya, a rendszeres információcsere hiánya, a tanulók bevonásának hiánya: ez újra és újra konfliktusos helyzetekhez vezet. Főleg a „Z” és „alfa” generációs tanulók esetében. Felsőbb évfolyamokban a rendszeres összejövetel bevezetése, amelyeken mindenki elmondhatja a véleményét, valamint az oktató, mint moderátor szerepének időnkénti átadása, rotációs átvétele is a csoport megerősítésének módja.
- Tanulók közötti megbeszélések rendszeressé tétele: A csapat fejlesztésének vagy a jó tanulói csoportmunka elősegítésének egyik módja a tanulók közötti megbeszélések serkentése, bevezetése. Egy csapattag egy problémát jelent egy vagy több tanuló társának. Itt nem az a lényeg, hogy gyengeséget mutassunk a másoknak, hanem inkább az, hogy megmutassuk, milyen erősségünk van abban, hogy képesek vagyunk elfogadni a segítséget, a kompetenciát vagy akár más nézőpontokat, és – ha ezek hasznosak – az újonnan szerzett felismerésekkel lehet tovább dolgozni. Ez az ötletgazdák számára is kihívást jelent: hogyan mutassam be az ötletemet vagy álláspontomat úgy, hogy az ne úgy hangozzon, mint egy kioktatás, hanem a másik ember el tudja fogadni? Ebben az oktatói példamutatásra nagy szükség van.
- Csapatkultúra: A csapatkultúra kérdését is nyíltan meg kell vitatni. Itt az úgynevezett íratlan törvényekről van szó. Hogyan bánunk egymással, milyen (a gyakorlatban gyakran kimondatlan) szabályok érvényesek a közös-

ségünkben? Milyen csapatkultúrára van szüksége az osztálynak a sikeres tanuláshoz, együttműködéshez?

- Konfliktusok: A konfliktusok azt mutatják, hogy valamit akadályként élünk meg. A konfliktusoknak joguk van a létezéshez, és azokat nyíltan kell kezelni. A konfliktusok kezelésével és kiküszöbölésével a közös tanulói munka komolyabbá, hatékonyabbá válik.

Ha egy új tanulói csapat állandó (osztályközösség) vagy ideiglenes jelleggel (projektcsapat) jön létre, a fent leírt tippeket már a tanulók kiválasztásakor, az első időszakban figyelembe lehet venni. A jó csapatmunkát elősegítő, fent leírt intézkedések bevezetése azonnal megvalósítható. Miközben a csapat épül, több fázison megy keresztül, amelyek során a vezetőnek különleges feladatokkal kell szembenéznie. Ennek fényében az ismert négy csoportfázis modellt érdemes követni. Ezekben a fázisokban is segíthet az ismertetett F-R rendszer és teszt.

1. táblázat: Közösség építés fázisai az F-R teszt segítségével

Alakulás fázisában	Mivel ebben a fázisban a tanulók ismerkednek; így vannak bizonytalanságok; tisztázni kell az egyéni, de a csapat céljait is. Itt lehet elvégezni az FR tesztet egyénileg és összesíteni csoport szinten is. Ebből már látható a tanulók orientációja és a szükséges kommunikációs és módszertani eszköztár.
„Viharzás” fázisában	Konfliktusok és feszültségek jelennek meg a tanulók között és az oktatóval is. Ismét meg kell nézni a közös célokat, hogy jól lettek-e kitűzve, egyértelműek-e? Érdemes használni az FR tesztre épített pedagógia rendszert.
Normaalkotás fázisában	A csoport kohéziója kialakult, így a tanulók bevonhatók a döntésekben. Itt érdemes az FR rendszerre épített pedagógiai rendszert úgy használni, hogy az ellentételes oldalról is emeljünk be néhány módszert, így a tanulók megélik az általuk kevésbé komfortos területet is.
Teljesítmény fázisában	Itt a tanulók elvégzik tényleges munkát. A csoport strukturált és konszolidált; a feladatok egy részét az oktató delegálhatja a csapattagoknak. Az FR teszt alapján érdemes kívülről megfigyelni a tanulókat, nehogy néhány tanuló leszakadjon, kirekesztődjön, vagy olyan klikkek alakuljanak ki, akik a teljesítményt rontják.

(forrás: (Wilker, 2014))

Egy osztályban megjelenő együttműködési szerepek

Riemann-Thomann modell alapján a tanulók négy fő csapattagra osztható:

Baráti stílus

Az ebbe a kvadránsba lévő tanulók könnyen és spontán bizalmat adnak. Másrészt az oktató részéről nem olyan könnyű ezt a bizalmat megtartani, mert a diák mindig az új helyzetekben megjelenő társaira fókuszál, így már nem törődik annyira a régi bizalmasaival. Természetesen ezt észreveszik és visszavonulnak. Számukra egy oktató azzal tud segíteni, ha folyamatosan mélyíti a kapcsolatát vele.

Figyelmes stílus

Neki nem olyan könnyű spontán bizalmat adnia. A közelség és állandóság embereknél ez a készség lépésről lépésre épül fel. Előzetes bizalmat ad, de gyakran kételkedik benne, hogy ez valóban helyes-e. Az oktató úgy tud neki segíteni, ha önmaga megbízhatónak bizonyul és kitart mellette. Például a játékszabályok, oktatói ígérek betartása megkönnyíti ezt a folyamatot.

Átgondolt stílus

Az ilyen tanuló csak akkor bíz meg másokban, ha tényleg megérdemlik és bizonyították is ezt. A (helyesen) kritikus hozzáállása nem mindig teszi könnyűvé az oktató irányában sem az előzetes bizalom megadását. Ha azonban a tanár, akiben megbízunk, megbízhatónak bizonyult, akkor rendületlenül ki fog állni mellette. Az oktató mértékkel megjelenített spontaneitása segíthet az ebben a kvadránsba lévő tanulók oldásában. Ennek a tanulónak az is segít, ha az oktatótól olyan impulzus jön, hogy hisz benne, akkor könnyebb lesz a diáknak is bizalmat mutatni.

Cselekvő stílus

Az itt elhelyezkedő tanulóknak világos elképzelései vannak a bizalomról, és azt céltudatosan ki is tudják építeni és ki is tudják mutatni. A megállapodások betartása nekik is fontos. Sőt, ha kétségük támad, ezt akár az oktatón is számon kérik. Ha súlyos bizalomvesztést tapasztal, nem riad vissza a kemény következményektől. Egy oktató úgy tud segíteni ennek a tanulónak, hogy egy kicsit több nyugalmat és higgadtságot áraszt, valamint az esetleges diák következetességet tolerálja.

Ha a tanuló egyéniségét elfogadják, és elismerik, hogy mindenki hasznára van egy közösségben, akkor könnyebb lesz az oktató munkája is. Ez egyaránt vonatkozik a tanulók közös munkájára is. Ha folyamatosan foglalkozunk tanulóinkkal, például a tanulók közötti megbeszéléseket rendszeressé tudjuk tenni és betartható szabályokat állapítunk meg az egymással való bánásmódra és együttműködésre vonatkozóan, akkor az egész közösség jó úton halad a fenntartható közösség kialakítása felé. Ha úgy érzi egy oktató, hogy ez a tudás önmagában talán nem oldja meg az évek óta fennálló nehézségeket, vagy egy új csoport megalakítása túl nagy kihívás egyedül neki, akkor érdemes ilyen esetekben külső szakmai segítőt, mentort keresni.

A Riemann-Thomann modellt lehet használni egyéni pedagógiai munka során is. Ilyenkor a képzésben résztvevő válaszait és a saját magunk érzéseit érdemes

figyelni. Mindent túlzásba lehet vinni, ez egy iskolában azt jelentheti: „Amire az egyiknek szüksége lehet, az már túl sok a másik számára!” (Wilker 2014).

A négy fő csapattag típust egy oktatási folyamatban tovább lehet bontani szerepekre. A munkaerőpiacon alapvető kompetencia a csapatban való munkavégzés. Az iskolában is számos helyzetben van együttműködésen alapuló munkaforma. Mégis a tanulók másként viselkednek egy ilyen szituációban. Más szerepben érzik jól magukat. Nem lesz egyetértés abban, hogy mi számít rossz viselkedésnek a csapatban. A csapatmunka a mai köznapi értelemben azt jelenti:

- felismerni a csapatban betöltött szerepet, és a hozzá kapcsolódó elvárásokat,
- kommunikatív módon kapcsolódni a másik félhez és összekapcsolni az érdeklődési körüket,
- a bizalmat kiépitni, és a másokba vetett bizalommal lojálisan bánni.

Összefoglalva, egy diák vagy tanár akkor jó közösségi tag, ha az összes készségből a lehető legtöbb pozitív tulajdonságot kombinálja és mutatja be a viselkedésében. A Riemann-Thomann kereszt alapján még pontosabban besorolhatók és azonosíthatók azok a szerepek, amelyekben az adott stílust képviselő tanuló jól érzi magát és könnyen megbirkózik az adott feladattal. Ha ez a csoportszerep diszkomfort számára, abból eredően megjelenhetnek a konfliktusok.

3. ábra: Csoportszerepek az FR rendszerben

(Forrás: (Peters-Kühlinger, G.; Friedel, J., 2012))

Egy pedagógiai folyamatban a következő táblázatban megtalálhatóak az egyes szerepkörök tipikus viselkedésleírásai.

2. táblázat: Csoportszerepek az oktatási folyamatban

Típus	Típusos tulajdonságok	Mit ad egy csapathoz?	Melyek, amiben fejlődni kell?
Stratéga	bátor, energikus, fantáziadús, koncepciózus	előrelátó, felismeri a rendszerekben az erőtereket, érdeklik a megújulás iránt	megrekedhet irreális elképzelésekben, ellenállhat a bevált rutinokkal szemben
Ötlet-generátor	egyéni tud dolgozni, komoly, nem szokványos gondolatai vannak	innovatív tehetség, képzelőerő, intellektus, tudás	hajlamos figyelmen kívül hagyni a gyakorlatias dolgokat, részletek, protokoll figyelmen kívül hagyása
Aktivizáló	extrovertált, lelkes, kíváncsi, kommunikatív	képes kapcsolatot teremteni az emberekkel, elfogadni a kihívásokat	fennáll annak a veszélye, hogy amint a kezdeti hév elmúlik, elveszíti az érdeklődését
Tervező	izgatott, dinamikus	van akarata a tehetetlenség, az eredménytelenség elleni küzdelemre	provokatív, ingerlékenységre, vagy türelmetlenségre való hajlam
Moderátor	nyugodt, magabiztos, önuralomra törekvő	felismeri és kezeli a tagokat; az objektív körülményeket érzékeli	alap intellektuális vagy kreatív képességekkel rendelkezik
Csapatmunkás	szociálisan érzékeny, barátságos	jól reagál az emberekre és a helyzetekre	Határozatképtelenség válsághelyzetekben, konfliktuskerülés
Minőség-biztosító	gondos, buzgó lelkiismeretes	rendelkezik a dolgok rendszerbelátásával, perfekcionista	hajlamos felhúzni magát apró dolgokon; nem szereti, ha a dolgok „a maguk útján mennek”
Rendszerező	józan, megfontolt, inkább passzív	ítélőképesség, diszkréció, gyakorlatias	mások motiválására való képesség hiánya
Megbízható	konzervatív, hűség, lelkiismeretes	szervezőkészség, szorgalmas, gyakorlatias, fegyelmezett	rugalmasság hiánya, nem fogékony az új dolgok iránt

(Forrás: (Peters-Kühlinger, G.; Friedel, J., 2012))

HOGY ÉPÍTSÜK FEL EGY CSOPORT BIZALMÁT, HA KÜLÖNBÖZŐ TÍPUSÚ TAGOKBÓL ÁLL?

A legtöbb soft készség nem segít a közös munkában, ha nincs meg a bizalom a csoportban. Bizalom nélkül nincs meggyőző erő. Egy csoportban létrejövő bizalmat csak megbízható emberek tudják kialakítani. A bizalom az, aminek a hiánya nagyon gyorsan megérezhető. Egy normál pszichével és viszonylag normális körülmények között élő gyermek alapvetően gyorsan hajlandó bizalmat adni másoknak. Minél empatikusabb egy tanuló vagy egy oktató, annál jobban odafigyel az új tagokra. Az oktatót első kapcsolatfelvétele során a gesztusok, az arckifejezések és a testtartás, valamint a szavai alapján azonnal értékeli a tanulók, hogy megérdemli-e a bizalmukat. A bizalmi kapcsolat olyan alapvető értékekre épül, mint a biztonság, az őszinteség, a nyitottság, a tolerancia és a méltóság. Ezeket az értékeket az oktatónak hordozni és sugározni kell, ha másokkal foglalkozni akar. Ha egy oktató a tanulóiban bizalmat szeretne ébreszteni, akkor érdemes a következő három javaslatot betartani:

- Egyértelmű kommunikáció: Az oktató több szinten kommunikál. Tájékoztat a helyzetről, elmondja, mit vár el a tanulóktól, jelzi irányukban a megbecsülését, és beszél az érzéseiről. Ezzel teljes figyelmet szentel az osztálynak és így megmutatja, hogy figyelembe veszi a diákok álláspontját. E nélkül a tanulóban felébredhet az az érzés, hogy „Mit képzelsz magáról, most felügyelőt akar játszani?”. (nyitottság)
- Átlátható kommunikáció: Kiszámíthatónak tűnik azzal, hogy elmondja gondolatait és az érzéseit. Azt is tudatja, hogy szeretne visszajelzést a diákoktól. (kölcönösség)
- A vártnál nagyobb bizalmat ad: Világossá teszi, hogy elismeri az osztály vagy csoport teljesítményét. Emellett kifejezi az örömét egy sikeres munka után. (elismerés)

Ezzel az oktatói stílussal a tanulók magabiztosabbá válnak a jövőbeli közös munka és feladatokkal kapcsolatban – és komolyabb, felelősegteljesebb munkát képesek lesznek elvégezni.

Az önismeret az empátiával együtt a sikeres közösségépítési munka alapja. Azok, akik nem tudják, hogy kik ők, akik nem fogadják el magukat, nehezen tudnak empátiás képességeket kifejleszteni, így másokra sem tudnak figyelni. A mások érzékelése feltételezi az önmagunk érzékelését! Ez az attitűdformálás alapja. Az öntudatoság, vagy a saját magunk attitűdjének ismerete nem negatív folyamat (Peters-Kühlinger, G. és Friedel, J. 2012).

Öntudatosnak lenni azt jelenti, hogy

- tudatában kell lenni önmagunkkal, saját testünkkel, saját érzéseinkkel, saját érzelmeinkkel,
- ismerni kell saját erősségeinket és gyengeségeinket,

- legyünk tisztában a korlátjainkkal, de a fizikai, szellemi és lelki szférában rejlő erőforrásainkkal, és azokat célzottan használjuk és fejlesszük,
- önálló és holisztikus személyként ismerjük önmagunkat, másoktól megkülönböztetve.

Meifert és társai (2011) munkájukban leírják, hogy a mai képzéseknél a hagyományos oktató szerepeket ki kell egészíteni. Az empátia elengedhetetlen a résztvevők megértéséhez és a szükségletalapú képzési tervezéshez. Ha a tanulókat rövid időn belül nem nyeri meg az oktatók, akkor egy hagyományos képzés nem biztos, hogy megfelelő lesz számukra. A tanulóknál alkalmazható attitűdformálási módokat az oktatóknak korán fel kell ismerniük, hogy megfelelő tanulási helyzet alakulhassanak ki (Cliffordson, C. 2001). Az oktatóknak reflektívnek, magabiztosnak kell lenniük. Elegendő tapasztalattal kell rendelkezniük a nem szakmai területeken is. Ezáltal lesznek hitelesek.

ÖSSZEFOGLALÁS

Goleman szerint az IQ befolyása a szakmai sikerre jelenleg csak kb. 25-30 %, a vezetők esetében pedig csak kb. 15 % (Goleman 1997). Akkor valószínű, hogy egy oktató, tanácsadó sikeres munkavégzéséhez is több kell, mint egy jó iskolai eredmény, számos végzettséget, tanfolyamot igazoló dokumentum (Goleman, et al. 2000).

Nagyon fontos, hogy a pedagógusok hozzáállását az elismerés, az elfogadás, az átláthatóság és a megbízhatóság jellemezze, mert csak ezen az alapon lehet fenntartható kapcsolatokat kialakítani a pedagógus és a tanuló között. Itt hangsúlyozandó, hogy az ilyen kapcsolat kialakításáért a felelősség mindig az oktatót terheli, mivel a megfelelő kompetenciák szakmai eszközeinek részei (kell) lenniük, és az iskolai kontextusban elfoglalt helyzete miatt ez a feladat alapvetően őt illeti meg. Ezen kívül mindig mintaként működik tanítványai számára, ahogyan a mindennapi pedagógiai munkában velük foglalkozik, befolyásolja a szociális beilleszkedésüket.

A kapcsolati kompetencia felértékelődik. Az oktató és a diák kölcsönös megbecsülésének magától értetődőnek kell lennie. Ez egy olyan oktatási légkört jelent, amelyben a diákokat és a tanárokat nem szégyenítik meg. Különösen a lemaradt vagy sajátos szükségletekkel rendelkező tanulók reagálnak nagyon hevesen, ha gúnyolódnak velük vagy becsmérlően kezelik őket. A tanuló észreveszi, ahogyan beszélnek vele, hogy komolyan veszik-e őt emberként és megbecsülik-e, hallják-e a szavát. A kapcsolatok kiépítése a kommunikációhoz kapcsolódik. A kommunikációval a felek befolyásolják egymást. A kapcsolatok kiépítését elősegítő kommunikációt a következők jellemzik:

Az oktató képes határokat szabni. A határok megállapításának képessége és azok betartásának biztosítása az egyik legfontosabb, amellyel a pedagógusnak rendelkeznie kell. Az emberi közösségek azért is működnek, mert vannak bizo-

nyos keretek és korlátok, amelyekben belül az ember mozog. Az iskolákban sok olyan tanulóval találkozhatunk, akik az érzelmi vagy szociális fejlődésben sajátos fejlettségi szinten vannak, gyakran vannak nehézségeik ezeken a területen. Egyrészt bármilyen okból megsértik a határokat, másrészt olyan keretre van szükségük, amely biztonságot nyújt számukra. A korlátok megállapításának módja viszont döntő jelentőségű (Birgid Krüger, et al. 2013).

JEGYZETEK

- 1 Bővebben lásd pl. Sasfy (2018).
- 2 Az FR személyiségteszt rövid ismertetése megtalálható a <http://otftrening.hu/tesztek/resztvevo.php> helyen (a szerk.)

TRODALOM

- Birgid Krüger, B., Tirsch, D., Strecker, S., & Prauser, C. 2013, *Impulse für erfolgreiches pädagogisches Handeln zur Entwicklung emotionaler und sozialer Kompetenzen bei Kindern und Jugendlichen*. Weimar: Gutenberg Druckerei GmbH. Forrás: www.thillm.de
- Cliffordson, C. 2001, Parents' judgments and students' self-judgments of empathy: The structure of empathy and agreement of judgments based on the interpersonal reactivity index (IRI). *European Journal of Psychological Assessment*. Forrás: <https://psycnet.apa.org/record/2001-14900-004>
- Goleman, D. 1997, *Érzelmi intelligencia*. Háttér Kiadó. Budapest.
- Goleman, D.; Boyatzis, R.E. & Rhee, K.S. 2000, Clustering competence in emotional intelligence: Insights from the emotional competence inventory. In J. Bar-On, & P. D.A., *Handbook of Emotional Intelligence* (old.: 343-362). San Francisco: Jossey-Bass.
- Maierhofer, S. 2016 p. 1, Kommunikation anhand des Riemann-Thomann-Modells und was das mit unserem Körper zu tun hat. *Freie Psychotherapie*. Forrás: <https://www.vfp.de/verband/verbandszeitschrift/alle-ausgaben/73-heft-01-2016/735-kommunikation-anhand-des-riemann-thomann-modells-und-was-das-mit-unserem-koerper-zu-tun-hat.html>
- Meifert, T., Saller, T., Sattler, J., & Förster, L. 2011, *Beraten, Trainieren, Coachen*. Freiburg: Haufe-Lexware GmbH & Co. KG.
- Peters-Kühlinger, G.; Friedel, J. 2012, *Soft Skills*. Haufe Lexware.
- Sasfy, Gy. Z. 2018, Konfliktuskezelés, stresszkezelés. *Dialóg – Campus Kiadó*. Budapest.
- Schönfeld, F. L. 2014, *Ehrenamtlich aktive Frauen im Natur- und Umweltschutz*. München: Dissertation Technische Universität. Forrás: <https://forschung.hswt.de/dissertationen/67>
- Wilker, A. 2014, Der Weg zu einem erfolgreichen Team praxis ergotherapie. *Praxis ergotherapie*, 80-83. Forrás: <https://coachu-os.de/wp-content/uploads/2013/04/ergo-02-14-Wilker.pdf>

POPULIZMUS VAN-E MAGYARORSZÁGON? – AVAGY VAN-E POPULIZMUS MAGYARORSZÁGON

A. Gergely András*

„Ősatyáink sokkal jobban ragaszkodtak hazájukhoz, mint ahogy azt mi tesszük: hiszen ők, ha hazájukat eltörölték, akkor velem együtt meneteltek a halálba. Ha városukat elfoglalta az ellenség, rabszolgákká lettek vagy kivégezték őket. És mi? Mi az új uralkodó kormányzása alatt élünk tovább”. / Montesquieu, 1748, in *Oeuvres complètes*, I:1353./

„Európa egy nemzet, melyet több alkot. Franciaországnak és Angliának szüksége van Lengyelország és Moszkva fényűzésére, mint ahogy saját tartományaiknak is szükségük van egymásra: és ha az állam annak a romjából kíván meggazdagodni, amelyetől az ő léte is függ, akkor velem együtt fog romlásba dőlni”. /Montesquieu, 1748, in *Oeuvres complètes*, II:10./

Ilyen címmel, s az alább ismertetendő kötetben szereplővel legkivált népszerű tudományos, részint valamennyire publicisztikai könyvet lehet írni. A „Mi a populizmus?” könyvcím alatt a szerző közérthetően és sajtóképesen hajlandó elmondani, amit kétszáz oldalon is nehézkesen lehet.

A cím béli kérdésre – nem a magam feje szerint, hanem Jan-Werner Müller politológus Philadelphiában megjelent kötete (2018) alapján¹ – egyértelmű igen a válasz. Mindkettőre egyformán – így kérdésem nem is kérdés jóformán, hanem (Micimackósan szólva:) „tény, tény, tény”. Müller kötete is, így az értelmező értékelés is immár elsősorban azzal adós, hogy megnevezze, elemezze vagy bizonyítsa is, mennyiben igaz, ami tény. A tények makacosságának érveit ugyanis éppen a populisták kedvenc szótárában lehet megtalálni, már amennyiben egyáltalán használnak kézikönyvet a cselekvő néppártisághoz, s nemcsak

* A. Gergely András nem sokkal a halála előtt küldte szerkesztőségünkbe könyvismertetését.

rögtönöznek egynémely jól hangzó elemet. Müller sem „populista vádként” fogalmazza meg ezt, hanem egy negyven oldalas összehasonlító fejezetben (venezuelai, lengyel és egyiptomi példákon átvezetve) tér ki a magyar változatra, ahol az alkotmányosság cselei és ideológemái a főszereplők. Második fejezetében tehát kifejezetten a kitüntetett magyar példa a főszereplő, ahol „A nép nem lehet ellenzékben” ideológiája áll a fókuszban. Müller amerikai nézőpontja persze rögtön a magyar miniszterelnököt is fölbujtaná, merthogy bizonyos „ellenesség” (ráadásul valszeg libsi és amerikai) szól bele a szuverén magyar világba, de ezen már nemcsak nem csodálkozunk, hanem a szerző is elmagyarázza, mitől nem néppárti a nép nevében diktáló.

Kötete azonban nem a narodnyik művelődéspolitikai híveként a rövid ismeretközlő értesítések típusa, hanem kellő publicisztikai hangoltsággal amerikai politikológiai esszé inkább, mely kétszáz oldalon küzd meg (mintegy ugyanennyi forrás és elméleti szakirodalom megidézésével) a populizmus definíciójával. Nem összegzése hangzik így, de a kötet lapjain nagyjából ötször fordul elő a reménytelenség indoklása... „Mindazonáltal nem tudunk olyan kritériumokat kialakítani, amelyek meghatározhatóvá tennék a populizmust. Hiszen a közélet legtöbb területén egyszerűen nincs világos, vitán felül álló választóvonal a felelős magatartás és a felelőtlen között...” (29. old.). Jószerével ugyanis „a populizmus eredete sok elemzőnek azt sugallja, hogy a populizmusnak legalább valamilyen mértékben ‘népinek’ kell lennie, abban az értelemben, hogy a hátrányosabb helyzetűeknek kedvez, és hogy a kirekesztetteket emeli be a politikába. Ezt az érzést egy pillanatra felerősítette Latin-Amerika is, ahol a populisták mindig a populizmusuk kirekesztésellenes, felszabadító jellegét hangsúlyozták egy olyan vidéken, ahol a világon a legnagyobb a gazdasági egyenlőtlenség. Mindenesetre az efféle képzettársításokat nem lehet egyszerűen törvényileg betiltani, a történelmi nyelv az, ami és – ahogy Nietzsche is rámutatott – definiálni csak azt tudjuk, aminek nincs történelme” (38.old.).

Tudományos zavarát cseppet sem leplezve Müller beavat a populus fogalom-változásaiba, az antik városoktól a mai amerikai változatokig, melyekben a városi, majd az állami szintű intolerancia és kirekesztés egyfolytában próbára teszi a népre hivatkozó politikusok felhatalmazási rendszerét és ennek hitelességét. „A populizmus logikája” fejezet már úgy közelít a fogalmi tisztasághoz, hogy bevonja „a politika sajátos morális felfogása, a politikai világ értelmezésének olyan módja” kérdését, „amely egy erkölcsileg tiszta és teljesen egységes – jöllehet, mint kifejtettem, végső soron fiktív – népet állít szembe a korruptnak, vagy más módon aljasnak tételezett elittel” (39.old.). De figyelmeztet is a fogalom eredetét tekintve: „Persze ahhoz, hogy eldöntsük, melyik történelmi előzmény illeszkedik valamelyik ‘izmusba’, lennie kell valamiféle elméletünknek arról az ‘izmusról’. Szóval, mi is a populizmus?” (uo.).

A kötet három nagy fejezete és összegző befejezése mindvégig kínálja a variációk sorát, török, osztrák, holland, francia, amerikai, magyar, lengyel, dán, olasz, venezuelai és más dél-amerikai példáit, hogy végső konklúzióval leginkább annyit állapítson meg: sokféle változat volt és van, de annak meghatá-

rozása, miről is beszélünk, újra és újra konkrét helyzetek, események, pártok, törekvések, ideológiák, narratívák, ürügyek és vádak kérdése, nem pedig tudós definícióké. Azt egyébként, ami a kötet három-négyszeri definíció-képtelenségét tükrözi, nem tarthatjuk a szerző politológiai „sötétségének”, hisz mindvégig arról szól, miképpen megfoghatatlan a jelenség maga (és meghatározásában, amit persze nem egyszer megkísérel egymondatos tézissé változtatni, de rögtön föl is oldja további több bekezdésben...), rövid konklúzióval úgy fejezhetnék ki: amint lecövekelünk egyik vagy másik körülírásnál, rögtön az eltérések sorakoznak elénk. A magyar változatban (Orbán mint példa elő is fordul a szövegközi 49., 55., 58. és 61. oldalon is, de egész fejezet szól „alkotmányos” illiberalizmusunk gyönyöreiről) ugyancsak a liberalizmust elutasító változat a hangsúlyos, a „nép” felhatalmazta szerepvitelkedés a meghatározó, az alkotmányos csalás a domináns és a leválthatatlanság a kulcsfogalom, mint a legtöbb párhuzamos esetben – kiegészülve a mindenkori elit-ellenesség, a kiépített oligarchia, a szolgáló hadak tettekérsége és az alkotmányos puccs érdemi kivitelezése, mely gyakori, szinte tipikus a latin- és dél-amerikai változatoknál. /Valamiért Afrika sajnálatosan kimarad az amerikai összképből, de legalább Európa érdemi hangsúllyal és állandó példákkal – német, holland, osztrák, svájci, francia verziókkal – meghatározóan szerepel.../

Megtudjuk (számos politológus definíció-kísérletével összefüggésben is), hogy „a populisták alaptézise az is, hogy aki nem támogatja szívvel-lélekkel a populista pártot, eleve nem tartozik a valódi néphez. /.../ A populisták ezt az ideális népet aztán erkölcsileg tisztának minősítik, amelynek akarata tévedhetetlen” (40.old.). Vagyis „a népből nem mindenki tartozik a valódi néphez”, nem mindenki méltó a politikai közösség tagja lenni, s ennek Trump-féle változata: „az egyetlen, ami számít, a nép egységesítése – mert a többi ember semmit sem jelent” (42.old.). A nép idealizálása már Bakunyinnál és a narodnyik értékrendben is „a nép egy része maga a nép” elven működött, s mivel „csakis a populisták képesek megfelelően felismerni és képviselni ezt a népet” (42-43.old.), így a mindenkori plebsz képvisellete azok dolga, akik ezt magukra vállalják, ennek morális, korrupciós, klientúrára épülő verziója pedig mintegy evidens tartozéka a válogatás és fölértékelés rendszerének. „Ami mindig, szükségszerűen jelen van, az a morálisan tiszta népnek és ellenfeleinek valamiféle elhatárolása. A nemes nép e feltételezése választja el a populistákat antipluralista politikai szereplőktől. A leninisták vagy az igen intoleráns vallási csoportok nem gondolják például, hogy a nép erkölcsileg tiszta, akaratában tévedhetetlen lenne. Nem mindenki populista, aki elutasítja a pluralizmust” (47.old.). Mert hát a plurális pártrendszer, a sokpólusú társadalom csak káros az egységesítő és „felemelő” ideológia célrendszerében: ellenzékre nincs szükség, mert azok rendszerint árulók vagy ügynökök, külföldi szolgálatban és népellenes funkcióban, további véleményekre sincs szükség, mivel az csak megoszt és bonyodalmat okoz – épp elegendő, ha mi magunk nevezük ki a népet, amely belénk helyezi bizalmát, s ha bukunk is, az sem a mi bűnünk, hanem felhatalmazóink tévedése lesz...

Müller történeti előképei közül is kitűnik a hitleri célokat bőszen igazolni hivatott jogfilozófus Carl Schmitt demokráciából a nem-demokráciába átvezető megoldása, melyben a fasizmus méltóbbnak tetszett ilyesmi kivitelezésére, mint a további párt-törekvések rendszerei. Szemben vele a demokratikus ideált a parlamentáris megoldásban kereső Hans Kelsen változata még azt is megkockáztatja, hogy „a parlament akarata nem a nép akarata, és valójában ki sem lehet valamiről egyértelműen jelenteni, hogy a nép akarata lenne” (51. old.). A parlamentáris megoldás tehát ugyancsak többrétegű és történetileg is árnyalt, a populista parlamentarizmus azonban ebből nem csinál teoretikus kérdést: ha támadta is a plurális pártrendszert, ennek megoldásaként önmaga egypárti berendezkedését nem kevesebbre, hanem többre értékeli. Ha vitatta is az elit hatalmi pozícióit, önmaga elitesedése csöppet sem zavarja majd – és a választói ízlést is láthatóan megnyugtatja. Ha kleptokráciának minősítette is ellenzékből a gazdasági elitet, önmaga ugyanilyen berendezkedését már nem tekinti illegitim megoldásnak. Ha mi határozzuk meg, ki a nép, akkor minket fog támogatni, akit meghatároztunk – mindenki más meg ellenség és ártalom. Az ilyenfajta „imperatív mandátum”, a populizmus párt-állapottá változtatása épp a demokratikus alkotmányosság ellen van ugyan, de ez mellékes kérdés, hiszen a megosztottság éppen ártana is a nagy egységnek, a kisebb egység pedig mi vagyunk, sőt meghatározó kisebbségként pedig egyenesen túlsúlyos többségben, így a parlamentáris számarányok is akként alakulnak, hogy 60-80-98 százalékos túlsúlyunk egyértelműen mindenre felhatalmazást szimbolizáljon. Az ekként új „elvi alapokra helyezett, átmoralizált antipluralizmus és az intézményeken kívüli ‘nép’ képzete is segíthet megértenünk, hogy a populisták miért állítják olyan gyakran szembe az ‘erkölcsileg helyes’ szavazatokat egy-egy választás aktuális, empirikus eredményeivel, amennyiben az utóbbi rájuk nézve nem kedvező. Gondoljunk csak Orbán Viktorra, aki a 2002-es elveszített választás után kijelentette: ‘A Haza nem lehet ellenzékben’...” (57-58. old.). Az intézményekbe vetett bizalom sem tartható fenn ellenzékből, ezért is kell a „parlamenti többségnek” átírnia az alkotmányt, új intézményeket bevezetni és új apparátusokat kiépíteni, mely klientúra-természeténél fogva nemcsak nem lesz majd ellenzéke a „nép érdekében és felhatalmazásával” hozott új döntéseknek, de maga a képviseleti „demokrácia” is akkor lesz teljes, ha mindezek minket, az „igazi” kiválasztottakat képviselnek majd. Az „autentikus nép” képvisellete pedig éppen a mi feladatunk – avagy, ahogyan Habermas írja: „a népnek csupán többes száma van”, ez pedig a legnyilvánvalóbban mi vagyunk. „Rossz modor” ide vagy oda, stílus amoda, „a populizmus nem egy adott pszichológiai mintázat, egy sajátos osztály vagy lebutított politika. Nem is a stílusról szól” (70. old.). Mivel „úgy tűnhet, a képviseleti demokrácia el tud boldogulni anélkül, hogy bármiben is ‘a népre’ hagyatkozna”, de mert nem a nép tűnt el, „hanem valami más tűnik el éppen a szemünk előtt: a pártdemokrácia”, s a képviselet vagy intézményei megszűnnek egyensúlyai és ellensúlyai lenni az autoriter döntéseknek, így a demokrácia is csak vesztes lehet végül.

„A pártok kormányokat és legitim ellenzéket alkottak, maga a létezésük is legitim volt a 'részként' az 'egésszel' szembeállítva és antipopulista jelentéssel bírt”, a versengő gyűjtőpártok, néppártok, legitim politikai erők ma már kétfős pártokra, egyszemélyi uralmakra (Erdogan, Maduro, Mubarak, Morales, stb.) és „alapítványi” formákra (Wilders-Alapítvány, Marine Le Pen családi szervezete) redukálódnak. „Ha Kelsennek igaza volt abban, hogy modern feltételek mellett a demokrácia csak pártdemokráciát jelenthet, akkor a pártok és pártrendszerek lassú leépülése nem csak apró empirikus mozzanat. A demokráciának, mint olyanak a fenntarthatóságát is érinti, beleértve azt is, ami abból a demokráciaideából megmaradt, amely a politikai közösségeket az egység érzetével és a kollektív működés tudatával hatotta át” (130-131.old.). Így a kialakuló „parlamentáris abszolutizmusok” a korlátozott demokrácia oly intézményeivé silányulnak, amelyekben a liberális intézményesség fogalma nemcsak vád és sértés, de egyenesen tiltott üzelmek forrása lesz (lásd világszerte az NGO-k ellenségévé kinevezését, ügynökké vádolását, financiai szabadságuk korlátozását, folytonos vegzálását...), a liberális demokráciák „korlátozott demokráciák” státuszába kerülnek át, a kelet-európai rendszerváltások anti-diktatorikus átfejlődése pedig visszaépülésekkel kecsegtet a közakarat korlátozásának kiterjedésével (156.old.).

A közakarat befolyásolására, elvonására a kötet megjelenése óta tett kísérletek (a médiahatalom totálissá tétele, a privatizálások és alapítványosítások új rendszere, az ellenzék mindennemű jelzésének totális figyelmen kívül hagyása, az alkotmánybíróság és a bíróságok megszállása, a teljességgel átformált kultúrafinanszírozási rendszer, az egészségügy leromlása, a presztízs-építkezések özöne, az egyetem- és akadémia-ellenes letámadás, a civil szféra ellehetetlenítése, az önkormányzatok kiüresítése, a gránit-szilárdságú alaptörvény sokadik módosítása, s ne soroljuk tovább) még benne sem lehetnek. A szerző nem „magyar polipozik”, nem beszél kleptokráciáról, új feudalizmusról, külföldi (orosz, kínai) tőkének kiettségről és beruházásokról, egyszóval nem politikai publicisztikát képvisel, hanem elemez. Elemzi azt, amit a populizmusról nemzetközi politikai szintéren tudni lehet és példákkal illusztrálja ezeket is. De a címben fölített kérdésre mégis válaszol, nemcsak annyiban, hogy igen, van populizmus Magyarországon, hanem a kérdéskör hazai-nemzetközi jogász-politológus köréből is válogatva (Halmi Gábor, Trencsényi Balázs, Sajó András, Tóth Gábor Attila, Andrew Arato, Ivan Krastev, Enyedi Zsolt), de a nemzetközi politika populizmus szakirodalmának legrangosabb forrásait is megnevezve helyezi el országunkat a populistá rezsimek között. Nincs könnyű dolga, mert mint megidézi: az első populizmus-definíciós kísérlet az London School of Economy szervezésében 1958-ban zajlott, a sok száz hozzáértő végül lényegében egyetlen meghatározást sem hozott össze, amely kielégítő volt akkor vagy lehetne ma is. Összegző fejezetében hét tételben foglalja össze a meghatározó jegyeket, s a kötet egésze nemcsak kísérlet egy kísérletnél veszélyesebb jelenség megnevezésére, de figyelmeztetés is. Egészen meglepően szép a Libri Kiadótól, hogy

önként beállt a kötet kiadásával abba a körbe, amely a „demokrácia ellenségeinek” leíró meghatározásához sorolhatóvá teszi őt is. Konok Péter érzékeny és gazdag alapnyelvet adott a mondandónak, így a könyv egészében is üdvös újdonság a populizmus jelenségét csak érintőlegesen megközelítő hazai politikatudományi szakirodalomban. S hangzatos „néppártiság” kerülendő, még mindig jobban jártunk, hogy nem a totális egyszemélyi diktatúrák vagy a „fasisztoid mutáns” világok monográfiájában kerültünk előkelő helyre. Ez majd még a jövő elméleteinek várható alakulásától is függ – most meg kell elégednünk a populista államkategóriák besorolási körével. S ezzel is még mindig jobban jártunk, mintha eladtak volna már rabszolgának vagy ki is végeztek volna. Élünk az új uralkodó kormányzása alatt... és népszerű politikológiát olvasgatunk...

JEGYZETEK

- 1 Jan-Werner Müller, 2018, *Mi a populizmus?* Libri Könyvkiadó. Budapest. ISBN 9789634333548

A KÉZIRATOKRA VONATKOZÓ FORMAI ÉS SZERKESZTÉSI KÖVETELMÉNYEK

Az „Autonómia és Társadalom” c. folyóirat célja

Az „Autonómia és Társadalom” c. folyóirat az ENIGMA Független Kiadó negyedévente megjelenő (kötetenként évente négy számmal és hagyományosan ötödik, különszámmal rendelkező) tudományos folyóirata. Célja, hogy friss információkat, tudományos megközelítéseket, nézőpontokat nyújtson a társadalmtudósok, történészek, politológusok, valamint a közösségeket és a társadalmat érintő szakpolitikák iránt érdeklődő olvasók számára.

Az „Autonómia és Társadalom” c. folyóirat szerkesztői olyan tanulmányokat közölnek, amelyek tájékoztatják olvasóinkat, és bevonják őket a történelemtudomány, a politológia és a társadalmtudományok szempontjából releváns, a folyóirat címével összefüggő kérdések megvitatásába. Ha az A&T-ban szeretne publikálni, a következő formai és szerkesztési követelményeket kell elfogadnia a beküldéshez.

Formai követelmények

1. A kéziratot **CSAK** e-mailben fogadjuk, **Kulcsár László** főszerkesztő számára a autonomyandsociety@gmail.com email címre. Az e-mail mellékleteket tartalmazhat.
2. A folyóirat angol és magyar nyelvű tanulmányokat fogad el.
3. A kéziratokat Microsoft Word formátumban, Times New Roman 12-es méretben, másfeles sorközzel, az absztraktokkal (HU és EN, maximum 5 kulcsszó), a hivatkozásokkal és a mellékletekkel együtt kell elküldeni. A tanulmányokat a szerzőnek elküldés előtt ellenőrizni kell a helyesírási és nyelvtani hibák szempontjából, terjedelmük nem haladhatja meg a 25 oldalt (táblázatokkal, képekkel, térképekkel és ábrákkal együtt). Helyesírási és nyelvtani szempontból hibás kéziratokat a szerkesztőség visszaküldi. Az egyes hierarchikus szinteknél csak a Címsor 1, 2, 3 alkalmazható.
4. A szükséges táblázatokat, képeket, térképeket és ábrákat külön lapokon és szerkeszthető formátumban kell mellékelni. A szerkesztőket tájékoztatni kell a táblázatok, képek, térképek és ábrák megfelelő helyéről a szövegen belül (pl. 1. Táblázat kb. ide).
5. Hivatkozásokat **csak** HARVARD stílusban fogadjuk el.
Lásd pl. <https://usq.pressbooks.pub/harvardagps/>
6. <https://www.usq.edu.au/library/referencing/harvard-agps-referencing-guide>
7. A tanulmányok **nem** tartalmazhatnak lábjegyzeteket a szövegben (kivéve a levelező szerző e-mail címét). Rövid végjegyzetek elfogadhatók.
8. A hivatkozásokat a végjegyzeteket követően, ABC-rendben kell feltüntetni. Lásd az APA-stílust. Az irodalomjegyzék nem tartalmazhat olyan tételeket, amelyekre a szövegben nincs hivatkozás.

Szerkezeti ajánlások

1. Cím, kiegészítve a szerző(k) nevével (neveivel), fogadó intézménye(i)vel és tudományos beosztásával (beosztásaival), valamint a levelező szerző e-mail címével (lábjegyzetben) a levelező szerzővel való további kommunikáció érdekében.
2. Legfeljebb 250 szavas absztrakt. *Az absztrakt tartalmazza a dolgozat céljait, módszereit, főbb eredményeit és következtetéseit.* Az angol absztrakt tartalmazza a tanulmány címét és a magyar absztrakt nyelviileg helyes angol fordítását.
3. A téma és a vonatkozó szakirodalom ismertetése.
4. Módszertan, adatforrások (ha releváns).
5. Leírás, megállapítások.
6. Összefoglalás/következtetések.
7. A szerkesztő fenntartja a jogot, hogy a tanulmány szerkezetét megváltoztassa az érthetőség és a jelzett követelményeknek való megfelelés érdekében.

A folyóirat a következő rovatokat tartalmazza

1. Tanulmányok
2. Műhelymunkák
3. Gondolatok könyvekről

A cikk elfogadására vonatkozó döntéshozatali folyamat

1. A szerző benyújtja a kéziratot (lásd fent).
2. A folyóirat szerkesztője(i) átnézik a kéziratot
3. elutasítja vagy
4. továbbítja a bírálóknak.
5. A kézirat lektorálási típusa: dupla, anonim jellegű.
6. Szakmai bírálati folyamat
  - a. Az anonim, kettős szakértői lektorálás a következőket jelenti: A bírálók személyazonossága nem ismert a szerző számára, a szerző személyazonossága nem ismert a bírálók számára, a bíráló, és a szerző személyazonossága ismert a (döntéshozó) szerkesztő számára.
7. A folyóirat szerkesztője/szerkesztőbizottsága a módosítások alapján dönt a publikálásról.
8. A folyóirat szerkesztője vagy szerkesztőbizottsága mérlegeli a bírálók visszajelzéseit, és döntésre jut a következők szerint.
  - a. Módosítások nélkül elfogadja (elfogadás): a folyóirat a tanulmányt eredeti formájában teszi közzé.
  - b. A folyóirat publikálja a tanulmányt, de felkéri a szerzőt, hogy végezzen kisebb javításokat (*elfogadás*).

- c. Elfogadja publikálásra a tanulmányt nagyobb módosítások után (*feltételes elfogadás*): a folyóirat publikálja a tanulmányt, amennyiben a szerző(k) elvégzi(k) a bírálók és/vagy a szerkesztők által javasolt nagyobb változtatásokat.
- d. Átdolgozás és újbóli benyújtás (*feltételes elutasítás*): a folyóirat hajlandó a szerzők nagyobb változtatásai után egy újabb döntéshozatali fordulóban újra megvizsgálni a tanulmányt.
- e. Elutasítja a tanulmányt (*teljes elutasítás*): a folyóirat akkor sem publikálja, illetve nem vizsgálja újra a tanulmányt, ha a szerzők jelentős módosításokat hajtanak végre.

A döntéshozatali folyamathoz kapcsolódó információk

1. Egy tanulmány döntéshozatali mérföldkövei a következőképpen kerülnek publikálásra:
  - a. A benyújtás dátuma
  - b. Az elfogadás dátuma
  - c. A közzététel dátuma

A szerkesztői érdekeltségi nyilatkozat

Az „Autonómia és Társadalom” arra kéri a szerkesztőbizottság tagjait, hogy sorolják fel esetleges összeférhetlenségeikkel kapcsolatos információkat. A lista tartalmazza a szerkesztőbizottsági tag egyéb kötelezettségvállalásait és szerepeit, amelyek folyóiratokat, könyveket és kiadványokat készítő társaságokat érintenek.

A szerző összeférhetlenségi nyilatkozata

A szerzők nyilatkoznak, miszerint összeférhetlenség nem áll fenn.

Finanszírozási nyilatkozat

A kutatás/tanulmány valamennyi finanszírozási forrását be kell jelenteni. Be kell jelenteni a finanszírozó szerv szerepét a vizsgálat megtervezésében, az adatok gyűjtésében, elemzésében és értelmezésében, valamint a kézirat megírásában.

Nyilatkozat a szerző(k) hozzájárulásának mértékéről és jellegéről a publikált tanulmányt érintően.

1. A levelező szerző felelős azért, hogy minden szerzői hozzájárulás pontos és az illető társszerző által elfogadott legyen.
2. Az összes szerző szerepét (szerepeit) fel kell tüntetni.
3. A szerzők több szerepben is közreműködhetnek.
4. Nincs olyan szerző, aki nem járult hozzá a tanulmány elkészítéséhez

Az adatok és anyagok elérhetőségére vonatkozó nyilatkozat

Ha releváns: minden szerzőnek be kell illesztenie a kéziratba az „Adatok és anyagok elérhetősége” c. nyilatkozatot, amelyben részletezi, hogy az eredményeket alátámasztó adatok hol található meg. Azoknak a szerzőknek, akik nem kívánják megosztani adataikat, jelezniük kell, hogy nem osztják meg azokat, és meg kell indokolniuk, hogy miért.

A rövidítések jegyzéke

Ha a szövegben rövidítéseket használnak, azokat a szövegben az első használatukkor meg kell határozni, és a rövidítések jegyzékét is meg kell adni.

Köszönetnyilvánítás

Kérjük, tüntessen fel mindenkit, aki hozzájárult a tanulmányhoz, de nem felel meg a szerzőség kritériumainak, beleértve azokat is, akik szakmai írói szolgáltatásokat vagy anyagokat nyújtottak.

A szerzőknek engedélyt kell kérniük a köszönetnyilvánítás szakaszban említett valamennyi személytől.

ETIKAI NORMÁK

A diszkrimináció tilalma

Az „*Autonómia és Társadalom*” c. folyóirat nem alkalmaz megkülönböztetést életkor, nem, faj, etnikai hovatartozás, nemzeti származás, vallás, identitás, fogyatékoság, egészségi állapot, családi vagy szülői státusz, illetve bármely más, a törvény által tiltott alapon.

A hatásköri visszaélés tilalma

Az „*Autonómia és Társadalom*” c. folyóirat szerkesztőbizottságának tagjai - akár személyes, gazdasági vagy szakmai előnyszerzés céljából - nem érvényesítik befolyásukat azokkal a potenciális szerzőkkel vagy recenzensekkel kapcsolatban, akik felett közvetlen vagy közvetett felügyeleti, értékelési vagy egyéb hatáskörrel rendelkeznek.

Az „*Autonómia és Társadalom*” c. folyóirat szerkesztőbizottságának tagjai nem rendelkeznek közvetlen felügyeleti vagy értékelői jogkörrel senki vonatkozásában, akivel főnök-beosztotti, rokonsági vagy szexuális kapcsolatban állnak.

Összeférhetetlenség

Az „*Autonómia és Társadalom*” szerkesztőbizottságának tagjai a szerkesztői munkájuk során minden befolyástól mentesen végzik munkájukat, és kerülik az összeférhetetlenség látszatát. Összeférhetetlenség akkor merül fel, ha a szerkesztőbizottság tagjainak személyes vagy pénzügyi érdekei megakadályozzák őket szerkesztői munkájuk elfogulatlan végzésében.

Érdekköszütközések

Az érdekkonfliktusok lehetnek pénzügyi vagy nem pénzügyi jellegűek. Érdekkonfliktus akkor áll fenn, ha a szerzők adatértelmezését vagy az információk bemutatását befolyásolhatják a más személyekkel vagy szervezetekkel fennálló személyes vagy pénzügyi kapcsolataik. Az „*Autonómia és Társadalom*” c. folyóirat szerzőinek nyilvánossá kell tenniük minden olyan pénzügyi és nem pénzügyi érdekeltséget, amely káros helyzetbe hozhatja őket, ha a kézirat közzététele után nyilvánosságra kerül.

Plágium

Az „*Autonómia és Társadalom*” c. folyóirat tanulmányainak kifejezetten azonosítaniuk kell a szerzőt, és hivatkozniuk kell rá, ha adatokat vagy anyagot vesznek át szó szerint más személy írásos munkájából, legyen az publikált, publikálatlan vagy elektronikusan elérhető. A szerzők publikációikban elismerik és hivatkoznak mások munkájának felhasználására, beleértve a koncepcionális megközelítéseket, modelleket, módszereket, tartalmi vonatkozásokat és egyéb kutatási eszközöket, még akkor is, ha a munkát nem szó szerint idézik. Nem mutatják be mások munkáját sajátjukként, függetlenül attól, hogy az publikált, nem publikált vagy elektronikusan elérhető.

Közzététel utáni vita és javítások

Az „*Autonómia és Társadalom*” c. folyóirat a tartalom közzététele után a szakirodalom javítására szolgáló módszerekkel rendelkezik és kész azok alkalmazására. A publikálás utáni kommentárok vagy viták megjelenését lehetővé teszi, ha a közzétett adatok alternatív értelmezései kerülnek napvilágra. Ebben az esetben kérjük, vegye fel a kapcsolatot a szerkesztővel.

EDITORIAL ISSUES FOR AUTHORS

The “Autonomy & Society” journal has a “C” quality rank from the Hungarian Academy of Sciences, Political Sciences Division.

Manuscript Requirements

The “Autonomy & Society” is a quarterly (one volume of four issues scheduled annually; traditionally, it is supplemented by a fifth, special issue) scientific journal of the ENIGMA Independent Publisher. It is designed to provide information and fresh perspectives on issues of importance to professional social scientists, historians, political scientists, and all readers interested in policies affecting culture, history, and society.

The “Autonomy & Society” editors seek papers that inform our readers and engage them in discussing issues relevant to history, politics, and social sciences. If you want to publish in A&S, you must accept the following writing style guidelines for submission.

1. Send the manuscript by email to László Kulcsár, editor-in-chief autonomyandsociety@gmail.com **ONLY**. Email attachments are acceptable.
2. We accept papers in English and Hungarian.
3. Manuscripts must be sent in Microsoft Word format, Times New Roman 12 size, one-and-a-half-spaced, including abstracts (EN, maximum 5 keywords), references, and appendices. Papers must be checked for misspellings and grammatical errors and not exceed 25 pages (including tables, pictures, maps, and figures).
4. Paper’s recommended structure:
  1. Title, completed with the name(s), host institute(s), and academic position(s) of the author(s) and **an email of the corresponding author** (in a footnote) for further communication.
  2. An abstract of not more than 250 words. The abstract contains the paper’s aims, methods, main results, and consequences.
  3. Explaining the issue and relevant literature.
  4. Methodology, data sources (if relevant)
  5. Description, findings
  6. Summary / Conclusions
5. References (we accept HARVARD style only). See, e.g. <https://usq.pressbooks.pub/harvardagps/>
Papers must not contain footnotes within the body of the text (except the corresponding author’s email). Brief endnotes are acceptable.
6. Required tables, pictures, maps, and figures should be enclosed on **separate sheets** and in **editable format**, if possible. Notify editors of the appropriate position of tables, pictures, maps, and figures within the text (e.g., **Table One about here**).

7. References should be presented following the endnotes in alphabetical order. See HARVARD style.
8. The editor reserves the right to edit all submissions for clarity and length.

The article Acceptance decision-making process

1. Author submits the manuscript (see above)
2. Journal editor(s) screens manuscript
  - rejected or
  - pass to reviewers.
3. Manuscript is anonymized and double peer-reviewed.

Peer Review Process

Anonymized Double Peer Review means: Reviewer identity is not made visible to the author, the author identity is not made visible to the reviewer, reviewer, and the author identity is visible to the (decision-making) editor. The review sheet is available [HERE](#): ...

4. Journal editor/editorial board decides whether to publish based on the amendments.

The journal editor or editorial board considers the feedback provided by the peer reviewers and arrives at a decision.

- accept without any changes (acceptance): the journal will publish the paper in its original form.
  - accept with minor revisions (acceptance): the journal will publish the paper and asks the author to make small corrections.
  - accept after major revisions (conditional acceptance): the journal will publish the paper provided the authors make the changes suggested by the reviewers and/or editors.
  - revise and resubmit (conditional rejection): the journal is willing to reconsider the paper in another round of decision-making after the authors make major changes
  - reject the paper (outright rejection): the journal will not publish or reconsider it even if the authors make major revisions.
5. The history of an article is published as follows:
Date of submission - Date of acceptance - Date of publication

Declarations

Editorial Declaration of Interests

The "*Autonomy & Society*" asks editorial board members to list their potential conflicts of interest. The list includes the board member's other commitments and roles involving journals, books, and societies that produce publications.

Author's conflict of interest declaration

The authors declare no conflict of interest.

Funding declaration

All sources of funding for the research/article reported should be declared. The funding body's role in the study's design and collection, analysis, and interpretation of data and in writing the manuscript should be declared.

The author's contributions to the published work.

- The corresponding author is responsible for ensuring that all authors' descriptions are accurate and agreed upon.
- The role(s) of all authors should be listed.
- Authors may have contributed to multiple roles.
- No author without any contributions

Availability of data and materials section

If relevant: all authors must include an "Availability of Data and Materials" section in their manuscript detailing where the data supporting their findings can be found. Authors who do not wish to share their data must state that it will not be shared and explain why.

List of abbreviations

If abbreviations are used in the text, they should be defined in the text at first use, and a list of abbreviations should be provided.

Acknowledgments

Please acknowledge anyone who contributed to the article who does not meet the criteria for authorship, including anyone who provided professional writing services or materials.

Authors should obtain permission to acknowledge from all those mentioned in the Acknowledgements section.

ETHICAL STANDARDS

Non-discrimination

The "*Autonomy & Society*" does not discriminate based on age; gender; race; ethnicity; national origin; religion; identity; disability; health conditions; marital, domestic, or parental status; or any other applicable basis proscribed by law.

Non-exploitation

Whether for personal, economic, or professional advantage, the "*Autonomy & Society*" editorial board members do not exploit potential authors or reviewers over whom they have direct or indirect supervisory, evaluative, or other authority.

The "*Autonomy & Society*" editorial board members do not directly supervise or have evaluative authority over anyone with whom they have a boss-subordinate, relative, or sexual relationship.

Conflicts of Interest

The "*Autonomy & Society*" editorial board members maintain the highest degree of integrity in their editorial work and avoid conflicts of interest and the appearance of conflict. Conflicts of interest arise when editorial board members' personal or financial interests prevent them from performing their editorial work unbiasedly.

Competing interest

Competing interests may be *financial or non-financial*. A competing interest exists when the authors' interpretation of data or presentation of information may be influenced by their personal or financial relationships with other people or organizations. Authors of the "*Autonomy & Society*" should disclose any financial competing interests and non-financial competing interests that may cause them embarrassment if they become public after the publication of the manuscript.

Plagiarism

The "*Autonomy & Society*" articles must explicitly identify and reference the author when they take data or material verbatim from another person's written work, whether published, unpublished, or electronically available. In their publications, authors acknowledge and reference the use of others' work, including conceptual models, measures, instruments, and other research tools, even if the work is not quoted verbatim or paraphrased. They do not present others' work as their own, whether published, unpublished, or electronically available.

Post-publication discussion and corrections

The "*Autonomy & Society*" has in place methods to correct the literature after content publication. Some form of post-publication commentary or discussion should be allowed when alternative interpretations of published data are brought to light. In this case, please contact the Editor.

Lehetőség a változásra

ECHO NONPROFIT NETWORK

Az Echo Network Koordinációs, Beruházó és Finanszírozó Zrt. által fenntartott, több önálló cégből és központból álló holding fejlesztő programjain és szolgáltatásain keresztül 20 éve segíti a társadalmi és gazdasági problémák kezelését. A cégcsoport általános és célzott fejlesztési koncepciók, stratégiai tervek kidolgozásával, kutatási programokkal, képzési projektekkel és innovatív szolgáltatások szervezésével áll a megrendelők rendelkezésére.

ALAPELVEINK

Az Echo Network alapelve, hogy a helyi igényekhez leginkább igazodó, fenntartható szolgáltatásokon, hosszabb projekteken és eseti akcióprogramokon keresztül, felkészült hazai és nemzetközi munkatársakkal érje el alapítói céljait.

Az Echo Network a társadalmi és gazdasági szolgáltatások mellett sokszínű, ágazatközi projekteket is megvalósít, egy-egy probléma köré összegyűjtve több terület szakembereit, akik együtt innovatív szemléletmóddal újszerű válaszokat tudnak adni megoldandó problémákra.

Az Echo Network lehetőséget teremt fiatal, pályakezdő szakembereknek arra, hogy gyakorlatot szerezzenek konkrét projekteken dolgozva. Ennek érdekében a cégcsoport saját ösztöndíjprogramot működtet, pályakezdőket mentorál és gyakorlati helyként vesz részt a duális képzésekben.

Az Echo Network olyan szolgáltató cégcsoport, mely az igényekre valós helyzetképen alapuló komplex programokkal reagál egy modellértékű kutatási, fejlesztési és innovációs hálózat nemzetközileg is elismert tagjaként.

SIKERÜNK TITKA

- ✓ Saját kezdeményezésű, fenntartható célokat szolgáló programjainkban szerves egységet alkot a kutatás, a fejlesztés és az innováció.
- ✓ Programjainkhoz további együttműködő partnereket vonunk be az egyetemi, önkormányzati, állami és vállalati szektorból.
- ✓ A feltárt problémáknak, kutatási eredményeinknek, fejlesztéseknek és innovatív megoldásoknak a legnagyobb célirányos nyilvánosságot tudjuk biztosítani.
- ✓ Tematikus konferenciákat, szakmai műhelyeket szervezünk, újságot, szakmai folyóiratot, módszertani útmutatókat adunk ki.
- ✓ Az ügyfelekkel való közvetlen kapcsolat érdekében szolgáltató irodákat, központokat, intézeteket működtetünk.
- ✓ Támogatjuk az Echo céljaival megegyező, ahhoz kapcsolódó más szervezetek, intézmények, tevékenységét, programjait.
- ✓ Tudásbázist hoztunk létre a folyamatos megújulás elősegítésére, szakkönyvtárat és képző központot is működtetünk, az együttműködésekbe bevont szakemberek tudására is építünk.

Ára: 1490 Ft

